

52545

52545

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

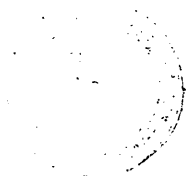

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LIX.
Fasciculus 15.

RÉVÉSZ BÉLA

Az államiság értékeinek újrafogalmazása a
rendszerelváltás vitáiban

SZEGED
2001

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LIX.
Fasciculus 15.

RÉVÉSZ BÉLA

**Az államiság értékeinek újrafogalmazása a
rendszerváltás vitáiban**

SZEGED
2001

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis

ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, LÁSZLÓ BODNÁR,
JÓZSEF HAJDÚ, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA,
JÁNOS MARTONYI, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY,
BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, BODNÁR LÁSZLÓ,
HAJDÚ JÓZSEF, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER,
POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

I.

Módszertani megfontolások

A rendszerváltás folyamatának politikatörténeti elemzése kellő időbeli távlat híján még várat magára. Fogalmi értelmezését tekintve magának a folyamatnak a megjelölése sem egységes, hiszen markánsan eltérő politikai vélemények fűződnek ahhoz, hogy a „rendszerváltás”, „rendszerváltoztatás” vagy éppen a „rendszerváltozás” kifejezéssel jelzik-e ezt a tranzitológiai irodalomban általában csak „átalakulásnak” nevezett folyamatot. Ráadásul ennek kezdete és lezárulta is eltérő megítélésű, mint ahogyan – különböző politikai meggondolásból – olykor nem csupán azt vitatják, hogy vajon befejeződött-e már a rendszerváltás, de még azt is, hogy egyáltalán elkezdődött-e?

Az a terminológiai vitáktól függetlenül bizonyos, hogy 1989–90-ben Magyarországon (és részben a közép-kelet-európai régió más országaiban is) valóban lezajlott egy intézményes politikai átalakulás, amely révén az egypártrendszer pluralistává változott, és amely ennél fogva nevezhető rendszerváltásnak is. Az így értelmezett átalakulási folyamatba mindenképpen beletartozik a korábbi politikai struktúrával való szakítás és az új rendszer intézményi rendjének megalapozása, de nem feltétlenül tartozik bele a gazdasági átmenet hosszan elhúzódó folyamata. Ezért jellemző erre a helyzetre az a megállapítás, miszerint „nálunk előbb volt demokrácia, mint kapitalizmus”. A rendszerváltás a politikai átmenet szempontjából akkor volt befejezettnek tekinthető, amikor a születőben lévő új politikai és közjogi struktúra már eleget tett a demokratikus jogállam minimális követelményeinek. Bár ennek tartalmát is eltérő módon taglalja az irodalom, de a jogállamisághoz vezető politikai folyamat célkitűzései elég egyértelműek voltak: a hatalomért több párt verseng, vetélkedésük nyílt szabályokon, rögzítette eljárásokon alapul; a főhatalom gyakorlásának kérdése demokratikus választásokon dől el; érvényesül a hatalmi ágak megosztásának elve; minden érdek szabadon szerveződhet, törvényes eszközökkel befolyást gyakorolhatnak a kormányzati és parlamenti döntésekre; az állampolgári szabadságjogokat hatékony jogvédelem biztosítja; a nyilvánosság fórumai függetlenek az államhatalom beavatkozásaitól.

A rendszerváltás politikai szereplői érthető okokból csak kevésbé foglalkoztak axiológiai megközelítésben a politikai értékek meg- és újrafogalmazásával. Mégis tevékenységük minden mozzanatában kifejezésre jutott, hogy a legkülönbözőbb új pártok, szervezetek, kezdeményezések saját maguk, önállóan kívánják meghatározni és képviselni azokat a követeléseket, célokat, elveket, programokat, amelyekben – az akár értéként és definiálható – kollektív preferenciáik megjelennek.¹

Ezen értékek „értékét”, azaz fontosságát éppen azon funkciójuk jelölte ki, hogy vajon mennyire képesek értékorientációs feladataikat betölteni. Ez befelé a politika szub-

---

¹ A politikai értéknek, mint a politikai rendszer belső, szubjektív dimenziójának szerepére lásd: Ágh Attila: A politikai kultúra mint a rendszerváltás rejtett dimenziója. In: Csepeli György – Kéri László – Stumpf István (szerk.): Állam és polgár. Politikai szocializációs tanulmányok 1. MTA PTI, Bp., 1992. 13–32. p.

jektumainak az önmeghatározását, kifelé – a közvélemény és a politikai akaratképzés más szereplői irányába – e célkitűzések prezentációját jelentette. Ha azokat a forrásokat, objektivációs formákat keressük, amelyek alapján ezek a kollektív, bár ugyanakkor partikuláris preferenciák megismerhetők és elemezhetők, elsősorban azokhoz a dokumentumokhoz célszerű fordulni, amelyeket szerzőik kifejezetten azzal a szándékkal alkottak meg, hogy hivatalos, nyelvi-konstruktív formába fejezzék ki politikai elképzeléseiket, céljaikat, szándékaikat, azaz hogy bemutassák politikai áru-kínálatukat a politikai piacon.

Nyilvánosságuk, publicitásuk folytán ilyenek kell tekinteni mindenek előtt azokat a nyilatkozatokat, állásfoglalásokat, amelyek bár egy-egy aktuális kérdés kapcsán, de – közvetve vagy akár közvetlenül is – elvi súllyal képviselnek valamely eszmerendszerhez kapcsolódó prioritásokat. Ezek elsőként rendszerezett, koherens és teljességre törekvő kifejeződései azok a dokumentumok, amelyek 1990 elején a pártok választási programjaiként jelentek meg.² Mivel a rendszerváltás egész folyamata nem ritkán a politikai rendszer pluralizálódásának menetére egyszerűsödik le, ezért gyakran a politikai értékrendszer újra felfedezett vagy újonnan létrehozott elemeinek katalógusát ezeknek a pártprogramoknak a szövegeiből tekintik levezethetőnek. Ennek alapján terjedt el 1990 első felében az a rendszerezés, amely a vallott politikai értékek nyomán a pártokat három nagy csoportba sorolja. Eszerint az első csoport a nemzeti-keresztény-konzervatív fogalmakkal jellemezhető. Ide elsősorban a KDNP-t és az FKGP-t sorolták, valamint nemzeti orientációja és konzervatív értékei alapján (pl. családvédelem, a nemzettudat ápolása) tulajdonképpen az MDF-t is. Ezek a pártok beszéltek leginkább a népi-nemzeti hagyományokról, a magyarság felemelkedéséről, a határon túli magyar kisebbség problémáiról és az „emberi méltóság” megőrzéséről. A KDNP-nél nyomatékosabban kerültek előtérbe a kereszténység motívumai, míg a Kiszegzdpárt esetében ekkor még egyenrangúan keveredtek a konzervatív és a liberális (pl. szabad vállalkozás, a magántulajdon elsődlegességét hirdető) jelszavak. A második csoportba a demokrata–szociálliberális elveket valló SZDSZ és Fidesz került, de sajátos módon közel állt ehhez a baloldali és a népi értékeket vegyítő, egyébként „harmadik utas” Magyar Néppárt is, és tulajdonképpen itt kapott helyet a nemzeti-konzervatív és demokrata értékeket követő és mindezeket némi pragmatizmussal (pl. „az alkotóképesség, a szakértelem megbecsülésével”) társító MDF is. Az SZDSZ és a Fidesz programjainak középpontjába a liberális demokrácia és az emberi jogok álltak, az SZDSZ vonatkozásában emellett meghatározó szerepet kapott a „szabadság” értéke is. A harmadik csoportba a kommunista–szociáldemokrata orientációjú pártok sorolták, az újjáalakult MSZMP, az MSZP és az MSZDP. Közülük ekkor ideológiailag az MSZDP volt a legegységesebbnek mondható, ugyanis nem csak a nyugat-európai szociáldemokrata pártok értékeit vállalták fel, de többször látványosan elhatárolták magukat a másik két baloldali párttól is.³

² Az 1990-es választási pártprogramokról lásd: Kút válasszak, mire szavazzak? Választási tájékoztató. Pack – Art Kft. Bp., 1990.; Farkasfalvi József (szerk.): Politikai bedekker 1990. Credit Kft., Bp., 1990.; Farkasfalvi József (szerk.): Politikai kalauz. Mediant Kft., Bp., 1991.; Pártdokumentumok. In: Magyarország politikai évkönyve 1991. Ökonómia Alapítvány – Economix Rt., Bp., 1991.

³ A pártképek alakulásának-alakításának az 1990-es választásokon játszott szerepéről lásd: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Politikai szimbólumok. In: Magyarország politikai évkönyve 1991. Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. Bp., 1991. 234–241. p.

Ami az ilyen irányú csoportosítás érvényességét megkérdőjelezheti, az elsősorban a vizsgálódás egyoldalúságára. Az tapasztalható ugyanis, hogy az ilyen elemzés sokkal inkább a választások után már rendezettebb politika mező struktúráját vetíti vissza a korábbi időszakra ahelyett, hogy az akkor és ott kialakulóban lévő pártszerkezet folyamatainak valódi értékvilágát venné figyelembe. (Elég csak arra utalni, hogy korábbi megnyilvánulásaival ellentétben az MDF 1990-es választási programja például már egyáltalán nem tért ki közvetlen „elődeire”, a népi írók körére, mint ahogyan az SZDSZ programjában is háttérbe szorultak a demokratikus ellenzékre történő hivatkozások, és – mindkettőjük esetében – sokkal inkább a régmúlt értékeire került át a hangsúly.)

Szembetűnőbb azonban a pártpolitikai értékválasztás ellentmondásossága és bizonytalansága, ha olyan dokumentumokhoz fordulunk, amelyek nem pártstratégiai céllal, sőt egyáltalán nem a nyilvánosság számára kívánták megörökíteni a rendszerváltás politikai szereplőinek álláspontjait. A „tárgyalásos forradalom”-ként is emlegetett magyarországi átalakulásnak politikai kereteket az Ellenzéki illetve a Nemzeti Kerekasztal (EKA, NKA) fórumai biztosítottak. Ezeken pragmatikus – közjogi konzekvenciákkal járó – igények diktálták, hogy a tárgyaló felek legalább önmaguk számára rögzítsék a rendszerváltás folyamatának időhatárait. Végül a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain konszenzussal született megoldás az „átmeneti időszak” fogalmának meghatározására, miszerint ez „a politikai egyeztető tárgyalások megkezdésére vonatkozó megállapodás keltétől az új, demokratikus úton megválasztott Országgyűlés által beiktatandó kormány programjának az elfogadásáig terjedő időszakot jelenti”. Azt már akkor lehetett tudni, hogy ez a kezdőpont 1989. június 10-e, az csak utóbb derült ki, hogy e meghatározás értelmében a rendszerváltás folyamata 1990. május 23-án zárult. Ha tehát ennek a közel egy éves periódusnak az értékváltozásait vizsgáljuk meg a – lassan egyre hozzáférhetőbb – dokumentumok tükrében, akkor már közel sem lehetünk olyan biztosak a politikai szereplők később demonstratív vállalt identitásának korábbi eszmei megalapozottságában. Több mint kétszáz dokumentum tartalmazza azoknak a tárgyalásoknak a jegyzőkönyveit, amelyek az Ellenzéki illetve a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain elhangzottakat rögzítették.⁴ A nagyjából 1989 márciusa és októbere közé eső időszak az intenzív politikai tárgyalások korszaka. Ekkor az ellenzéki erők pártszerű működése megerősödött, az MSZMP már nem tudott kitérni a velük folytatandó közvetlen tárgyalás egyre növekvő kényszere elől. Politikailag olyan patt-helyzet alakult ki, amelyben az egyik fél (az állampárt) már nem, a másik fél (az ellenzék) még nem képes dominánsan érvényesíteni akarátát. A régi rend visszavonulása és az új rend kiépítésére tett kísérletek főként a színpalak mögött zajlottak, amelyet ellenzéki ünnepi alkalmakkor szimbolikus jellegű, ám a közvéleményt – továbbá az

⁴ Az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásainak nagy részét video-jegyzőkönyv formájában rögzítette a „Fekete Doboz” Alapítvány stábjá. Ennek leírt változata, valamint a Nemzeti Kerekasztal – plenáris, középszintű illetve munkabizottsági szintű – tárgyalásainak jegyzőkönyvei 1997-ben a Magyar Országos Levéltárba kerültek (MOL P. 2117. 1–13. sz. dobozok), azt követően, hogy az adatvédelmi biztos ajánlást fogalmazott meg az iratok sorsával kapcsolatban (466/A/1996. sz. adatvédelmi biztosi ajánlás). Az iratok szerkesztett kiadására lásd: Bozóki András – Elbert Márta – Kalmár Melinda – Révész Béla – Ripp Erzsébet – Ripp Zoltán (szerk.): A rendszerváltás forгатókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 1-4. kötet, Magvető Kiadó, Bp., 1999.; 5-8. kötet, Új Mandátum Kiadó, Bp., 2000. (Továbbiakban: Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben.)

állampárt és az ellenzék politikai lépéseit – alapvetően befolyásoló tömegdemonstrációk kísérték.

A tárgyalások menetének fordulópontjai a következők: az 1989. március 15-i tüntetés; az Ellenzéki Kerekasztal megalakulása (1989. március 22.); az állampárton belüli reformirányzat, a reformkörök megerősödése, a Németh-kormány megújulása, egyes keményvonalas vezetők háttérbe szorítása (1989. április-május); a háromoldalú tárgyalások megkezdése (1989. június 13.); 1956 és a mártírok nyílt rehabilitálása (1989. június 16.); ellenzéki győzelmek az időközi választásokon (1989. július–augusztus); a háromoldalú tárgyalások érdemi szakaszának lezárulása (1989. szeptember 18.); a pártállam megszűnése és az MSZP megalakulása (1989. október 7.); a sarkalatos törvények parlamenti elfogadása (1989. október 19–20.) és a köztársaság kikiáltása (1989. október 23.). Ebben a bizonytalan kimenetelű játszmban a politikai élet egyik szereplőjétől sem volt elvárható, hogy a társadalom számára egy teoretikus tisztaságú értékválasztás programját dolgozzon ki, de még az sem, hogy megfontolt önépítés folyamatában alakítsák ki önazonosságukat. Mindmáig vitatott az is – és erre a eddig napvilágra került dokumentumok sem adhatnak választ –, hogy mennyiben aktív részesei, irányítói és mennyire követői, esetleg csak elszenvedői voltak a történeteknek a különböző régi és új politikai szereplők. Mindezek a körülmények ismét csak azt a véleményt erősítik meg, hogy egy makroszociális értékviszály közepette az új politikai értékrendszer prioritásainak megtalálása is csak rendkívül ellentmondásos, konfliktusokkal, időnként egyéni, emberi tragédiákkal együtt járó folyamatban lehetséges.⁵

⁵ Az átalakulás szakirodalmát bővülő körű elemzések, esszék, dokumentumközlések, memoárok, interjú- és konferenciakötetek egészítik ki. Néhány a fontosabbak közül: *Bozóki András*: Konfrontáció és konszenzus: a demokratizálás stratégiái. Szombathely, Savaria University Press, 1995; *Bruszt László*: A centralizáció csapdája. Szombathely, Savaria University Press, 1995; Terry Cox – Andy Furlong (szerk.): Hungary: The Politics of Transition. London, Frank Cass, 1995; Leslie Holmes: Post Communism. Cambridge, Polity Press, 1997; Király Béla – Bozóki András (szerk.): Lawful Revolution in Hungary, 1989–94. Boulder, Social Science Monographs, 1995; Juan Linz – Alfred Stepan: i. m.; Adam B. Seligman (szerk.): The Transition from State Socialism in Eastern Europe: The Case of Hungary. Greenwich CT., JAI Press, 1994; David Stark – Bruszt László: Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property Relations in East Central Europe. Cambridge, Cambridge University Press, 1998; *Szalai Erzsébet*: Útelágazás: hatalom és értelmiség az államszocializmus után. Budapest, Pesti Szalon, 1994; Szoboszlai György (szerk.): Democracy and Political Transformation: Theories and East Central European Realities. Budapest, HPSA, 1991; Szoboszlai György (szerk.): Flying Blind: Emerging Democracies in East Central Europe. Budapest, HPSA, 1992; *Tordai Csaba*: A Társadalmi Szerződéstől az Alkotmánybíróhoz: határozataik: kísérletek az államfői tisztség jogi meghatározására. Politikatudományi Szemle, 7. évf. 4. sz. 1998. 61–85. p.; *Tőkés Rudolf*: A kialakított forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás, 1957–1990. Budapest, Kossuth, 1998.; *Faragó Béla*: Gondolatok a magyarországi alkotmányozás folyamatáról. Századvég, 1990. 1. sz. 213–225. p.; *Hankiss Elemér*: Kelet-európai alternatívák. Budapest, KJK, 1989; *Kornai János*: Indulatos rőpirat a gazdasági átmenet ügyében. Budapest, HVG Rt., 1989; Kurtán Sándor (szerk.): Vor der Wende. Politisches System, Gesellschaft und Reformen im Ungarn der achtziger Jahre. Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1993; *Lengyel László*: Végekifejtlet. Budapest, KJK, 1989; *Szalai Erzsébet*: Gazdaság és hatalom. Budapest, Aula, 1990; *Szelényi Iván*: A posztkommunista átmenet társadalmi konfliktusai. Budapest, MTA PTI, 1992; *Tőkés Rudolf*: A posztkommunizmusból a demokráciába. Bonn, Konrad Adenauer Stiftung, 1990.; Molnár Éva – Nagy Zoltán – Vladár Tamás (szerk.): Földindulás Kelet-Európában, 1988–1990. 2. kötet. Budapest, MTI Sajtóadatbank, 1990; *Pándi Lajos*: A kelet-európai diktatúrák bukása. Kronológia, dokumentumok, bibliográfia. Szeged, JATE, 1991.; Bihari Mihály (szerk.): A többpártrendszer kialakulása Magyarországon, 1985–1991. Budapest, Kossuth, 1992; Bozóki András: Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában, 1988–1991. Budapest, Fidesz, 1992; Laki Mihály: Economic Programs of the Ex-Opposition Parties in Hungary. EEPS, 5. évf. 1. sz. 73–91. p.; Lázár István (szerk.): Új Márciusi Front, 1988. Budapest, Műzsák, 1989; MDF program. Hitel, 1. évf. 1. sz.; S. Kosztricz Anna et al. (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 2. kötet. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1993; A rendszerváltás programja. Budapest, SZDSZ, 1989; Szoboszlai György (szerk.): Váltók és utak.

A tárgyalásokon látszólag egyértelmű volt, hogy a szembenálló értékalternatívákat felmutató résztvevők az ellenzék (az Ellenzéki Kerekasztal) illetve a radikális rendszerváltás elkerülésére csak „modellváltás”-t emlegető MSZMP.⁶ Hogy mégis mennyire változékonyak bizonyultak a frontvonalak, arra előljáróban 1989 augusztusából említhető egy jellemző példa, amikor az MSZMP új taktikával élve „csendes diplomáciát” indított nem csak a tárgyalások Harmadik Oldalának képviselőivel, de az EKA pártjaival szemben is. Míg tavasszal az MSZMP arra akarta rávenni az EKÁ-ban részt vevő pártokat, hogy vegyék rá az EKA többi szervezetét, legyenek hajlandók külön-külön a tárgyalóasztalhoz ülni,⁷ nyár végére a háttértárgyalások célja már a háromoldalú megbeszélések mielőbbi lezárásának elősegítése lett. Méghozzá úgy, hogy ne csak a sarkalatos törvényekben tudjanak megállapodni, hanem a köztársasági elnöki intézményt illetően is. Ez utóbbit kiemelték volna az alkotmánymódosítás kérdései közül annak

Budapest, MPT, 1990.; Ács Zoltán: Kizárt a párt. Budapest, Primo, é.n.; Antal László et al.: Lámpások az alagútban. Budapest, Pénzügykutató Rt. 1988; Bálint B. András: Győzelemre születünk. Kónya Imre az Ellenzéki Kerekasztalról. Budapest, Progresszió, 1990; Beke Kata: Jézusmária, győztünk! Budapest, Belvárosi, 1993; Bihari Mihály: Demokratikus út a szabadsághoz. Budapest, Gondolat, 1990; Bíró Zoltán: Elhervadt forradalom. Budapest, Püski, 1993; Bossányi Katalin: Szólampróba. Beszélgetések az alternatív mozgalmakról. Budapest, Láng, 1989; Bodzabán István – Szalay Antal (szerk.): A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. Budapest, Pelikán, 1994; Bozóki András, Csapody Tamás, Csizmadia Ervin – Sükösd Miklós (szerk.): Csendes? Forradalom? Volt? Budapest, T-Twins, 1991; Debreczeni József: A miniszterelnök. Budapest, Osiris, 1989; Kasza László: Metamorphosis Hungariae, 1989–94. Budapest, Századvég, 1994; Kimmel Emil: Végjáték a Fehér Házban. Budapest, Téka, 1990; Krasznai Zoltán: A birodalom romjain. Budapest, Új Mandátum, 1996; Krausz Tamás: Megélt rendszerváltás. Budapest, Cégér, 1994; Kulcsár Kálmán: Két világ között. Budapest, Akadémiai, 1994; Lengyel László: Micsoda év! Budapest, Szépirodalmi, 1991; Lengyel László: A rendszerváltó elit tündöklése és bukása. Budapest, Helikon, 1996; Pozsgay Imre: 1989. Politikuspálya a pártállamban és a rendszerváltásban. Budapest, Püski, 1993; Révész Sándor: Antall József távolról. Budapest, Láng, 1995; Richter Anna: Ellenzéki Kerekasztal. Budapest, Ötlet Kft., 1990; Tamás Gáspár Miklós: Másvilág. Budapest, Új Mandátum, 1994; Vajda Mihály: A történelem vége? Közép-Európa 1989. Budapest, Századvég, 1992; Vigh Károly: Az Ellenzéki Kerekasztaltól a Nemzeti Kerekasztalig. In: Magyarország politikai évkönyve 1991. i. m.

⁶ „Azért akarunk modellt váltani, mert az MSZMP a demokratikus szocializmus meghirdetése mellett nem híve és nem lehet partner semmiféle rendszerváltásban. Azért váltunk, és kell ezt a modellváltást elvégezni, hogy ez a rendszerváltás elkerülhető legyen.” A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 2. köt. MOL, Bp., 1993. 1119. o.

⁷ A minden szervezetnek külön-külön eljuttatott meghívókból csak a Szabad Demokraták Szövetségének megküldött példány maradt fenn:

„Szabad Demokraták Szövetségének

Ügyvivő Testülete

Budapest

Tisztelt Ügyvivő Testület!

Az MSZMP KB tárgyalócsoporthoz az elmúlt hetekben megbeszélés-sorozatot folytatott különböző társadalmi-politikai szervezetek képviselőivel. E szervezetek mindegyike - kisebb-nagyobb megszorításokkal - készséget mutatott egy politikai egyeztető fórum létrehozására.

Ennek előkészítésére javasolok egy többoldalú tárgyalást, amelyre 1989. április 8-án (szombaton) 9.00 órai kezdettel a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasótermében (Budapest, V., Roosevelt tér 9.) kerül sor. Örömmel venném, ha e megbeszélésen az Önök szervezetének három képviselője részt venne, akiket ezúton meghívok.

Az értekezleten a mellékletben szereplő, valamint szükség esetén más, az érintettek által fontosnak tartott kérdések megvitatását ajánlom. A megbeszélés előkészítő jellegre tekintettel azt javaslom, hogy a tanácskozásról a Magyar Televízió, a Magyar Rádió és a Magyar Távirati Iroda adjon rövid összefoglalót. Meghívásukról gondoskodtam.

Bízom abban, hogy mind az előkészítő megbeszélés, mind a tervezett politikai egyeztető fórum konstruktív módon hozzájárulhat a nemzeti közmegegyezés megteremtéséhez.

Budapest, 1989. március 30.

Üdvözlettel:

Fejti György s. k.”

érdekében, hogy még 1989-ben a köztársasági elnöki és országgyűlési választást is meg lehessen tartani; lehetőleg ebben a sorrendben, de legrosszabb esetben is a kettőt egy időben. A háttértárgyalások tapasztalatait összegezve az MSZMP nem zárta ki azt a megoldást sem, hogy ha nem sikerül az EKA-val mint egységes tárgyalópartnerrel megállapodásra jutnia, akkor a szervezetek egy részét külön megállapodásra bírja. Fejti György, a KB titkára ezekről a puhatolózó megbeszélésekről a Politikai Intéző Bizottság (ugyanis június 23-tól már nem PB) augusztus 15-i ülésén kijelentette: az MSZMP „megállapodás közeli” állapotban van három szervezettel, a Magyar Demokrata Fórummal, a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társasággal és a Kereszténydemokrata Néppárttal. Fejti (egy eddig még nem publikált jegyzőkönyv szerint) így érvelt:⁸

„Meg kell mondani, hogy ezekkel különtárgyalások folynak. Az a baja ennek, hogy ugyan mi készítünk róla jegyzőkönyvet, de egyik fél sem hajlandó ezt aláírni. Tehát ez a három szervezet egyértelműen kész arra, hogy szeptemberben szülessenek meg a törvényi feltételei egy akármikor kiírandó választásnak. Tehát a választás időpontját egyelőre nyitva hagytuk. De ezeknek a szervezeteknek velünk együtt az az álláspontja, hogy a szeptemberi parlamenti ülésen a párttörvényt és a választójogi törvényt mindenképpen meg kellene alkotni, akár mások különvéleménye ellenére is, és meg kell kísérelni az alkotmánymódosítást: vagy a teljes csomagot, vagy ebből legalább a köztársasági elnöki intézményt kiemelni. Na most, ugyanakkor egyik szervezet sem akarja felrobbantani az Ellenzéki Kerekasztalt, ez világos. Megállapodás viszont e nélkül nem jöhet létre, ez is világos. Tehát, hogy a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fidesz nem fog változtatni az álláspontján, ez egészen biztosnak tekinthető. Úgyhogy szakítópróba előtt áll az Ellenzéki Kerekasztal, és egy kicsit szakítópróba előtt áll ez a tárgyalási módszer, amit kompromisszumként mi elfogadtunk.”

Fejti György úgy vélte, hogy ha a kitartó csendes diplomácia ellenére mégsem sikerülne eljutni a megegyezésig – mert az SZDSZ és a Fidesz részéről megmarad az a szándék, hogy megakadályozzák a törvények beterjesztését –, akkor arra kell törekedni, hogy megegyezésre jussanak a tárgyaló felek egy részével: az említett három szervezettel és a Harmadik Oldallal, amelynek szervezeteivel, a KB-titkár beszámolója szerint, szintén külön tárgyalások folytak. A Néppártról pedig – ismét az értékbizonytalanságot illusztrálандó – az volt Fejti György véleménye, hogy ez a párt ingadozik, tehát át fog állni: „[Ha] a Magyar Demokrata Fórummal meg tudunk állapodni, akkor át fog állni a Néppárt nagy valószínűséggel, és talán a Kisgazdapárt is.”⁹

Az identitáskeresés másik fontos eleme a negatív, tehát a mindenképpen elutasítandó értékek körének meghatározása.¹⁰ Ez a választások idejére az ellenzéki pártok részéről a kommunista pártállam, az államszocialista rendszer radikális bírálataban nyilvánult meg. Ha ismét a választási programok szövegeire támaszkodunk, akkor látható, hogy az ellenségkép kiindulópontja a fennálló rendszer teljes elutasítása volt. Ez történhetett a kommunizmus, a sztálinizmus ideológiai alapon történő elvetésével (MDF, SZDSZ, de az MSZP is), vagy a diktatúrának a hatalomgyakorlás monopolizálása

⁸ Részlet a PIB 1989. augusztus 15-i ülésének jegyzőkönyvéből, Fejti György felszólalása. 93. sz. dokumentum. In: Békés Csaba – Malcolm Byrne (főszerk.): Rendszerváltozás Magyarországon 1989-1990. Dokumentumok. National Security Archive – Hidegháború-történelmi Kutatóközpont – 1956-os Intézet. Bp., 1999. (Kézirat) Uo.

¹⁰ Lásd: Koselleck, *Reinhart*: Az asszimmetrikus ellenfogalmak történelmi-politikai szemantikája. Jászóveg Műhely Kiadó, Bp., 1997.

miatti elutasítás alapján (Fidesz, MSZDP). Hogy az ilyen jellegű beállítódás is csak heves vitákban stabilizálódott, azt jól érzékelteti – kissé előre szaladva – az alkotmányozás folyamatának azon vitája, amely az alkotmány preambuluma körül zajlott.¹¹ Ez 1989 július-augusztusában és szinte hetekre megbénította az érdemi munka tovább folytatását nem csak szakértői szinten, de a középszintű politikai egyeztető bizottságban is. Az MSZMP ugyanis ekkor még ragaszkodott ahhoz az elvi álláspontjához, amelyet az Igazságügyi Minisztérium által 1988 végén kidolgozott Alkotmánykonceptió rögzített és amelyet a KB majd az Országgyűlés is elfogadott.¹²

Ebben ugyanis eredetileg arról volt szó, hogy „Az Alkotmány preambulumának megfogalmazásakor szakítani kell hatályos Alkotmányunknak azzal a felfogásával, hogy a magyar nép történelmében az állam nem egyéb, mint az osztályelnyomás eszköze, és ezért államunk fejlődés csak a felszabadulástól valljuk magunkénak. Az Alkotmánynak a nemzetet összefogó, a magyarság identitástudatát erősítő jellege megköveteli, hogy a preambulum új felfogásban közelítse meg államiságunk fejlődését, s múltunkat meg nem tagadva, korábbi értékeinkről le nem mondva, ezer éves államiságunkkal való folyamatosságot megőrizve, az alkotmányfejlődés egyetemes értékeire is alapozva, jusson el mai társadalmi rendünk és állami céljaink meghatározásáig. A preambulum rögzítse, hogy Magyarország szabad, demokratikus és szocialista állam; mutasson rá a munkásmozgalom törekvésein alapuló új társadalmi rendünk teremtette értékeinkre.”

Az EKA augusztus 17-i ülésére az MDF kompromisszumos javaslatot nyújtott be, mely szerint: „Az 1949. évi alkotmány hatályos szövegének módosítását az államszocialista jellegének megszüntetésével, a sztálinista frazeológia lehetséges kiiktatásával, a békés átmenet biztosítására szolgáló garanciákkal kell elvégezni. Ennek keretében a proletárdiktatúrára, az egypártrendszerre és a szocializmus kizárólagos akceptálására utaló részek egyértelmű kihagyásával, demokratikus helyettesítésével kell biztosítani. A szocializmus fogalma éppen a többpártrendszer tényleges érvényesítése érdekében, alkotmányjogi garantálása miatt nem maradhat semmilyen formában a tételes, rendelkező részben, hanem a preambulumban az európai eszmei és politikai értékek megőrzése keretében fogadható el a demokratikus szocializmus beiktatása, aminek külpolitikai indokai értékelhetők.”¹³

Két héttel később (1989. augusztus 30-án) került a középszintű politikai egyeztető bizottság ülése elé a kérdés, és az MSZMP nevében Somogyvári István kedvezően reagált az MDF-nek az EKA által is elfogadott felvetésére: „A következő vitás kérdés az alkotmány olyan új típusú rendelkezései körébe tartozik, amelynek körében a három tárgyalófél között megegyezés született arról, hogy az úgynevezett államszocializmusra utaló megfogalmazásokat az alkotmányból hagyjuk el, és vázoljuk fel jövődő magyar köztársaságunknak a főbb jellemzőit. Ezt az MSZMP úgy kívánja megtenni, hogy az

¹¹ Az ideológiai értékek közjogi szerepére vonatkozó vitákkal a tanulmány III. fejezete – az I/1-es munkabizottság munkájának elemzése során – részletesebben foglalkozik.

¹² Magyarország alkotmánya szabályozási koncepció. Igazságügyi Minisztérium, 1989. január 30. In: Magyarország Alkotmánya. Szabályozási koncepció. Igazságügyi Minisztérium. Az MSZMP Központi Bizottsága 1939. február 20-21-én megtartott ülése jegyzőkönyvének 2. sz. függeléke. Lásd: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1993. 1. köt. 409–439. p.; valamint: Országgyűlési Irattár és Levéltár Országgyűlési Irományok, 1985–1990-es országgyűlési ciklus, 141-200. jelzetű kötet.

¹³ MOL P. 2117. 1. doboz, 126/1. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 3. k., 56. sz. dokumentum.

alkotmány szövegébe javasolja felvenni azt az egyébként az alkotmánykoncepcióban – amelyet az Országgyűlés márciusban már elfogadott, ismereteink szerint a parlamentben mindenki által elfogadott – megfogalmazást, amely szerint 'A Magyar Köztársaság független, demokratikus és szocialista jogállam.' Úgy érezzük – tette hozzá Somogyvári –, hogy ezzel a megfogalmazással, és ennek a négy szónak az együttes szerepeltetésével tudjuk kifejezni azt, hogy milyen jövőendő Magyarországot kívánunk.”¹⁴

A középszintű politikai egyeztető bizottság következő, szeptember 4-i ülésén Orbán Viktor az Ellenzéki Kerekasztal nevében újabb javaslattal állt elő, de ez sem vetette el a „szocialista” jelző használatát. Eszerint „A Magyar Köztársaság független, az európai és magyar demokratikus hagyományokat élető jogállam. Biztosítja az emberi és állampolgári jogok teljességét. Szabad teret enged mindazon egyéni és közösségi, családi és humanista, polgári és szocialista törekvéseknek, amelyek e jogok talaján állnak.”¹⁵

Somogyvári István szeptember 11-én a véglegesnek tűnő szöveget fogadtatta el arról, hogy állam szocialista jellegének kifejezésére milyen megoldás szülessék: „Az alkotmány normaszövege ennek megfelelően a jövőben kimondaná: 'A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam, amelyben a polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus értékei egyaránt érvényesülnek.’”¹⁶ Ma már – az azóta bekövetkezett újabb módosítások nyomán – talán kevésbé ismeretes, hogy végül ez a szöveg került be az október 18-án elfogadott XXXI. alkotmánymódosító törvénybe.

Hogy mennyivel színesebb volt a politikai paletta értékvilága a kerekasztaltárgyalások szereplőinek értékfelfogásánál, azt jelzi pl. az asztalnál helyet nem kapott pártok (főleg a Magyar Október Párt¹⁷) és más kezdeményezések szerepe, amelyek azóta jórészt feledésbe merültek, és nagyobb figyelmet igényelnének az átalakulás folyamatának a fővároson túli történései is. Tovább bővíthető ez a kör azzal jellegzetességgel is, hogy a BM belbiztonsági szolgálata 1989 nyarán-őszén önmaga is saját jogállam-koncepciók(!) kidolgozásával foglalkozott.¹⁸ Mindezek hozzátartoznak a rendszerváltás hiteles történetéhez.

Azt, hogy nem sokan emlékeznek a kerekasztaltárgyalások valódi történetére, bizonyítja például az is, hogy miközben az 1990–94-es parlamenti ciklus során – az Országgyűlési Jegyzőkönyv tanúsága szerint – 243 esetben történt hivatkozás az tárgyalásokon elhangzottakra, a citátumokat gyakran a legellentétesebb álláspontok igazolására kívánták a szónokok felhasználni. Szövegkritikai feldolgozások igazolják azt a feltételezést, hogy a résztvevők maguk is vagy rosszul, vagy egyáltalán nem emlékeznek az ott történtekre, az akkor elhangzottakra. Mára viszont egyre inkább van miből felidézni, megismerni és ellenőrizni az akkori eseményeket. Jelen tanulmány az aktuálisan rendelkezésre álló dokumentumok köréből csupán egyetlen fontosabb irategységre

¹⁴ MOL P. 2117. 7. doboz, 12. i. sz.; Kerekasztaltárgyalások 1989. i. m. 4. k., 66. sz. dokumentum.

¹⁵ MOL P. 2117. 7. doboz, 13. i. sz.; Kerekasztaltárgyalások 1989. i. m. 4. k., 68. sz. dokumentum.

¹⁶ MOL P. 2117. 7. doboz, 16. i. sz.; Kerekasztaltárgyalások 1989. i. m. 4. k., 73. sz. dokumentum.

¹⁷ Lásd 27. sz. jegyzet.

¹⁸ Erről részletesebben: Révész Béla: Az állami erőszak depolitizálásáról. Kerekasztaltárgyalások – 1989. Belügyi Szemle, 1999. 4–5. sz. 53–66. p., valamint uő.: Az Ellenzéki Kerekasztal és az állambiztonsági szervek. In: A rendszerváltás foratókönyve. Kerekasztaltárgyalások 1989-ben. 7. kötet. Alkotmányos forradalom. Tanulmányok. Új Mandátum Kiadó, Bp., 2000. 420–478. p.

kívánja felhívni a figyelmet. Ez a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások I/1. számú munkabizottsága ülésén keletkezett, amelynek során – ahogyan erre a munkabizottság elnevezése is utal – az alkotmánymódosítás időszerű tétéivel, a köztársasági elnöki intézménnyel valamint az Alkotmánybíróság kérdéseivel foglalkoztak a háromoldalú tárgyalások szakértői.

II.

A politikai vita kereteinek intézményesülése 1989 nyarán

Magyarországon az ellenzék először önmaga számára szervezte meg a kerekasztal elnevezésű fórumot abból a célból, hogy összehangolja a különböző ellenzéki szervezetek lépéseit. A hatalom képviselőivel folytatott tárgyalásokon tehát az Ellenzéki Kerekasztal csak az egyik oldalt jelentette a Magyar Szocialista Munkáspárt, valamint az állampárthoz akkor még közel álló „harmadik oldal” szervezeteivel szemben. Az ellenzéki szervezetek egymás között folytattak kerekasztal-tárgyalásokat, majd – mint az egységes ellenzéki álláspontot képviselő EKA – 1989 tavaszán kétoldalú előkészítő tárgyalásokat folytattak az MSZMP-vel, illetve 1989 nyarán háromoldalú politikai és gazdasági-szociális tárgyalásokat az MSZMP és a Harmadik Oldal képviselőivel. Később ezek a tárgyalások is kerekasztal-tárgyalásokként mentek át a köztudatba.

Az 1989. nyári tárgyalásokat többféle elnevezéssel szokták illetni. Az MSZMP eredeti elképzelése egy politikai egyeztető fórum létrehozásáról szólt. Ez egy kötetlenebb, formailag lazább, „fórum jellegű” találkozássorozat lett volna, amelyben gyakorlatilag nincsenek egymással szemben álló felek, s amelynek szerepe valószínűleg a résztvevők kölcsönös tájékoztatására csökkent volna.¹⁹ Ebben a felállásban az ellenzék szerepe könnyen afféle „konzultációs” vagy „tanácsadó” testület lehetett volna csupán, ahol a résztvevők elpanaszolhatták volna problémáikat, de amelynek ideje alatt szóba sem kerülhetett volna a parlamenti törvényhozási folyamat leállítása.

Ehhez képest már hivatalosnak számított a második név, a politikai egyeztető tárgyalások elnevezés, amelyet – a fenti koncepció ellenzéki megghiúsítása után – ugyan csak az MSZMP szorgalmazott. Ez a formula szerepelt számos, mindhárom fél által aláírt jegyzőkönyvben, és gyakran megjelent a felek szóhasználatában. Ebben világos, hogy eltérő érdekű felekről van szó – erre utal a „tárgyalások” kifejezés –, de ugyanakkor alkalmas volt azt a téves képzetet kelteni, mintha a tárgyalások célja és témaköre nem ment volna túl a társadalmi szervezetek közötti rutinszerű politikai egyeztetésen. Márpedig csupán „politikai egyeztetésnek” nevezni a demokratikus rendszerre való áttérést és a megszületendő harmadik magyar köztársaság alkotmányozási folyamatát, legalábbis aránytévésztés.

Formailag legpontosabbnak a háromoldalú tárgyalások kifejezés tűnik. Ennek előnye, hogy nem keveri össze az igazi kerekasztalt (EKA) a háromoldalú asztallal, vagyis nem nevezi kerekasztalnak az utóbbit. Maguk a tárgyalófelek szemlátomást oldalak szerint különültek el a tárgyalásokon, s idővel a harmadik oldalon helyet foglaló szervezetek összefoglaló neve hivatalosan is Harmadik Oldal vagy Harmadik Tárgyalófél lett, a két elnevezést váltakozva használták. Akkoriban az MSZMP a „politikai

¹⁹ Lásd 7. sz. jegyzet.

egyeztető tárgyalások” kifejezést részesítette előnyben, az ellenzék pedig felváltva használt több kifejezést. Sokáig azért sem törekedett az EKA a „háromoldalú tárgyalások” elnevezés meghonosítására, mert 1989 tavaszán még maga is az MSZMP-vel folytatandó kétoldalú tárgyalásokhoz ragaszkodott, s nem kívánta a tárgyalások elnevezésében is hivatalosan, egyenrangú félként elismerni a harmadik tárgyalófelet. Tény, hogy a „háromoldalú tárgyalások” kifejezés történeti jelentőségükhöz képest kissé felértékeli a Harmadik Oldalon helyet foglaló heterogén – és a tárgyalási folyamatba valójában csak az MSZMP meghívottjaiként bekapcsolódó – szervezeteket.

Végül a negyedik elnevezés a Nemzeti Kerekasztal terminológiája, amely elsősorban azért pontatlan, mert valójában nem kerekasztalnál, hanem háromoldalú asztalnál folytatott tárgyalásokról van szó. Mégis ez a kifejezés honosodott meg. Ezt használta leginkább a korabeli sajtó, s a tárgyalások előrehaladtával pedig egyre inkább ezt használták maguk az érintettek is. Ez a kifejezés aláhúzza a tárgyalássorozat történelmi jelentőségét, s formai pontatlansága ellenére is azt az alapvetően igaz képet sugallja, hogy a tárgyalásokon – az asztal alakjától függetlenül – a nemzet akkor legfontosabb politikai alakzatai képviseltették magukat. Valóban, a Nemzeti Kerekasztalnál mindenki ott volt, aki akkor számított, ezért – bár a szervezetek demokratikus választás útján érvényesülő politikai súlyára akkor még nem derülhetett fény – a tanácskozáss reprezentatív jelleget öltött.

A magyar Ellenzéki Kerekasztal létrejötte kezdetben az ellenzéki önvédelem (az MSZMP különtárgyalásokra építő taktikájával szembeni védekezés) és az ellenzéki politikai koordináció szempontjából volt fontos.²⁰ A magyar ellenzék pártjai ugyanis – szemben a lengyel Szolidaritással – jóval elszigeteltebb értelmiségi-baráti körökből, csoportokból fejlődtek ki, így önmagukban viszonylag gyengék voltak. A nagyhatású 1989. március 15-i tüntetést²¹ követően, a társadalmi támogatást érezve, a Független Jogász Fórum kezdeményezésére²² alakult meg az Ellenzéki Kerekasztal egy héttel

²⁰ Az ellenzéki pártok nem fogadták el az Új Márciusi Front 1989. januári javaslatát egy alkotmányozó nemzetgyűlés funkcióját betöltő „nemzeti bizottság” felállítására, hogy elkerüljék azt a típusú kerekasztal-tárgyalást, amelyben elmosódnak a frontvonalak. Nem kívánták elrejteti a különbséget a hatalommal rendelkező és nem rendelkező erők között. Az ÚMF javaslatát lásd: Magyar Nemzet, 1989. január 11.

²¹ A tüntetésről lásd *Hofer* Tamás: *Harc a rendszerváltásért* szimbolikus mezőben. 1989. március 15-e Budapest. Politikatudományi Szemle, 1. évf. 1. sz. 1992. 29–51. p.

²² A felhívást Kónya Imre fogalmazta meg a március 15-i tüntetés után. Az FJF kezdeményezéséről értesülve az SZDSZ Kis János javaslatára visszavonta saját, hasonló nyilatkozatát, mert úgy ítélte meg, hogy egy szakmai jellegű szervezet felhívását nagyobb eséllyel fogadja el valamennyi ellenzéki szereplő. A politikai értékek szempontjából különösen figyelemre méltó a Közlemény III. része:

„Mit tehetnek a független társadalmi, politikai szervezetek, pártok az erőszakmentes változás érdekében?”

1.) Mindent el kell követni azért, hogy a társadalom önszerveződési folyamata felgyorsuljon, ezen belül saját szervezetük, pártjuk önálló arcúlatra kialakuljon, programja széles körben ismertté váljon, tömegbázisa növekedjen.

2.) Tartózkodni kell minden olyan politikai lépéstől (pl. a hatalommal való idő előtti koalíció, egyoldalú engedmények, látszattárgyalások), amelyek az adott szervezet hitelét csökkenthetik.

3.) Minél gyorsabban felül kell emelkedni a személyi viszályokkal kapcsolatos, a szerveződés kezdeti szakaszában elkerülhetetlen gyermekbetegségeken, és a lényegi nézetazonosság alapján létrejött elvi kompromisszumok útján meg kell teremteni a szervezetek belső egységét.

4.) Abból kiindulva, hogy a jelenlegi helyzetben a független szervezetek között objektíve alapvető az érdekazonosság, és érdekeik az egész nemzet érdekeivel egybevágnak - szükséges és egyben erkölcsi parancs is a felmerülő legfontosabb kérdésekben a nézetek folyamatos egyeztetése.

később, március 22-én. Az EKA alapító szervezetei a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Fiatal Demokraták Szövetsége, a Független Kisgazdapárt, a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája, a Magyar Demokrata Fórum, a Magyar Néppárt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Szabad Demokraták Szövetsége.²³ E nyolc szervezethez csatlakozott 1989 júniusában a Kereszténydemokrata Néppárt, majd lényegesen később (1990 januárjában) a Független Szociáldemokrata Párt. Tehát a KDNP-vel kiegészült, kilenc ellenzéki szervezetet tömörítő EKA folytatta le az 1989. nyári tárgyalásokat.

A magyar kerekasztal-tárgyalások folyamata három, egymástól jól elkülöníthető részre tagolható. Az első szakasz az EKA megalakulásától a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások megkezdéséig – 1989. március 22-től 1989. június 10-ig – tart. A kerekasztal-tárgyalások második, meghatározó jelentőségű szakaszát a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások 1989. június 13-tól szeptember 18-ig tartó bő három hónapja jelenti. Végül a kerekasztal-tárgyalások harmadik – kevésbé ismert – szakasza már a köztársaság kikiáltása utáni időszakra esik, ahol az EKA identitásának újrafogalmazásáról, a kormány tárgyalófélként való elfogadásáról és a közelgő választásokkal közvetlenül összefüggő kérdésekről esik a legtöbb szó. Az 1989. november 2-től 1990. április 27-ig tartó szakaszban az Ellenzéki Kerekasztal fokozatosan veszít súlyából, s a résztvevő szervezetek közötti együttműködés helyébe az egyre erőteljesebb rivalizálás lép.

A Kerekasztalba tömörült ellenzéki szervezetek arra törekedtek – és ebben március 22-i alakuló ülésükön formális szavazás nélkül, egyhangúlag megegyeztek –, hogy az EKA tagjai csak olyan szervezetek lehetnek, amelyek 1. céljuknak tekintik a népszuverenitás elérését, 2. nem osztoznak a hatalmi monopólium kiváltságaiban, és 3. nem kötnek szövetséget ilyen szervezetekkel. Egységük megteremtése érdekében a résztvevők olyan eljárási szabályban állapodtak meg, hogy az EKA döntései konszenzussal születnek, amelyben akár egyetlen szervezet ellenszavazata is vétőjog érvényesítését jelenti. Ez a szabály komoly kohéziós erőnek bizonyult. Ettől kezdve minden szervezetnek mérlegelnie kellett, hogy eltérő szavazata fontos-e annyira számára, hogy általa megakadályozza az EKA-t a döntésben. Az Ellenzéki Kerekasztal története során sok-

5.) Az objektív érdekazonosság alapján tudatosan kifejlesztett egymás iránti szolidaritással útját kell állni a hatalom nyilvánvaló és rejtett megosztási kísérleteinek.

6.) Mindaddig, amíg a megerősödött társadalom nem veszi kezébe sorsának irányítását, előzetesen egyeztetett egységes fellépéssel kell folyamatos nyomást gyakorolni az intézményes hatalomra annak érdekében, hogy a döntésekbe a társadalmat ténylegesen bevonja és az átalakítást következetesen megvalósítsa."

In: Honpolgár, 1989. 2. sz. 4–6. p. továbbá Richter Anna (szerk.): Ellenzéki Kerekasztal – portrévázlatok. Ötlet Kft., 1990. 287–289. p., Magyar Nemzet, 1989. március 21.

²³ Az Ellenzéki Kerekasztal alakuló ülésének emlékeztetője (amely csak a Magyar Demokrata Fórum képviseletében megjelent Szabad György megőrzésében maradt fenn) a Kerekasztal önmeghatározását a következőképpen rögzítette:

„A Kerekasztal létrehozói olyan, a népszuverenitás érvényesítésére törekvő független, ellenzéki szervezetek, melyek nem osztoznak és nem is kívánnak osztozni a hatalmi monopólium kiváltságaiban, és nem is kötnek szövetséget erre törekvő szervezetekkel.

A Kerekasztal résztvevői a Magyarország demokratikus átalakítására irányuló politikai működésük kíváncsán összhangjának megteremtésére törekcszenek. A csatlakozás nem alanyi jogon illeti meg a szervezeteket, hanem a résztvevők egyhangú döntéssel fogadhatnak be újabb tagokat."

A Magyar Demokrata Fórum számára készült példány, Szabad György megőrzésében. Kerekasztal-tárgyalások 1989. i.m. 1. k., 7. sz. dokumentum.

szor került a kettészakadás vagy a felbomlás szélére – akadtak esetek, amikor az utolsó utáni pillanatig vitakoztak egymással –, de a résztvevők mindig úgy ítélték meg, hogy az ellenzék egysége van olyan érték, amelynek felborításáért csak nagyon súlyos indokok alapján vállalhatják a felelősséget. Ez még nem jelentette azt, hogy az EKA belső működésében a tagszervezetek csupán igennel szavazhattak: sokszor tartózkodtak, de előfordult, amikor kijelentették, hogy „nem” szavazatuk csak a Kerekasztalon belüli erőviszonyok tisztázására szolgál, és nem jelent vétőt.

A konszenzusos döntéshozatal elve, amelyet később, árnyaltabb formában – a Harmadik Oldal szervezeteit némiképp korlátozva – a nyári háromoldalú tárgyalásokra is kiterjesztettek, igen nagy hatást gyakorolt a kialakulóban lévő demokratikus politikai értékvilágra. A tárgyalások résztvevői kimutathatóan arra törekedtek, hogy a konszenzusos hatalomgyakorlás elve valamilyen mértékben megjelenjen az új parlamentben is.²⁴ A tárgyalásos forradalom valamennyi szereplője úgy ítélte meg, hogy a játszma kimenetele nyitott, előre nem látható, s mivel a jövőt illetően nagy a bizonytalanság, ezért hajlamosak voltak „túlbiztosítani” a demokratikus átmenet sikerét. Miközben az ellenzék mindent megtett azért, hogy kerekasztallá formálódva sorait ne bonthassák meg, az MSZMP-vel mindvégig kétoldalú tárgyalásokat szorgalmazott. Álláspontja szerint a két politikai csoportosulás egymással szemben foglalt volna helyet: egyik oldalon a Párt, a másikon pedig az Ellenzéki Kerekasztal. A tárgyalásokat „a hatalom és a társadalom” közötti párbeszédként kívánta értelmezni. Ezt azonban sem az MSZMP, sem pedig a hozzá közel álló, de önmagukat az állampárttól megkülönböztetni kívánó szervezetek nem fogadták el. Így a két oldal szakértői delegációinak zártkörű, előzetes egyeztető megbeszélésein végül a háromoldalú tárgyalások koncepciójában jutottak kompromisszumra.²⁵ A felek tehát megegyeztek abban, hogy a június közepén kezdődő Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon önálló oldalként, egységes álláspontot képviselve részt vehessenek az MSZMP-hez közel álló társadalmi szervezetek is. Így lett a tárgyalások résztvevője a harmadik oldalon a Baloldali Alternatíva Egyesülés, a Hazafias Népfront, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, a Magyar Nők Országos Tanácsa (majd 1989. június végétől utóda, a Magyar Nők Szövetsége), a Münnich Ferenc Társaság és a Szakszervezetek Országos Tanácsa.²⁶ A tárgyalófelek megegyezése alapján további szervezetek – az Országgyűlés elnökénél jelentkezve, annak meghívására – csupán megfigyelőként („negyedik oldalként”) vehettek részt a tárgyalásokon.

Bár az Ellenzéki Kerekasztal megalapozottan tételezte fel, hogy szervezetei mögött jelentékeny társadalmi támogatottság áll, valójában legitimitása épp olyan problematikus volt, mint azoké, akikkel tárgyalásba bocsátkozott. Mivel az EKA a tárgyalások nyilvánosságának korlátozását elfogadta, egyre gyakrabban kellett szembesülnie azzal

²⁴ Erre szolgáltak a nagyszámú kétharmados törvények, valamint az is, hogy az új parlamenti többség 1990-ben egy ellenzéki párt tagját (Göncz Árpádot) választotta meg köztársasági elnöknek.

²⁵ A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások megkezdéséről szóló 1989. június 10-i megállapodás alapelveit – minden későbbi nézeteltérés ellenére – már 1989. május 2-án kijelölte az EKA és az MSZMP szakértői között folytatott (második) előkészítő tárgyalás.

²⁶ A harmadik oldalon ülők politikailag heterogének voltak és – a tárgyalások alapidokumentuma szerint – korlátozták magukat annyiban, hogy kijelentették: a másik két fél egyetértése esetén nem gördítenek akadályokat a megállapodás elé. Úgy döntöttek, hogy gazdasági kérdésekben a SZOT, politikai kérdésekben pedig a HNF véleményét tekintik a maguk számára irányadónak, s általában ezen szervezetek képviselőjét fogadják el szóvivő-jükként.

a váddal, hogy elitista alku résztvevőjeként, „a nép feje fölött” osztozódik a hatalmon az MSZMP-vel.²⁷ Kezdetben ezért azt hangsúlyozta, hogy nem kíván új alkotmányozást vagy gazdaságpolitikai tárgyalásokat, nem akar részt venni egyes új intézmények (köztársasági elnök, Alkotmánybíróság) felállításában, mert mindezekre nincs társadalmi felhatalmazása. Álláspontja az volt, hogy ezekben a témakörökben csak az új, szabadon választott Országgyűlés dönthet. Saját szerepét úgy igyekezett fölfogni, hogy közre kell működnie a szabad választásokhoz vezető sarkalatos törvények (például a választási vagy pártfinanszírozási törvény) kidolgozásában – mert ha nem teszi, a kormány nélküle terjeszti be az Országgyűlésnek ezeket a törvényeket –, de ennél többet nem szabad vállalnia.

Az MSZMP azonban ekkorra már hajlandónak mutatkozott elfogadni, hogy a tárgyalások eredménye a számára semmi külön formai előnyt nem biztosító szabad és tiszta választások jogi garantálása legyen. Ekkorra a Párt már nemcsak a többpártrendszert fogadta el – mint 1989 februárjában –, hanem azt is, hogy annak nem feltétlenül kell a „szocialista pluralizmus” keretei között megvalósulnia. Ahhoz azonban, hogy az MSZMP helyt tudjon állni a valódi pluralizmus keretei között – vélték – az általa jelölt embereknek ott kell lenniük a legfontosabb új intézményekben. Ezért is szorgalmazta az MSZMP a tárgyalást az alkotmány felülvizsgálatáról, a köztársasági elnök jogköréről és megválasztásának módjáról, valamint az Alkotmánybíróság mielőbbi felállításáról. Kezdetben ugyancsak fontosnak tartotta a gazdasági tárgyalásokat, ezt azonban Nyers Rezső pártelnökké választása (1989. június 23.) után már kevésbé erőltette, így a gazdasági tárgyalások jelentőségüket tekintve jóval elmaradtak a politikai tárgyalások mögött. Ezzel együtt az MSZMP képviselői úgy vélték, hogy mindezekben a témakörökben történő megegyezés elengedhetetlen feltétele az átmenet békés, sikeres lebonyolításának. Az Ellenzéki Kerekasztal végül elfogadta a fenti témakörök napirendre tűzését, s így került sor a gazdasági tárgyalásokra, a régi alkotmány teljes felülvizsgálatára, a sarkalatos törvényeken túlmutató egyéb törvények előkészítésére és megszövegezésére.

Az 1989 nyarán lezajlott háromoldalú tárgyalássorozatot időszakát belpolitikailag az MSZMP dezintegrálódása,²⁸ és az ellenzéki pártok további térnyerése²⁹ jellemezte. Ugyanekkor azonban az Ellenzéki Kerekasztalon belül is láthatóbbá, érzékelhetőbbé váltak a nézetkülönbségek. Voltak olyan kérdések, amelyekben – hosszú viták után – az EKA egyetértésre tudott jutni önmagán belül: ilyenek voltak például a választójogi törvény vagy a pártfinanszírozás kérdései. Voltak olyan kérdések, amelyekben az EKA szervezetei egységesek voltak, de az MSZMP-vel nem jutottak megegyezésre. Ilyen volt a közszolgálati média feletti pártkontroll megszüntetésének kérdése, a munkásör-

²⁷ Ezt a vádat főként a Krassó György vezette Magyar Október Párt hangoztatta. Lásd Krassó György: Státium és happening. In: Zsille Zoltán (szerk.): Maradj velünk! Krassó György írásai. MagánZárka Kiadó, h.n., é.n. (1990.) 343–383. p.

²⁸ 1989. június 24-től átalakult az MSZMP vezetése, Grósz Károly pártfőtitkár helyébe egy négyfős vezetés lépett, amelynek tagjai Nyers Rezső, Grósz Károly, Németh Miklós és Pozsgay Imre lettek. A Politikai Bizottságot átalakították és kibővítették, a testület ettől kezdve Politikai Intéző Bizottság elnevezéssel működött tovább.

²⁹ 1989. június 16-án több mint kétszázezer ember jelenlétében vettek búcsút a Hősök terén Nagy Imrétől és mártírtársaitól. Ez az esemény – amelyen Vásárhelyi Miklós, Mécs Imre, Rácz Sándor, Zimányi Tibor és Orbán Viktor mondott beszédet – később a rendszerváltás szimbóluma lett. Július 6-án megtörtént Nagy Imréék jogi rehabilitálása is: a Legfelsőbb Bíróság utólag felmentette a kivégzett egykori vezetőket. Július végén és augusztus elején az akkor legnépszerűbb ellenzéki párt, az MDF jelöltjei – összellenzéki támogatással – fontos győzelmet arattak az időközi választásokon.

ség azonnali, jogutód nélküli felszámolásának igénye, a pártvagyonnal való elszámolás követelése (amelynek az MSZMP nem tulajdonosa, csak kezelője volt), valamint a pártszervezetek munkahelyi szerveződése tilalmának kimondása.

A köztársasági elnöki intézmény létrehozására vonatkozóan – az 1946. évi I. törvény alapján – háromoldalú konszenzus született.³⁰ Abban azonban a kezdeti egyetértés után az Ellenzéki Kerekasztalon belül is éles viták alakultak ki, hogy mikor kerüljön sor a köztársasági elnök megválasztására (illetve a nép, vagy az új parlament által). Ebben a kérdésben 1989 augusztusától az Ellenzéki Kerekasztal nem tudott egységes álláspontot képviselni az MSZMP-vel szemben, ezért folyamatosan halogatta az erről hozandó döntést. Végül az SZDSZ és a Fidesz szeptember közepén úgy döntött, hogy mivel a tárgyalásokon olyan nagy jelentőségű kérdések maradtak nyitva – mint a pártvagyonnal való elszámolás problémája, a munkásörtség fennmaradása vagy megszüntetése, a munkahelyi pártszerveződés engedélyezése vagy tilalma és a köztársasági elnök megválasztása idejének és módjának problémája –, hogy ezek miatt nem írja alá a szeptember 18-i megállapodást és népszavazást kezdeményez a megoldatlan kérdésekben.

Itt, ezen a ponton kettészakadt a Kerekasztal. A megállapodást aláíró szervezetek többsége (BZSBT, KDNP, MDF, MNP) úgy vélekedett, hogy a tárgyalásoknak egy szakasza zárult csak le, így semmi akadálya a nyitva marad kérdések későbbi tárgyalásos rendezésének. A népszavazást kezdeményező SZDSZ és Fidesz viszony úgy látta, hogy nincs esély e kérdések tárgyalásos megoldására, mert az MSZMP megkezdte az előkészületeket a mielőbbi közvetlen elnökválasztásra, sőt, még októberi átalakuló kongresszusán is hitet tett a pártok munkahelyi szerveződése mellett.³¹ A Független

³⁰ A Magyarország államformájáról szóló 1946:I. törvény cikk tizenkilenc szakaszából tizennyolc az elnök intézményével foglalkozik.

³¹ A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások utolsó, 1989. szeptember 18-i ülésén az SZDSZ nevében Tölgyessy Péter indokolta a zárómegállapodás aláírásától való tartózkodásukat:

„A Szabad Demokraták Szövetsége azzal a tudattal ült le ide a tárgyalóasztalhoz, hogy a tárgyalások során jussunk olyan megállapodásra, amely alapján mindent megteszünk azért, hogy ebben az országban végre szabad választások legyenek, de egyetlen olyan intézkedéshez nem adhatjuk az aláírásunkat, amelyek megelőznék a nép által szabadon választott Országgyűlés jogkörét.

Az az igazság, hogy egészen az utolsó percig reménykedtünk abban, hogy igazán lényeges döntés nem lesz, amely megelőzné ezen tárgyalóasztal mellett a szabad választásokon felhatalmazott parlamentet, ezért nagyon sok kérdésben igen jelentős engedményeket tettünk. Elhangzott már, elfogadtuk az Alkotmánybíróság felállítását, nem azért, mert meg akartuk ezzel előzni a szabad választásokat, hanem mert úgy látjuk magunk is, hogy az az alkotmány, amely itt kirajzolódott, nagyjából-egészében alkotmánybírói védelemre érdemes. Hasonlóképpen elfogadtuk az állampolgári jogok szószólója intézményének felállítását és sok más intézkedést. Ugyanakkor nem vállalhatjuk a felelősséget azért, hogy a magyar történelmet egy egészen új irányba vivő elnökválasztásba, a szabad választások előtti elnökválasztásba beleegyezzünk.

Hangsúlyozom, nem becsljük le az eredményeket, épp azért járultunk hozzá, s nem alkalmaztunk vétőjogot, hogy a többi tárgyalófelünk, partnerszervezeteink aláírassák a megállapodást. Igenis értékeljük a megállapodás eredményeit, mindazonáltal le szeretnénk rögzíteni, hogy egy olyan megállapodást, amely nem tartalmazza a kormányzó párt kivonulását a munkahelyekről, a pártállam munkahelyekig lehatoló hatalmának a megszüntetését, amely nem tartalmazza a munkásörtség jogutód nélküli feloszlását, amely ellenben egy államfő-intézmény felállítását tartalmazza, nem írhatunk alá.

Úgy döntöttünk, nem vállaljuk ezért a felelősséget, hogy a magyar történelem nem egy demokratikus irányban halad, nem egy demokratikus átmenet felé folyik a haladás, hanem adott esetben esetleg egy elnöki rendszer felé.

Összegezve: igyekeztünk tárgyalópartnereinknek lehetővé tenni, hogy egy olyan megállapodást, amelyet ők előrelépésnek tartanak, aláírassanak. Mi fenntartásainkkal az aláírást nem tudjuk megtenni,

Szakszervezetek Demokratikus Ligája megfigyelői státusára hivatkozva maradt távol a szeptember 18-i megállapodás aláírásától. Az MSZDP – amely a megállapodást csak azzal a megjegyzéssel írta alá, hogy nem ért egyet a szabad választások előtti közvetlen elnökválasztással –, valamint a megállapodást teljes egészében aláíró FKGP érzekelte a közhangulat (és párttagságuk véleményének) gyors változását és utólag csatlakozott a nyitva maradt négy kérdésben aláírásokat gyűjtő, népszavazást követelő „koalícióhoz”.

Az Ellenzéki Kerekasztal a konszenzusos döntéshozatal elvén működött, ezért akár csak egyetlen szervezet vétója is megakadályozhatta volna a többiek megállapodását. Ennek elkerülésére született meg az azóta is vitatott kompromisszum: az ellenzék radikális szárnya lemondott vétójogáról, így lehetővé tette, hogy a többiek aláírassák a megállapodást. Cserébe még ott, az aláírási ceremónia televíziós nyilvánossága előtt jelenthette be a népszavazási kezdeményezést, amely így azonnal országos politikai üggyé válhatott. Végül az EKA mérsékelt és radikális szárnyának önkéntelen együttműködése mégis kényszerhelyzethez hozta az MSZMP-t. Az EKA mérsékeltjeivel való aláírás megkötötte az MSZMP kezét a sarkalatos törvények³² és az alkotmánymódosítás parlamenti elfogadtatása kérdésében: így, ennek következményeként születhetett meg 1989. október 23-án a harmadik köztársaság. Az EKA radikális szervezetei viszont azonnal elindíthatták petíciós kampányukat, amelynek eredményeként az 1989. november 26-án megtartott „négy igen”-es népszavazáson biztosították a szabad választásokhoz vezető legrövidebb utat.³³ Az 1989. szeptember 18-i megállapodás aláírásával, valamint a novemberi „négy igenes” népszavazás sikerével együtt – bár munkáját 1990 április végéig tovább folytatta – teljesült az Ellenzéki Kerekasztal eredeti célja: békés úton eljuttatni az országot a demokrácia küszöbéig, a szabad választásokhoz.

Azt a tárgyalási modellt, amely intézményes formát kívánt biztosítani a politika legális és pre-legális szereplői számára eltérő, sőt, ellentétes érdekeik, értékpreferenciáik, szándékaik, törekvéseik kifejezésére és ezek – lehetőség szerinti – konszenzusos döntésekké alakítására formálisan az érdemi politikai tárgyalások megkezdéséről szóló, 1989. június 10-én aláírt háromoldalú megállapodás alakította ki. Ezt konkretizálta az a megállapodás, amelyet a politikai egyeztető tárgyalások témaköreivel és munkarendjével kapcsolatosan 1989. június 21-én írtak alá a tárgyalófelek.³⁴

A több, mint három hónapig működő struktúra biztosította a politikai és jogi rendszer átalakításának valódi kereteit.

---

hiszen hiányzik több olyan elem ebből a megállapodásból, amely szervezetünk számára elengedhetetlen lett volna ahhoz, hogy ezt az aláírást megtegyük.”

MOL P. 2117. 7. doboz, 19. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i.m. 4. k., 78. sz. dokumentum.

³² Az Országgyűlés 1989. október 26–28-i ülészakán napirendre tűzte, majd október 17-én elfogadta az ún. sarkalatos törvényeket az Alkotmány módosításáról, az Alkotmánybírásról, a pártok működéséről és gazdálkodásáról, az országgyűlési képviselők választásáról, a Büntető Törvénykönyv módosításáról, és a büntetőeljárás törvény módosításáról.

³³ Lásd: Az Országgyűlés 41/1989. (XII. 27.) OGY határozata a népszavazás eredményéről, 1989. december 21. Magyar Közlöny 1989. 97. sz.

³⁴ Lásd: Megállapodás a politikai egyeztető tárgyalások témaköreivel és munkarendjével kapcsolatos egyes kérdésekről. Népszabadság, 1989. június 22.

PLENÁRIS ÜLÉS

Politikai deklarációk színtere. (Résztevők: szervezetenként 3–3 fő, továbbá az Országgyűlés elnöke által megfigyelőként elfogadott szervezetek képviselői.)

Jószolgálati bizottság: Bármely szinten felmerült problémák megoldására. (Résztevők: oldalanként 3-3 fő.)

KÖZÉPSZINT

Politikai egyeztető bizottság

A demokratikus átmenet megvalósítását szolgáló elvek és szabályok meghatározása.

(Résztevők: szervezetenként 2-2 fő.)

Gazdasági és szociális bizottság

A gazdasági és szociális válság leküzdésének stratégiai feladatai.

(Résztevők: szervezetenként 2-2 fő.)

SZAKÉRTŐI SZINT

I. Politikai munkabizottságok

(Résztevők: oldalanként 5-5 fő.)

I/1. Az alkotmánymódosítás időszéri tételei, a köztársasági elnöki intézmény és az alkotmánybíróság kérdései.

I/2. A politikai pártok működésének jogi szabályozása.

I/3. A választásokkal kapcsolatos kérdések, a választójogi törvény.

I/4. A büntető törvénykönyv és a büntető-eljárási törvény módosításának elvei.

I/5. A tájékoztatás és az információ kérdései és az új tájékoztatási törvény.

I/6. Az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtése.

II. Gazdasági munkabizottságok

(Résztevők: oldalanként 5-5 fő.)

II/1. Gazdasági válság kezelésének stratégiai kérdései (adósságprobléma, szerkezet-átalakítás, infláció).

II/2. A gazdasági válság szociális következményei és kezelésének módjai.

II/3. A tulajdonreform, különös tekintettel az állami vagyon átalakulására.

II/4. A földtulajdon és a szövetkezeti törvény kérdései.

II/5. A költségvetési reform és az államháztartási törvény.

II/6. A versenyjog és a monopolelles szabályozások jogi akadályainak lebonthatása.

A tárgyalások hármas szerkezetében a munkabizottságok jelentették a valódi műhely-szintet, amelynek keretében a részttevők először fejtették ki álláspontjukat, s amelyen a nézetkülönbségek is először körvonalazódtak. A tárgyalások módszeréből következően a középszintű politikai egyeztető tárgyalásokon a munkabizottságok képviselői a „műhelyekben” kialakult megállapodások fő vonalait ismertették, majd összegezték azokat a kérdéseket, amelyekben a szakértők között nem jött létre konszenzus, s ezeket bocsátották vitára. Azokban az esetekben, amelyekben a középszinten sem ala-

kult ki konszenzus, a kérdéseket visszautalták a szakértői szintre. A tárgyalópartnerek elvi politikai és szakmai megállapodása végül a középszinten született meg, az ünnepélyes aláírásra pedig a plenáris ülésen került sor. A munkabizottsági egyeztetések rendkívüli mélysége, sokrétűsége, a témák sokasága, a tárgyalópartnerek aprólékos-körütekintő gondossága folytán ezek a viták a tárgyalások középszintjén már csak jelzésszerűen jelenhettek meg.

A munkabizottsági ülések jelentőségét növeli az is, hogy a szakértői viták nem fejeződtek be a középszintű tárgyalásokat lezáró 1989. szeptember 18-i megállapodással, hanem éppen ennek megfelelően a továbbra is nyitott kérdésekről – többek között a választások nyilvánosságáról, a tájékoztatási és információs törvényről, vagy a politikai kérdések erőszakos megoldásának kizárásáról – még 1989. november végén is folytak tárgyalások a munkabizottságokban.³⁵

A tárgyalások struktúráját illetően a tárgyalópartnerek az 1989. június 10-én aláírt megállapodásban rögzítették, hogy az érdemi tanácskozás plenáris üléseken és bizottságokban folyik majd, s ez utóbbiak feladata az lesz, hogy szakértői szinten készítsék elő a középszintű tárgyalásokat. A megállapodás ugyanakkor lehetővé tette azt is, hogy ezek a munkabizottságok – újabb szakértők bevonásával – albizottságokat hozzanak létre.

Az első, reprezentatív jellegű nyitó plenáris ülésre 1989. június 13-án került sor, a második plenáris ülésre pedig június 21-én. Ekkor a tárgyalófelek felolvasták szándéknyilatkozataikat, és megállapodtak a tárgyalások témáit és munkarendjét illetően. Ezt követően a három tárgyalópartner kijelölte a maga szakértőit, és az 1989. július 6-i középszintű politikai egyeztető tárgyaláson Pozsgay Imre bejelentette, hogy június 30-áig mind a hat politikai munkabizottság megalakult és elkezdődött az érdemi munka.

A tárgyalások témaival kapcsolatban azonban a tárgyalópartnerek véleménye több ponton is eltérő volt: egyfelől a tekintetben, hogy a politikai és gazdasági témák milyen súllyal szerepeljenek a politikai szakértői egyeztetéseken, másfelől abban, hogy mi tartozik szorosan a békés átmenethez elengedhetetlenül tisztázandó kérdések közé. Az MSZMP az előrehozott választások lehetőségét szem előtt tartva – annak jogi előkészítéseként – elsősorban az I/1-es, az I/2-es és az I/3-as munkabizottságban folyó munkát sürgette, azaz az alkotmánymódosítással, a párttörvénnyel és a választójogi törvénnyel összefüggő kérdések tárgyalását. Az Ellenzéki Kerekasztal számára ugyanakkor fontos volt, hogy a visszarendeződést megakadályozó politikai és jogi garanciákat már rövid távon is biztosítsa, továbbá az is, hogy a nyilvánosságot hozzáférhetővé tegye az ellenzék számára a tárgyalások ideje alatt és különösen a választásokat megelőző időszakban. Ezért az I/4-es, az I/5-ös és az I/6-os munkabizottságok témáinak tárgyalását főként az EKA szervezetei szorgalmazták.

A partnerek között a tárgyalások nyilvánosságával kapcsolatban sem volt egyetértés. Az EKA a június 10-i megállapodást követő egyeztető megbeszéléseken szembesült azzal, hogy a tárgyalások ténylegesen nem két, hanem három szinten folynak majd, s ennek következtében az EKA várakozásával ellentétben a legfontosabb

³⁵ Bár az I/6-os – az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtésével foglalkozó – munkabizottság 1989. november 8-i ülése december 6-ára még kitűzte következő ülését, de semmilyen adat nem támasztja alá, hogy erre sor került volna. Így a munkabizottságok 1989 novemberében valóban befejezték működésüket és ettől kezdve csak az Ellenzék Kerekasztal folytatta munkáját 1990. április végéig.

döntéseket nem a plenáris üléseken, hanem a középszintű bizottságokban hozzák. Ez pedig azt jelentette, hogy egyfelől az MSZMP-nek sikerült kivonni a párt főtítkárát a tárgyalásokból és őt csak a biztonságos reprezentatív szerepben felvonultatni, másfelől a hármass struktúra következményeként a középszintű politikai egyeztető tárgyalások munkabizottsági ülésnek minősültek, s mint ilyenek a megállapodás értelmében zártak voltak; egészen augusztus 24-ig, amikor az EKA határozott kérésére nyilvánossá váltak.³⁶

III.

A jogállami értékek értelmezésének alternatívái

A háromoldalú tárgyalások hat politikai munkabizottsága közül a legjelentősebb munkát az I/1. számú bizottság végezte. Bár a Nemzeti Kerekasztal résztvevőinek a politikai egyeztető tárgyalások témaköreivel és munkarendjével foglalkozó 1989. június 21-i megállapodása az alkotmánymódosítással, a pártok működésével, illetve a választásokkal kapcsolatos kérdésekben tartotta kiemelten indokoltnak a „gyorsított ütemű munka vállalását”, ezek sorából is kiemelkedik az alkotmányozó munka fontossága.³⁷ „Anyajogágként” a közjog egyébként is gyűjtőterülete a többi jogág alkotmányos alapelveinek, de az átmenet időszaka önmagában is joggal kapta az „alkotmányos forradalom” megjelölést. Mindez természetesen nem kisebbíti a többi munkabizottságban folytatott munka jelentőségét, hiszen maga az I/1-es munkabizottság is gyakran utalt át különböző feladatokat más bizottság tevékenységi körébe, és a más bizottságokban kialakított javaslatokat kölcsönösen tudták saját munkájukban is hasznosítani. Mégis, ha a korabeli sajtót, vagy a rendszerváltás időszakával foglalkozó elemzéseket vesszük figyelembe, szembetűnő az I/1-es bizottság szerepének túlsúlya.

Mindezt az a tény is megerősíti, hogy éppen ebben az albizottságban készült a tárgyalások legfontosabb dokumentuma: a Magyar Köztársaság alkotmánya. Történelmi háttérét tekintve természetesen nem előzmények nélküli munkáról volt szó. Az alkotmány felülvizsgálatának folyamatában – a már korábban megindult tudományos kutatások jelentős elméleti eredményei mellett – az MSZMP 1988. májusi pártértekezlete tekinthető kiindulópontnak. Állásfoglalása megerősítette, hogy „a társadalmi, politikai fejlődés szükségessé teszi az alkotmány felülvizsgálatát”, majd részletezi ennek fő irányait.³⁸ Ezt követően az MSZMP Politikai Bizottságának 1988. május 31-i határozata konkretizálta a teendőket: „A Politikai Bizottság egyetért az alkotmány felülvizsgálatának megkezdésével; a munkálatok tartalmi kereteire, szervezeti rendjére vonatkozó javaslatot alapul elfogadja. A vitában elhangzott észrevételek figyelembevételével átdolgozott anyagot Fejtő György elvtárs hagyja jóvá. Felkéri az Országgyűlés elnökét és a Minisztertanács elnökét, hogy az alkotmány vizsgálatával összefüggő állami felada-

³⁶ A tárgyalások nyilvánosságával kapcsolatban az Ellenzéki Kerekasztal 1989. augusztus 24-i ülésén levelet fogalmazott meg a középszintű politikai egyeztető tárgyalások aznapi ülése számára. Eszerint „felkérjük a Politikai Egyeztető Tárgyalások résztvevőit, egyezzenek bele, hogy a középszintű tárgyalások a teljes nyilvánosság, a sajtó, rádió, televízió színe előtt folyjanak.” MOL P. 2117. 7. doboz, 9. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 3. kötet 61. sz. dokumentum.

³⁷ Lásd: 34. sz. jegyzet.

³⁸ A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. 1988. május 20–22. Budapest, Kossuth, 1988. 262–263. p.

tok végrehajtása érdekében tegyék meg a szükséges intézkedéseket. Megbízza a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályát, hogy a Központi Bizottság által kiküldendő bizottság összetételére tegyen javaslatot a Politikai Bizottságnak, melyet jóváhagyásra a Központi Bizottság soros ülése elé kell terjeszteni. A Közigazgatási és Adminisztratív Osztály folyamatosan gondoskodik az alkotmány felülvizsgálatával kapcsolatos politikai döntések előkészítéséről.”³⁹

A politikai bizottsági döntést követően hozta meg a Minisztertanács az alkotmány felülvizsgálatára irányuló munkáról 2022/1988. (HT. 7.) MT határozatát. Ebben a testület jóváhagyólag tudomásul veszi az Igazságügyi Minisztériumnak az alkotmány felülvizsgálatának ütemtervéről, valamint a szakmai szervezeti keretekről szóló előterjesztését.⁴⁰ Az 1988. június 29-én igazságügyi miniszterré kinevezett Kulcsár Kálmán tíz munkabizottságot hozott létre az alkotmány egyes szabályozási tárgyköreinek gondozására, majd augusztus elején egy előzetes koncepcióvázlatot terjesztett elő az alkotmány felülvizsgálatáról. E dokumentum szerint ekkor még nem született döntés arról – jöllehet a vitában felmerült –, hogy új alkotmány kidolgozására, vagy az 1949-ben kelt alkotmány módosítására kerüljön-e sor; maga a PB-határozat is az „alkotmányról szóló” törvényjavaslatról beszél. Kulcsár Kálmán a további, eldöntendő kérdések körébe sorolja, hogy „utaljon-e az alkotmány maga az egypártrendszerre, mint a politikai rendszer sajátosságára, s ha igen, összekösse-e jelenlegi történeti helyzetünkkel, mintegy ‘átmeneti’ jelleggel biztosítva úgy, hogy a történelmi feltételek változásával esetleg alkotmányváltoztatás nélkül, más pártok szerveződése is lehetséges legyen”. Az alkotmányozás jellegével kapcsolatban megállapítja: „A jelenleg hatályban lévő alkotmányunk – a módosítások ellenére – alapvetően a harmincas években, a Szovjetunióban kialakult politikai rendszert, illetőleg az ott 1936-ban elfogadott ún. ‘sztálini’ alkotmányt tükrözi, éspedig bizonyos vonatkozásban szinte ‘hívebben’, mint az 1977-ben a Szovjetunióban elfogadott új alkotmány. Ehhez való ragaszkodás politikailag felesleges teher továbbvitelét jelentené és óhatatlanul is egy olyan politikai rendszerhez való kötődésre engedne következtetni, amelyet a társadalom fejlődése meghaladott és amelyet egyébként sok összefüggésben magunk is elutasítunk. Kétségtelenül felmerül azonban a kontinuitás problémája, az ugyanis, hogy a szükséges válto-

³⁹ Az MSZMP Politikai Bizottságának 1988. május 31-i határozata. MOL M – KS – 288. f. 5/1072. ö. e.

⁴⁰ Az Alkotmány felülvizsgálatának szakmai szervezeti kereteivel kapcsolatban a határozat 2. sz. melléklete megállapította:

„...1. Az Alkotmányban szabályozandó egyes témák szabályozási koncepciójának kialakítására a tudományos élet, valamint az érdekelt állami és társadalmi szervek képviselőiből munkabizottságokat kell létrehozni. A munkabizottságokban részt vesznek országgyűlési képviselők is, valamint a tudománynak azok a képviselői is, akik az elmúlt időszakban az Alkotmányban szabályozandó kérdésekben alternatív javaslatokat dolgoztak ki.

A munkabizottságok között létre kell hozni a kodifikációs bizottságot is, amelynek feladata a kodifikációs munkák irányítása, illetőleg a munkabizottságok részkonceptiói alapján az Alkotmány tervezetének kidolgozása.

2. A munkabizottságok tevékenységét az igazságügyminiszter által vezetett, az egyes munkabizottságok vezetőiből álló tudományos-szakmai bizottság koordinálja és irányítja.

3. Az Alkotmány előkészítésének sokoldalú szakmai-tudományos megalapozása, az alkotmány koncepció és az Alkotmány-törvényjavaslat kidolgozását végző szervek munkájának elősegítése érdekében az Igazságügyi Minisztériumban – erre a munkára függetlenített munkatársakból – Alkotmányelőkészítő Kodifikációs Titkárságot kell létrehozni. A Titkárság feladata a tudományos kutatások összehangolása, a munkabizottságok munkájának koordinálása, szervezése és segítése, valamint a bizottsági anyagok és jogszabály-tervezetek előkészítésénél a titkársági teendők ellátása.”

A Minisztertanács 2022/1988. (HT.7.) MT határozata az Alkotmány felülvizsgálatára irányuló munkáról. Határozatok Tára, 1988. augusztus 25. 7. sz.

zásokat tudomásul véve és érvényesítve, társadalmunkat és államunkat nem akarjuk saját korábbi fejlődési szakaszától elválasztani, e fejlődés eredményeit elutasítani.” Végül arra a következtetésre jut, hogy a problémák megoldásához szükséges tartalmi és szerkezeti változások súlyára tekintettel „technikailag is indokolt teljesen új alkotmány elkészítése.”⁴¹

Az MTA Államtudományi Kutatások Programiroda vezetőjeként Kilényi Géza 1988. szeptember közepére készített egy, az alkotmányozás politikai szempontból legfontosabb kérdéseit tartalmazó „munkaközi anyagot” a Minisztertanács számára, amely az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya mellett működő alkotmányelőkészítő bizottság elé is bekerült. Az új alkotmány mellett érvelve a külpolitikai vonatkozásokra is felhívja a figyelmet: „A tapasztalatok szerint valamely szocialista ország új alkotmányának nemzetközi fogadtatása mindig két dologtól függ: az alkotmány tartalmától, illetőleg a hatalmat gyakorló ‘politikai hitelképességétől’, ami az alkotmányos rendelkezések aranyfedezete. E két dolog nehezen függetleníthető egymástól. A mi esetünkben aligha kell attól tartani, hogy az új alkotmány aggodalmat kelt barátaink körében, illetőleg csökkenti az ország nemzetközi presztízsét. Reálisan épp az várható, hogy stabil politikai célkitűzéseink megerősítése és a modern szocialista állam jellemvonásainak alaptörvényi szintű rögzítése, illetőleg az állampolgári jogoknak nemzetközi kötelezettségeinkkel összhangban álló szabályozása egyértelműen kedvező visszhangot vált ki.”⁴² 1988. november 30-i dátummal készült el – az ekkorra az alkotmányelőkészítésért felelős igazságügyminiszter-helyettesé kinevezett Kilényi Géza irányításával – a Magyar Népköztársaság Alkotmányának szabályozási koncepciója, amelyet már szakmai vitára is bocsátottak. A koncepciónak a szabályozási mód alapkérdéseire vonatkozó megállapításai a következők:

„a) A politikai közéletben bizonyos ideig vita folyt arról, hogy új Alkotmány kidolgozására, vagy az 1949-es Alkotmány átfogó módosítására van-e szükség. A tudományos kutatás kezdetől fogva új Alkotmányban gondolkodott. Az Alkotmány felülvizsgálatának összesített tapasztalatai egyértelműen és vitán felül álló módon ezt az álláspontot támasztották alá. Mivel e kérdésben az előzetes koncepció megvitatása során is teljes volt a nézetazonosság, s ezt később országgyűlési állásfoglalás is megerősítette, ma már indokolatlan annak terjedelmes kifejtése, hogy milyen érvek szólnak az új Alkotmány megalkotása mellett. Elegendő annyit leszögezni, hogy 1949 óta alapvetően megváltozott szocializmus-képünk a hatalomról és a hatalomgyakorlás módjáról, valamint az emberi jogokról vallott felfogásunk, emellett mélyreható változások következtek be a társadalom szerkezetében, a gazdaságban, a tulajdonviszonyokban és a politikai intézményrendszerben, még további jelentős változások most vannak kibontakozóban. Mindezt egy alkotmány képtelen nyomon követni, vagy ha igen, ez annak a bizonyítéka, hogy az általánosság igen magas szintjén mozog, s ezért a szó igazi értelmében véve nem is tudja betölteni alaptörvény szerepét. Az elmúlt évtizedekben nálunk annyi alkotmánymódosításra került sor, hogy a hatályos alkotmányszöveg teljesen eklektikussá vált: számos új rendelkezés került bele, amelyek nehezen férnek össze a hatalom túlzott koncentrációján alapuló eredeti alkotmány-koncepcióval. Új szerkezeti felépítésű Alkotmányra van tehát szükség, amely számot

⁴¹ Lásd Kilényi Géza (szerk.): Egy alkotmányelőkészítés dokumentumai. (Kísérlet Magyarország új Alkotmányának megalkotására 1988–1990.) Budapest, Államtudományi Kutatóközpont, 1991. 1. kötet 43–63. p.

⁴² I.m.: 71. p.

vet a XX. század végének társadalmi-gazdasági realitásaival, s a marxista társadalomtudomány legújabb eredményeit felhasználva új elméleti alapokon álló, korszerű, s egységes logikai rendszerbe illeszkedő szabályozást nyújt.

b) Ismeretesek olyan szocialista alkotmányok, amelyek sokkal inkább politikai deklarációra, mintsem törvényre emlékeztetnek. Van olyan alkotmány is, amelynek egyes fejezetei egy régi politikai gazdaságtani tankönyv kivonatának tűnnek. Az előkészítés során teljes nézetazonosság nyilvánult meg a tekintetben, hogy Alkotmányunk alaptörvényi – azaz jogszabályi – jellegét kell kidomborítani, és nem kerülhetnek az Alkotmányba politikai jelszavak. Másfelől viszont a szabályozás legyen áttekinthető és közérthető, hogy az Alkotmány valamennyi állampolgár közkincsévé, az állampolgári alpműveltség szerves részévé válhasson. Ennek megfelelően a szövegezés nem lehet sem öncélúan jogászokodó, sem elméletieskedő.

c) Szorosan összefügg az iménti kérdéssel az Alkotmány szabályozási mélysége, az egyes rendelkezések részletessége és konkrétsága. Általános az a vélemény, hogy az új Alkotmány nem maradhat meg a hatályos szöveg igen magas fokú absztrakciós szintjén, hanem annál konkrétabbnak kell lennie, hogy az Alkotmányba foglalt szabályok minél szélesebb körben érvényesülhessenek közvetlenül – azaz más jogszabályok közbejötté nélkül – a jogalkalmazásban. Ebből eredően nyilvánvaló, hogy az új Alkotmány a jelenleginél nagyobb terjedelmű lesz. E törekvés azonban nem vezethet terjengősségre, az alaptörvénynek részletszabályokkal való 'felhígítására'.

Irreális az a célkitűzés, hogy minden, államjogi szempontból fontos kérdést az Alkotmány és csakis az Alkotmány szabályozzon. Továbbra is szükség lesz az Alkotmányhoz szorosan kapcsolódó, politikai szempontból kiemelkedő jelentőségű törvényekre, amelyek az Alkotmánnyal együtt alkotják a magyar közjog jogszabályanyagának felső szféráját. A most említett törvények részben a legfontosabb állami szervekre (az Alkotmánybírószágra, a tanácsokra, a bíróságokra) vonatkoznak, részben az állam és a társadalmi szervezetek kapcsolatát szabályozzák (a politikai pártokról szóló törvény, a szakszervezeti törvény), részben pedig az egyéni és kollektív állampolgári alapjogokat vonják szabályozási körükbe (a gyülekezési jogról, az egyesülési jogról, a nemzetiségekről, a lelkiismereti szabadságról szóló törvény).

Az előzetes koncepció megvitatása során helyeslést kapott az a javaslat, hogy – számos más országhoz hasonlóan – egyfelől az Alkotmány, másfelől az 'egyszerű' törvények (pl. bányatörvény, vízügyi törvény, építésügyi törvény) között hozzunk létre egy közbenső kategóriát, az 'alkotmányos törvények' kategóriáját, s az e körbe tartozó törvények kiemelkedő politikai és alkotmányjogi jelentőségét a törvényelőkészítés és a döntéshozatal szabályozásánál is juttassuk kifejezésre (pl. minősített többséggel történő elfogadás). Így az országnak továbbra is egy alkotmánya lesz, ugyanakkor az alkotmányos törvények bizonyos mértékig 'tehermentesítik' az alkotmányt, mivel lehetővé teszik, hogy még a legfontosabb szabályozási tárgykörökre vonatkozó részletszabályokat se kelljen maradéktalanul belefoglalni az alaptörvénybe.

d) Állásfoglalást igényel az a kérdés is, hogy az új Alkotmány milyen mértékben tükrözze a már elért eredményeket, s milyen mértékben legyen előremutató, programadó. Nyilvánvaló, hogy ma egy alkotmány nem lehet olyan értelemben programadó, mint 1949-ben, hiszen akkor az Alkotmány rögzítette az új típusú állami szervekre (a tanácsokra, a bírósági és az ügyészégi szervezetre) vonatkozó alapvető szabályokat, s az Alkotmány elfogadását egy vagy több évvel később követte e szervek tényleges lét-

rehozása. Napjainkban számot kell vetni a tanácsok, a bíróságok stb. létezésével. Más kérdés, hogy az Alkotmány ennek ellenére nem szorítkozhat a tényleges helyzet statikus szabályozására, hanem annyiban előremutatónak kell lennie, hogy a szabályozás kidolgozásánál az említett szervek rendszerének és működési elveinek korszerűsítésére kell törekedni. Nagy valószínűséggel rendelkezik majd az Alkotmány új, ez idő szerint nem létező jogintézményekről is, s végül az állampolgári jogokra nézve olyan szabályozást nyújt, amelynek számos elemét az Alkotmányt követően kidolgozásra kerülő törvények fogják majd realizálni.

Alapvető fontosságú, hogy az új Alkotmány legyen időtálló. Ez is amellet szól, hogy ne törekedjünk statikus szabályozásra, hanem engedjünk teret a tulajdoni viszonyok, a gazdasági rendszer, a politikai intézményrendszer – alkotmányos rendünkkel és az Alkotmányban rögzített társadalmi céljainkkal összhangban álló – spontán fejlődésének. Ez más megfogalmazásban annyit jelent, hogy az Alkotmány ne akadályozza indokolatlan megkötöttségekkel az egészséges irányú kibontakozást, s ezt csak olyan mértékben szorítsa korlátok közé, amilyen mértékben azt az alkotmányos rend védelme elengedhetetlenné teszi. Ez nehéz és felelősségteljes jogszabályszerkesztési feladat, mivel megköveteli a társadalmi folyamatok prognosztizálását. (Nyilvánvaló például, hogy sok vonatkozásban más alkotmányos szabályozást igényel a többpártrendszerű struktúra, mint az egypártrendszer.)

A kifejtettek értelemszerűen irányadók az Alkotmány ideológiai vonatkozásaira is. Joggal elvárható az Alkotmánytól, hogy a szocialista társadalmi berendezkedés modern, tudományosan megalapozott koncepcióját jelenítse meg, de nem kérhető számon az alaptörvénytől egy 'naprakész' szocializmus-kép. Tudomásul kell ugyanis vennünk, hogy szocializmus-képünk számos vonatkozásban szüntelenül fejlődik, s e tekintetben éppoly kevésbé lehet számolni valamely statikus állapot tartós fennmaradásával, mint a politikai intézményrendszer vagy a gazdaság vonatkozásában.

e) Azok az elvi-elméleti alapok, amelyekre az új Alkotmány felépül, a jelenlegitől eltérő szerkezeti tagolást – így egyebek között fejezet-sorrendet – igényelnek, s ez korántsem pusztán formai kérdés. E tekintetben is indokolt figyelembe venni a szocialista alkotmányfejlődés alapvető tendenciáit.

Hatályos Alkotmányunk az állampolgárok alapvető jogairól és kötelességeiről szóló fejezetet meglehetősen hátul, sorrendben hetedikként helyezi el. Ez összefüggésben áll azzal, hogy az irányadónak tekintett sztálini alkotmánykonceptió nem tulajdonított nagy jelentőséget e tárgykörnek – Alkotmányunk például egyetlen mondattal 'intézi el' az emberi jogokat –, s az Alkotmány államszervezet-centrikus volt. Indokolt az említett tárgykör jelentőségét azáltal is kifejezésre juttatni, hogy a megfelelő fejezet az Alkotmány elejére, a társadalmi rendről szóló fejezet mögé kerül, s így megelőzi az állami szervek egyes típusairól szóló fejezeteket. Célszerű más szerkezeti változtatásokat is végrehajtani. (Ezek a jelen szabályozási koncepcióban még nem tükröződnek teljesen.)⁴³

1989. január 30-i dátummal készült el a szabályozási koncepció második változata, amelyet eljuttattak az országgyűlési képviselőkhez.⁴⁴ Kulcsár Kálmán igazságügyi

⁴³ I.m.: 106–111. p.

⁴⁴ A koncepció a politikai rendszer szabályozásával kapcsolatban megállapította: „A politikai rendszer szabályozása során kiemelkedő jelentőségű kérdés a pártnak, illetőleg pártoknak az Alkotmányban való megjelenítése. Ezzel kapcsolatban a következőkből célszerű kiindulni. Társadalmunk marxista – leninista pártja nem attól a

miniszter kísérőlevelében megjegyezte: „Ezt a javaslatot 1989. február elején a Politikai Bizottság, február végén pedig a Központi Bizottság megtárgyalja és kialakítja róla álláspontját. A Központi Bizottság állásfoglalásáról valamennyi képviselő tájékoztatást fog kapni.”⁴⁵ „Az új alkotmány szabályozási koncepciója alapvetően a felülvizsgálatra kért munkabizottságok javaslatain alapul – magyarázta az előzményeket a Politikai Bizottság nevében Fejti György az 1989. február 20–21-i központi bizottsági ülés elé beterjesztett igazságügyi minisztériumi koncepció kísérő levelében –, de tartalmazza az egyéb tudományos eredményeket, valamint az igazságügyi minisztériumi műhelymunka során kialakított gondolatokat is. Az így kimunkált koncepciót két alkalommal áttekintette a Központi Bizottság által az alkotmányozó munka elvi-politikai irányításának koordinálására kiküldött bizottság; megvitatta továbbá: a Minisztertanács és annak Tanácsi Kollégiuma, az Országgyűlés alkotmányozó bizottsága, az igazságügyminiszter által vezetett tudományos-szakmai bizottság, s véleményt nyilvánított róla több intézmény, társadalmi szervezet.”⁴⁶ Így az Országgyűlés 1989. március 8–9-i ülése – már a KB megerősítő álláspontjának ismeretében – egyhangú szavazással elfogadta a további alkotmányozó munka tartalmát megszabó dokumentumot. Az Igazságügyi Minisztérium, annak érdekében, hogy „a társadalom megismerhesse a szabályozási elképzeléseket és véleményt alakíthasson ki róla”, nyilvánosságra hozta az alkotmány módosításáról szóló törvénytervezetet.⁴⁷ Ettől némileg eltér – a képviselők státusa, az elnöki jogkör vonatkozásában – az 1989. május 29-i dátummal az Országgyűlés elé terjesztett alkotmánymódosító javaslat.⁴⁸ Az Országgyűlés elnökének 1989. május 27-én kiadott közleménye szerint a június 27-i ülésnapra napirendre tűzték az alkotmány módosítását, a köztársasági elnöki intézmény bevezetéséről, az Alkotmánybírásról, a honvédelmi törvény módosításáról, az alternatív katonai szolgálat bevezetéséről, a büntető törvénykönyv módosításáról szóló törvényjavaslatokat. Innentől kezdve azonban a megkezdődött kerekasztal-tárgyalások új irányt szabtak az alkotmányozás folyamatának. Az Országgyűlés június 27-i ülésén Szűrös Mátyás elnök felolvasta Németh Miklós miniszterelnök levelét, amelyben a politikai egyeztető tárgyalások június 21-i plenáris ülésén született határozatra hivatkozva bejelentette, hogy

társadalom vezető ereje, hogy ezt az Alkotmány deklarálja, hanem attól, hogy egyre inkább politizáló párttá válik, amely nem csupán a nép érdekében, hanem a néppel politizál, s meggyőzi politikai céljai helyességéről az állampolgárokat. Ennek megfelelően a párt nem tör jogilag garantált hegemon helyzetre.

A hazánkban kibontakozott politikai mozgásokat figyelembe véve belátható időn belül nagy biztonsággal előre jelezhető a többpártrendszer kialakulása; ezzel az Alkotmány rendelkezéseinek kidolgozásánál számolni kell. Ugyanakkor alkotmányos garanciát kell kialakítani az alaptörvényben rögzített társadalmi-politikai berendezkedést sértő politikai tömörülésekkel szemben történő fellépés esetére. Nem az Alkotmány feladata a többpártrendszer kinyilvánítása, az Alkotmánynak azonban – a szabályozási mód alapkérdéseinél kifejtettek szerint – nem szabad akadályoznia a politikai intézményrendszer természetes fejlődését. Mindezekre figyelemmel az Alkotmányban a politikai rendszerrel kapcsolatban alapvető elvként indokolt rögzíteni, hogy Magyarországon kizárólag olyan társadalmi szervezet működhet, amelynek célja, programja és tevékenysége összhangban áll az Alkotmánnyal. E szervezetek közül a politikai párt feladata, hogy hozzájáruljon a népakarat kialakításához, illetőleg egyik alapvető szervezeti keretként szolgáljon a politikában való részvételéhez.”

Országgyűlési Irattár és Levéltár Országgyűlési Irományok, 1985–1990-es országgyűlési ciklus, 141–200. jelzetű kötet; Továbbá: Magyarország Alkotmánya. Szabályozási koncepció. Igazságügyi Minisztérium. Az MSZMP Központi Bizottsága 1989. február 20–21-én megtartott ülése jegyzőkönyvének 2. sz. függeléke. Lásd: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 1. köt. 409–439. p.

⁴⁵ Országgyűlési Irattár és Levéltár. Országgyűlési Irományok, 1985–1990. 141–200. jelzetű kötet.

⁴⁶ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 1. kötet 408. p.

⁴⁷ Magyar Hírlap, 1989. május 10.

⁴⁸ MOL P. 2117. 11. doboz, 272. i. sz.

a kormány visszavonja a benyújtott törvényjavaslatok azon részét, amelyeknek témáját érintik a tárgyalások.⁴⁹

Mindeközben a nyilvánosság kizárásával más irányú hatalmi szándékok is befolyásolták az eseményeket. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1989. április 19-i ülésén komolyan fontolóra vette egy novemberre előrehozott választás lehetőségét.⁵⁰ Az Igazságügyi Minisztérium azt a feladatot kapta, hogy készítse el a „korlátozott” átmenet törvényi kereteit, ennek során született meg az az alkotmánymódosítási javaslat, amely később az MSZMP kiindulópontja volt a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásai során.⁵¹ Ez a tervezet tartalmazta az állampárt alkotmányban rögzített monopóliumának lecserélését a többpártrendszerre való utalással és az ezzel kapcsolatos fékekkel, az Országgyűlés hatáskörének módosítását, mely szerint nem gyakorolhatja a népszuverenitásból eredő összes jogot, a képviselők visszahívhatóságának megszüntetését, valamint a köztársasági elnök tisztségének bevezetését. A „közepesen erős” elnök jogköre lényegében megfelelt a második alkotmánykoncepcióban leírtaknak, tehát jelentős szerepe lett volna a külpolitikában, a kormányt erősen alárendeltségében tarthatta volna, illetve gyakorlatilag bármikor rendkívüli állapotot vezethetett volna be – lényegében az MSZMP főtitkárának némileg legyengített hatáskörét gyakorolta volna az elnök. Az állampárt úgy vágott neki a tárgyalásoknak, hogy a földcsuszamlásszerű hatalomvesztés elkerülésére meg kell szereznie még a szabad választások előtt egy minél erősebb államfői tisztséget, illetve a pártok ellenőrzésére fel kell állítania és lojális jogászokkal fel kell töltenie az Alkotmánybíróságot. Ezért cserébe hajlandó volt a jogállamisággal legélesebben szembenálló néhány rendelkezést kiiktatni az alkotmányból.

Az Ellenzéki Kerekasztal elutasította, hogy a szabad választások előtt – a választások garanciáinak megteremtésén túl – bárki is alkotmányozzon, ezért értelemszerűen nem fogadta el a köztársasági elnöki intézmény bevezetését. Alapvető célnak tekintette viszont, hogy kiiktassa az alkotmányból az ideologikus, sztálinista eredetű tételeket,

⁴⁹ Országgyűlési Napló. Az Országgyűlés 52. ülése, 1989. június 27. 4297–4298. h.

⁵⁰ A késelem ugyanis azzal a veszéllyel járt, hogy az ellenzék alaposabban fel készülhet a választásokra. Ezzel kapcsolatban Fejtő György a PB ülésén kifejtette: „Én azon a véleményen vagyok, hogy nyugodt, rugalmas, következetes tárgyalási gyakorlatlalt létrehozható ez a megbeszélés-sorozat, mert az ellenzéki kerekasztal nem stabil konstrukció. Tehát, ha időnk lenne arra, hogy türelmesen várjunk, felülkerekednének a nézetkülönbségek, hiszen máris látszik, hogy egy ilyen kerekasztal-megbeszélés a szervezeti szuverenitást és önálló álláspont kialakítását zavarja. Nagyon ügyelnünk kellene arra, hogy ne tegyünk olyan lépést, ami tömöríti az ellenzéki kerekasztalt, hanem inkább olyan gesztust, vagy olyan lépéseket tegyünk, ami lazítja ezt a blokkot.” Lásd: Az MSZMP Politikai Bizottság 1989. április 19-i ülésének jegyzőkönyve. In: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 1. kötet, 408. p.

⁵¹ Az alkotmány módosításáról szóló 1989. május 10-i keltezésű törvénytervezet bevezetője megállapította: „Politikai rendszerünk továbbfejlesztésének, a hatalmi ágak szétválasztásának és kiegyensúlyozásának nélkülözhetetlen eleme a testületi államfő intézményének megszüntetése és a köztársasági elnök intézményének újbóli beiktatása államrendszerünkbe. Ezért, továbbá a politikai pártokról szóló törvény, az Alkotmánybíróságról szóló törvény és az új választási törvény megalkotásával összefüggésben, valamint az Országgyűlés új típusú működésének megteremtése érdekében szükségessé vált az alkotmány módosítása. A javasolt módosító rendelkezések Magyarország új alkotmányának az Országgyűlés 1989. március 8-9-i ülésén megtárgyalt és elfogadott szabályozási elvein alapulnak, de nem teszik mellőzhetővé az új alkotmány megalkotását. Az Igazságügyi Minisztérium azért hozza nyilvánosságra a tervezetet, hogy a társadalom megismerhesse a szabályozási elképzeléseket és véleményt alakíthasson ki róla. A tervezet alapul szolgálhat a politikai egyeztetésekhez is, ennek szervezése azonban nem az Igazságügyi Minisztérium feladata. A tervezet jelenleg államigazgatási véleményezés alatt áll, ezt követően fogja majd megtárgyalni a Minisztertanács, illetőleg az Országgyűlés illetékes bizottsága. A végső döntés az Országgyűlés feladata. Az állampolgárok, illetőleg szervezeteik a tervezetről az általuk választott módon nyilváníthatnak véleményt.” Országgyűlési Irattár és Levéltár Országgyűlési Irományok, 1985-1990-es országgyűlési ciklus, 141-200. sz. kötet; ismerteti a Magyar Hírlap 1989. május 10.

nehogy később ezekre hivatkozva megakadályozhassa az állampárt a „jogállami forradalmat”. Az alkotmány első, ideologikus fejezetének lecserélésén túl az ellenzék elutasított minden további alkotmánymódosítást. A Harmadik Tárgyalófél szakértőit viszont inkább egyéni szakmai ambícióik vezették a tárgyalások során, átfogó állásponttal az alkotmányozást illetően nem rendelkeztek.

A hatályos alkotmány „osztályharcos” preambuluma⁵² (amint erre az I. részben már utalás történt) az Ellenzéki Kerekasztal már a július 7-i albizottsági ülésen elhagyni javasolta, az MSZMP viszont azzal érvelt, hogy ennek a kérdésnek a megvitatása nem tartozik a békés átmenet problémaköréhez, a Harmadik Oldal pedig nem foglalt állást.⁵³ Végül a középszintű politikai egyeztető bizottság elé utalták a kérdést, ez azonban nem tárgyalta az ügyről. Augusztusban az EKA úgy döntött, hogy a szocializmus szó nem szerepelhet az alkotmány normaszövegében, csak a preambulumban, az európai eszméi és politikai értékek között. Az MSZMP azonban ragaszkodott a normaszövegben való szerepeltetéshez, és végül olyan kompromisszumos javaslatot

⁵² A hatályos alkotmányszöveg preambuluma a következőképpen szólt:

„Magyarországot több mint egy évezreden át a nép munkája, áldozatvállalása, társadalomformáló ereje életette és tartotta fenn. Az államhatalom ugyanakkor az uralkodó osztályok eszköze volt a jogfosztott nép elnyomására és kizsákmányolására. Népünk nehéz küzdelmet folytatott a társadalmi haladásért, az ország függetlenségéért; számtalan megpróbáltatás közepette védte és őrizte nemzeti létünket.

Történelmünknek új korszaka kezdődött, amikor a Szovjetunió a második világháborúban kivívott győzelmei során felszabadította hazánkat a fasizmus elnyomása alól, és megnyitotta a magyar nép előtt a demokratikus fejlődés útját. A dolgozó nép a Szovjetunió baráti támogatásával újjáépítette a háború sújtotta, romokban heverő országot. A régi rend urai és védelmezői ellen folytatott küzdelemben a magyar munkásosztály - szövetségben a dolgozó parasztsággal, együttműködve a haladó értelmiséggel - kivívta és megszilárdította a dolgozó nép hatalmát.

A forradalmi harcokban megedződött munkásosztály vezetésével, az 1919. évi Tanácsköztársaság tapasztalataival gazdagodva, a szocialista országok közösségére támaszkodva népünk lerakta a szocializmus alapjait. Hazánkban uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok. A régi helyén új ország született, amelyben az államhatalom a nép érdekeit, az állampolgárok alkotó erejének szabad kibontakozását és jólétét szolgálja. A magyar nép nemzeti egységbe tömörülve, a szocializmus teljes felépítésén munkálkodik.

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya kifejezi az országunk életében végbement alapvető változásokat, a társadalmi haladásért vívott küzdelem és az országépítő munka történelmi eredményeit.

Az alkotmány, mint a Magyar Népköztársaság alaptörvénye, biztosítja eddigi eredményeinket és további előrehaladásunkat a szocializmus útján.”

⁵³ Az I/1-es munkabizottság 1989. június 7-i (második) ülésén az EKA első ízben javasolta hivatalosan is, hogy Magyarország államformája köztársaság legyen. A jegyzőkönyv szerint „Az EKA javaslata mellett felhozta, hogy a népköztársaság kifejezés összekötődik egy történelmi korszak megjelölésével, olyan korszakéval, amelytől a demokratikus Magyarországnak az államforma elnevezésében is el kell magát határolnia. Az EKA megítélése szerint a népköztársaság kategória nyelvtanilag is hibás, hiszen a 'köz' világosan kifejezi, hogy az állam a köz, azaz népuralom alatt áll, így a 'nép' jelző használatra felesleges. Formailag nem tartható fenn az államformára vonatkozóan kétféle megjelölés – népköztársaság és köztársaság –, ami az eredeti és a módosított szöveg között állna fenn. Az EK szükségesnek tartja megjegyezni: a demokratikus átalakulás szempontjából nem csak a jogilag kötelező erővel való átalakulás kívánatos, hanem a kompromittálódott jelképektől való megszabadulás is, mivel ez bátorítólag hat a demokratikus átalakulásért küzdő politikai erőkre.

A Harmadik Oldal ebben a kérdésben az eredeti megállapodáshoz tartja magát, amennyiben a fogalmat abból a szempontból vizsgálja, hogy megtartása akadályozza a demokratikus átalakítást, vagy sem. Véleménye szerint a népköztársasági forma megjelölés önmagában nem akadály a demokratikus átmenet kialakításának. E kérdésben való döntést kifejezetten politikai kérdésnek tartja, ezért azt javasolja, helyezték át a döntés jogát a politikai bizottsághoz.

Az MSZMP egyetért a Harmadik Oldal képviselője által elmondottakkal. Ehhez csak annyit fűz hozzá, hogy ezt a kérdést az új alkotmány esetében tartja indokoltnak megvizsgálni.” MOL P. 2117. 11. doboz. 252. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i.m. 6. kötet 2. sz. dokumentum.

tudott előterjeszteni, ami az EKA számára is elfogadható volt.⁵⁴ Így a preambulum végül elmaradt volna, de az őszi parlamenti vitában, képviselői indítvány nyomán kapott mégis preambulomot az alkotmány.⁵⁵ Ez abból a szempontból lényeges módosításnak tekinthető, hogy bekerült az alaptörvénybe az új alkotmány későbbi elfogadásának szükségessége, amire – mint alkotmányos követelményre – gyakran hivatkoztak, hivatkoznak az új alaptörvény elfogadását sürgetők.⁵⁶

Döntően ideologikus elemeket tartalmazott az addigi alkotmány első fejezete is.⁵⁷ Az EKA a szabad választások előfeltételének tekintette, hogy ne legyen az országnak államszocialista alapelveket tartalmazó alkotmánya – hiszen akkor például alkotmányellenességre hivatkozva bármikor feloszthatja a hatalom az ellenzéki pártokat. Az államformát illetően az EKA javaslatát a jelző nélküli köztársaságról az MSZMP augusztus 17-én előterjesztett, kompromisszumos tervezetében fogadta el.⁵⁸ Az albizottság egyik legnagyobb vitája az állam jellegének meghatározása körül alakult ki. Az MSZMP a „szocialista jogállam” meghatározás mellett állt ki, és csak hosszú kompromisszumkeresés nyomán, középszinten jutottak konszenzusra a felek, mely szerint a

⁵⁴ A „szocialista” jelző alkotmánybeli szerepe körüli vitával részletesebben foglalkozik a tanulmány I. fejezete.

⁵⁵ Meghatározó szerepet játszott az alkotmánymódosításról folyó vitában, hogy közvetlenül a parlamenti vita előtt, 1989. szeptember 25-én az MSZMP állásfoglalást fogadott el a szabályozási elvekről. Ennek első része megállapította:

„A demokratikus szocializmus lényegi vonásai közül különös jelentősége van a társadalom tagjai és az állam közötti viszony törvényes rendelkezésének. Ez egyfelől az emberi és az állampolgári jogoknak a nemzetközi egyezségek-mányokkal összhangban álló alkotmányos szabályozását, másfelől pedig a jogállam intézményeinek a kiépítését jelenti. Garanciális kérdés, hogy az Alkotmány és annak alapján a törvények pontosan kijelöljék az állami szervek működésének határait, s ezzel biztosítsák az állampolgári autonómia érvényesülését. Mindehhez a magyar közjogi hagyományok és a nemzetközi alkotmányfejlődés progresszív értékeit hasznosító új alaptörvény-re van szükség.

A kongresszus tudomásul veszi, hogy a hatályos Alkotmányunk felülvizsgálata a pártterkekezlet határozatának megfelelően megtörtént, az elkészült szabályozási koncepció alapján Magyarország Alkotmánya címmel folyamatban van az új alaptörvény előkészítése. Helyesli, hogy a békés átmenetet szolgáló politikai egyeztető tárgyalásokon az MSZMP tárgyaló küldöttsége e koncepció több fontos tételét érvényesítette.

A Magyar Szocialista Munkáspárt mellőzhetetlennek tekinti, hogy az új Alkotmányban, mint tartópillérek, a jogállamiság alapelvei maradéktalanul érvényesüljenek. Hazánkban a hatalom a népfelség elvén alapuljon. Minden hatalom kizárólagos forrása a nép legyen, amely azt részben népi kezdeményezéssel, népszavazással, illetve demokratikusan választott helyi önkormányzatok és a parlament által gyakorolja. A jogállamiság legfontosabb jellemzője a hatalom megosztása. Ennek jegyében úgy kell kialakítani az állami szervek rendszerét, hogy egyértelmű megfogalmazást nyerjen az egyes hatalmi ágak alkotmányos joga és kötelessége. Az Országgyűlés, a köztársasági elnök, az Alkotmánybíróság, a Minisztertanács, a bíróságok, valamint a helyi önkormányzatok önálló hatalmi jogosítványokkal, egymást kontrollálva és kiegyensúlyozva, s ugyanakkor együttműködésre törekedve tevékenykedjenek. Az MSZMP a jogállamiság szempontjából fontosnak tartja, hogy az állam polgárai az állam intézményeit és szimbólumait magukénak vallják. Ez egyúttal az állam stabilitásának és hatékony működésének alapfeltétele.”

Lásd: Az MSZMP Központi Bizottsága 1989. szeptember 25-én megtartott ülése jegyzőkönyvének 7. sz. függelék. (A kongresszus elé terjesztendő javaslat tervezete.) A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 2. köt. 1844–1846. p.

⁵⁶ A preambulum végleges szövege szerint „A többpártrendszer, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése érdekében az Országgyűlés - hazánk új Alkotmányának elfogadáság - Magyarország Alkotmányának szövegét a következők szerint állapítja meg: [...]”. Magyar Közlöny, 1989. 74. sz.

⁵⁷ A hatályos alkotmány I. fejezete kifejezetten a szocialista társadalom értékrendszerét reprezentálta közjogi formában.

⁵⁸ Bár az MSZMP/IM tervezet 1. §-a valóban jelző nélküli „köztársaság”-ról beszél de a 2. § (1) szerint „A Magyar Köztársaság független, demokratikus és szocialista jogállam.” Lásd: Törvényjavaslat az Alkotmány módosításáról. 1989. augusztus 21. Somogyvári István megőrzésében.

polgári demokráciára és a demokratikus szocializmusra való utalás egyaránt az alaptörvény normaszövegének része lett. Az első fejezetet illetően az EKA javaslataiból több kérdést a középszint elé kívánt utalni az MSZMP, de végül az augusztus 21-i kompromisszumos javaslat e kérdések nagy részét az albizottság szintjén rendezte.⁵⁹

Magyarország gazdasága jellegét illetően az albizottság konszenzusra jutott, azaz ezt „a tervezés előnyeit is felhasználó piacgazdaság”-ként definiálták. A középszint elé került – a már említett szocializmus-problémán túl – az a rendelkezés is, mely szerint „a társadalmi érték alapvető forrása a munka”, azonban az MSZMP az I/1-es bizottság szeptember 4-i ülésén feladta addigi elgondolását. A Harmadik Tárgyalófél – néha anakronisztikus módon – ragaszkodott ahhoz, hogy deklarálja az alkotmány a köztulajdon, különösen az öngazgató tulajdon kiemelt szerepét, ami pedig a különböző tulajdonformák egyenlőségével nehezen lett volna összeegyeztethető. Így végül kompromisszumos megoldásként a felek elfogadták, hogy „az állam elismeri a termelői öngazgató és az önkormányzat tulajdonának létrejöttét és működését.” Mivel ez a megoldás az alkotmány addigra már elfogadott tulajdonvédelmi rendelkezésein túl nem biztosított többletvédelmet vagy többletjogokat a termelői öngazgató tulajdonának, ezért már akkor kérdéses volt, hogy egyáltalán szükség volt-e erre a rendelkezésre.⁶⁰

Az alapjogokra vonatkozó, első fejezetbeni szabályozásról hamar konszenzus született az I/1-es munkabizottságban, bár az alapjogok korlátozhatatlanságának intézménye csak a tárgyalások utolsó szakaszában került be a tervezetbe. Az erről szóló paragrafust

⁵⁹ Lásd: Az I/1. számú munkabizottság ülése 1989. augusztus 21. MOL P. 2117. 11. doboz. 263. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 6. kötet 13. sz. dokumentum.

⁶⁰ Az Igazságügyi Minisztérium 1989. január 30-i keltezésű szabályozási koncepciója igen egyértelmű álláspontot alakított ki a tulajdonviszonyok alapelveivel kapcsolatban:

„a) Az Alkotmányban ki kell mondani: Magyarországon elismert és egyenrangú tulajdonforma a közösségi tulajdon és az egyéni tulajdon. Ezek egymás felé nyitottak, vegyülnek, tételes felsorolásuk ezért nem az Alkotmány feladata. Jelentőségére tekintettel megemlíthető azonban az állami és szövetkezeti tulajdon.

b) Alapvetően szükséges megfogalmazni, hogy az állam kizárólagos tulajdonjogát csak kivételesen és csak olyan vagyontárgyak tekintetében indokolt kimondani, ahol a nemzeti érdekek védelme ezt feltétlenül szükségessé teszi. A kizárólagos állami tulajdon és az állam kizárólagos gazdasági tevékenységének körét külön törvényben célszerű szabályozni.

c) Az állam közhatalmi és tulajdonosi minőségét egymástól következetesen el kell különíteni.

d) A tulajdonjog megszerzésének és gyakorlásának szabályait törvényben kell meghatározni.

e) A nem állami közösségi tulajdon és az egyéni tulajdon kizárólag közérdekből, törvényben meghatározott esetekben és kártalanítás ellenében sajátítható ki.” (Lásd: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. i. m. 1. kötet 414. o.) A Harmadik Oldal az 1989. augusztus 30-i középszintű politikai tárgyaláson is jelezte, hogy az alkotmányban rögzíteni kívánja: a köztulajdon különböző formáinak kitüntetett szerepét tulajdoni. (Lásd: MOL . 2117. 7. doboz, 12. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 4. kötet 66. sz. dokumentum.) Az I/1-es munkabizottság 1989. augusztus 31-i ülésén a Harmadik Oldal ígéretet tett arra, hogy a legközelebbi alkalommal írásos előterjesztést tesz a közösségi tulajdon alkotmányos megfogalmazására. Erre a bizottság 1989. szeptember 4-i ülésén került sor (lásd: MOL . 2117. 7. doboz, 13. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 6. kötet 67. sz. dokumentum), de a felek nem jutottak egyetértésre, ezért a kérdést a középszintű bizottság elé terjesztették. A témáról az 1989. szeptember 4-i, majd a szeptember 11-i középszintű politikai egyeztető bizottsági ülésen is tárgyalták, de konszenzus nem született, ezért az I/1-es bizottság 1989. szeptember 13-i ülése ismét napirendre tűzte. Az 1989. szeptember 15-i középszintű politikai bizottsági ülésen az I/1-es bizottság két változatot terjesztett elő: A) „Az állam elismeri és támogatja a termelői öngazgatói, valamint az önkormányzati tulajdon létrejöttét és működését.” B) „Az állam elismeri és támogatja a termelői öngazgatói, valamint az önkormányzat tulajdonának létrejöttét és működését.” Az Ellenzéki Kerekasztal nem tartotta elfogadhatónak, hogy a termelői öngazgató mint tulajdonformát az alkotmányban rögzítsék, és abba sem egyezett bele, hogy alternatív javaslat kerüljön az Országgyűlés elé. Végül a tárgyaló partnerek elfogadták az EKA szövegjavaslatát: „Az állam elismeri a termelői öngazgató és az önkormányzat tulajdonának létrejöttét és működését.” Lásd: MOL . 2117. 7. doboz, 17. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 6. kötet 66. sz. dokumentum.

viszont a parlament vita után módosította, és éppen a hatékonyabb védelem jelszavával iktatta ki a valódi védelmet jelentő rendelkezést. Így szerepel az alkotmányban a négy klasszikus korlátozási szempont: a közrend, a közbiztonság, a közegészség és a közérkölc; illetve az az aspektus, miszerint az „egyen szabadsága ott végződik, ahol a másik egyén szabadsága kezdődik”.⁶¹

Az államszervezetről az albizottságban több kérdésben konszenzusra jutottak a felek. Az Országgyűlést illetően a középszintű politikai egyeztető bizottság csak a kormánytagok képviselői mandátumáról, illetve a parlament ülésezéséről tárgyalt, és e kérdésekben hamar létrejött a megegyezés. Az MSZMP a szabad választások előfeltételének tekintette, hogy egy kül- és hadügyekben jelentős jogkörrel rendelkező köztársasági elnök az államszervezet fontos része legyen, ezt azonban az Ellenzéki Kerekasztal és a Harmadik Tárgyalófél nem tekintette a demokratikus átmenet előfeltételének, ezért egyáltalán nem támogatta a javaslatot. Miután az MSZMP – formális és informális csatornákon – világossá tette, hogy a végső megállapodás lényegi feltételének tekinti a kérdést, az EKA ebben a kérdésben kidolgozott konszenzusa felbomlott. Formálisan ugyan érvényben maradt a korábbi határozat, ám a szakadás elkerülhetetlennek látszott, hacsak nem sikerül valamilyen megoldást találni. A megbomlott egyeztetést helyreállítani látszott az MDF azon javaslata, hogy az 1946:I. törvényt alapul véve találjanak valamilyen megoldást. Ezt a Kerekasztal és az MSZMP egyaránt elvi alapként elfogadta.⁶²

⁶¹ A szabadságjogok gyakorlásának alkotmányos korlátairól szóló kérdést a politikai egyeztető bizottság 1989. augusztus 30-i ülése teljes egészében visszautalta a szakbizottságba. (Lásd: MOL. 2117. 7. doboz, 12. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 6. kötet 66. sz. dokumentum.) A megállapodás feltehetően az I/1. sz. munkabizottság 1989. szeptember 11-i ülésén jött létre, de erre vonatkozó adat a jegyzőkönyvben nem található. A szabadságjogok kérdését ezt követően a középszintű politikai egyeztető bizottság 1989. szeptember 11-i ülésén tárgyalták. A munkabizottsági megállapodást Somogyvári István ismertette: „A szabadságjogok gyakorlásának alkotmányos korlátait differenciáltan fogalmazzuk meg. Az alkotmányban egyfelől rögzíteni kell, hogy a joggyakorlás milyen általános, a részletes törvényalkotásra, az ítélkezési gyakorlatra, az önkéntes jogkövetésre irányadó korlátai vannak. Eszerint a szabadságjogok gyakorlása nem sértheti aránytalanul súlyosan mások jogait és szabadságát, e jogok gyakorlása nem valósíthat meg bűncselekményt vagy bűncselekményre való felhívást. Ugyanakkor az alkotmányban azt is szabályozni szükséges, hogy rendkívüli állapot vagy szükségállapot idején sem lehet korlátozni vagy felfüggeszteni egyes alapvető jogokat, például az élethez való jogot, a személyi szabadsághoz, a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadság gyakorlásához való jogot.” Az EKA ellenvetése a megfogalmazással kapcsolatban az volt, hogy az „aránytalanul súlyosan” kifejezés kerüljön ki a szövegből, mert mint Szabad György mondta: „ez a megfogalmazás jogbizonytalanságot szül, sőt félelmet gerjeszthet”. A Harmadik Oldal egyetértett ezzel. Somogyvári István a felvetésre azt válaszolta, hogy ebben a megfogalmazásban munkabizottsági szinten a felek között egyetértés volt, elfogadták azt az elvet, hogy szükség van a büntetőjogi korlátozáson túl más típusú, alapvetően a személyiségi jogokat érintő korlátozásra. Azaz, „ha valaki valamilyen szabadságjogot gyakorol, akkor ennek a jognak természetes korlátja az, hogy mások, e jog gyakorlásában szenvedő alanyként szereplő más személyeknek a jogait nem sértheti aránytalanul súlyosan. Ilyen típusú korlátozás jelenleg is van a saját törvényben, lesz valószínűleg a jövőben is, a gyűlekezési törvényben, és ezek természetes korlátozások, amelyekre a polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya is lehetőséget ad. Ha az alkotmányból elmaradna ilyen szabály, akkor nem lenne jogalapja a külön alkotmányerejű törvényben megfogalmazott ilyen típusú korlátozásoknak, és féltő, hogy előjönne az az érvek, hogy ha ilyen alkotmányos korlátozás nincs, csak büntetőjogi típusú korlátozás van, akkor milyen alapon fogadna el az Országgyűlés egyéb korlátozásokat. Elhangzottak olyan érvek, hogy polgári törvénykönyv alapján is lehet személyiségi jogi védelemnek a korlátait megalapozni. Szeretném felhívni az így érvelők figyelmét arra, hogy a polgári törvénykönyv is alkotmányon alapul, tehát az alkotmány elsődlegessége ebből a szempontból vitathatatlan.” Az EKA végül elfogadta azt a javaslatot, hogy a tárgyalófelek rögzítsék: a jogelvet, mely szerint minden szabadságjog gyakorlásának vannak korlátai, egyetértének, az albizottság pedig dolgozzon ki erre szövegjavaslatot. Lásd: MOL 2117. 7. doboz, 16. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 4. kötet 73. sz. dokumentum.

⁶² Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. augusztus 29-i ülésén hosszú vita után megállapodás született abban, hogy az alkotmányba a köztársasági elnöki intézmény az 1946:I. törvénycikknek megfelelően kerüljön be, egy zára-

Az MSZMP első, kompromisszumosnak szánt alkotmánytervezetének a köztársasági elnökkel foglalkozó része ugyan korábbi javaslatán alapult, azonban az eredeti tervezethez képest az elnöki hatáskör egyértelműen gyengült; nem szerepelt az államfő jogosítványai között a parlamenti ülés elnapolásának joga, illetve radikálisan lecsökkent az elnök kormányval kapcsolatos jogköre. Ez a tervezet már nem tette lehetővé az elnök számára, hogy részt vegyen a kormányülésen, illetve azt sem, hogy tájékoztatást kérjen egy adott ügyben a Minisztertanácstól. A miniszterelnöki tisztség betöltésére a szöveg szerint az államfő nem javaslatot tehet, hanem megbízhat valakit kormányalakítással. Az albizottsági tárgyalások során az Ellenzéki Kerekasztal taktikája az volt, hogy minél inkább gyengítse az elnöki hatáskört, illetve hogy olyan intézményeket hozzon létre, vagy olyan jogintézményeket kodifikáljon már ezen ideiglenesnek szánt alkotmánymódosítás útján, amelyek alkotmányos védelmet adhatnak az elnöki túlhatalommal szemben. Ennek során újrafogalmazásra került a parlament, a kormány hatásköri listája, a rendkívüli és szükségállapot, továbbá igen részletes lett a vészhelyzet szabályozása. Az 1946:I. törvénynek megfelelően kapta meg az elnök a parlament feloszlításának és – az MSZMP javaslatára, az Ellenzéki Kerekasztal ellenére – elnapolásának jogát. A lemondására vonatkozó szabály, azaz az országgyűlési hozzájárulás megkövetelése, illetve az alelnöki tisztség megszüntetése és a megüresedett államfői poszt ideiglenesen a törvényhozás elnöke általi betöltése is mind az 1946:I. törvényhez való visszatérést jelentették. Ugyanennek a tradíciónak az újjáélesztését jelenti az elnök

dékkal: az első köztársasági elnök megválasztására csak a parlamenti választás után kerülhet sor, addig ideiglenesen az Országgyűlés elnöke látja el a tisztséget. A javaslatot Antall József ismertetette a középszintű politikai egyeztető bizottság 1989. augusztus 30-i ülésén. (Lásd: MOL 2117. 7. doboz, 12. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 4. kötet 66. sz. dokumentum.) Az I/1-es bizottság 1989. augusztus 31-én ülésén előterjesztett javaslat a következő:

„Az EKA álláspontja és javaslata az alkotmánymódosítás tárgyában

Az államfői jogkör, illetve az államforma

Az EKA nem tartja elfogadhatónak az előterjesztett alkotmánymódosításban felvázolt köztársasági elnöki intézményt, annak jogkörét, jogosítványát. Ezért korábban arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tárgyban nem kíván részletes tárgyalásokba bocsátkozni az I/1-es szakbizottságban, mert a parlamenti választások után összeülő új Országgyűlés feladata lesz a köztársasági elnöki intézmény megteremtése, illetve ezt követően annak megválasztása. Átmeneti megoldásként a parlamenti elnöknek ideiglenes államfői jogkörrel való felruházásában látta a megoldást.

Ezt követően az EKA, egyes szervezeteinek újabb állásfoglalását, valamint a másik két oldal általános értelemben megismert alkotmányjogi szemléletét figyelembe véve, az alábbi javaslatot terjeszti a másik két fél elé:

1.) Az államfő, illetve a köztársasági elnöki intézmény bevezetését javasolja a módosított alkotmányba;

2.) A módosításban szereplő köztársasági elnöki intézménynek koncepciójában, lényegét illetően az 1946. évi I. tc.-ben foglaltaknak kell megfelelnie, annak szövegét és rendelkezéseit véve alapul;

a) kiegészítve a 11. § (2) bek.-ét a hadsereg főparancsnoki ('legfőbb hadúri') jogkörével, az egyéb helyeken érvényesülő garanciákkal;

b) azzal, hogy a parlamenti választásokat követően kerülhet sor a megválasztásra (záradékként);

c) addig az 1946. évi I. tc. (2) és (3) bek. alapján, annak időben történő kiterjesztésével, a parlamenti elnök gyakorolja az államfői hatalmat.

A fentiek alapján tehát a magyar közjogi hagyományoknak megfelelő, az 1948. évi III. tc.-ben foglalt miniszteriális kormányzással (miniszteri ellenjegyzéssel) összefüggő köztársasági elnöki intézmény jönne létre, amelynek az 1946. I. tc. megfelelt. De a magyar törvények egyben a magyar alkotmányosság, a magyar közjogi folytonosság alkotásai, amelyet a demokráciából a diktatúrába való áttérés semmisített meg. Noha nem lehet szó egyszerűen a korábbi törvények újra való [sic!] hatályba helyezéséről, ami megsemmisítené négy évtized jogalkotásait, de átvethető azok szelleme, szerkezete és koncepciója az alkotmánymódosításba. Ezzel mintegy történelmi igazságot szolgáltatunk, és olyan alkotmánymódosítást hajtunk végre, amelyet a magyar nemzet 1948 óta magának vallott és szabad választásokon született parlament hagyott jóvá.

Antall József

MOL P. 2117. 1. doboz, 130/2. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 6. kötet 17. sz. dokumentum.

– későbbi alkotmánybíróági határozat szerint⁶³ szinte teljes – politikai felelőtlenségének megteremtése a miniszterelnöki, illetve miniszteri ellenjegyzés intézményének bevezetésével.

A ma is hatályos hatásköri-lista eredetileg szinte az MSZMP főtítkárának jogkörét lett volna hivatva rögzíteni, és bár a „köztársasági kisalkotmányra” való hivatkozással az állandó politikai és közjogi kompromisszumkötések és módosítások során legyen-gült ez a hatáskör, de több ponton mégis inkonzisztens maradt. A legnagyobb problémát talán a békeidőbeli főparancsnoki jogkör jelentette. Ezt a jogkört júliusi javaslatában még az EKA is a miniszterelnöknek akarta adni, a Harmadik Oldal pedig a középszintű tárgyalásig ki is tartott e mellett. Antall József azonban az EKA ülésén kifejezetten ragaszkodott ahhoz, hogy a köztársasági elnök töltsen be ezt a posztot, és az MSZMP is csak ezzel a kitéttel fogadta el tárgyalási alapnak a „köztársasági kisalkotmányt”. Az elnöki funkció meghatározásába bekerült, hogy az államfő – az állam-szervezet demokratikus működése mellett – a nemzet egysége felett is őrködik. Ez újabb lépést jelentett a „közepesen erős” államfő reprezentatívvá válása felé, még akkor is, ha ezt az utat a hatásköri lista nem mindenben követte. A nemzetközi szerződésekkel kapcsolatos elnöki jogkör pontosítását a kormány júniusi tervezete külön törvényre bízta, a legfontosabb szabályok végül bekerültek az alkotmányba.

Az Ellenzéki Kerekasztal követelésének, azaz a parlamenti elnökválasztásnak köz-jogi elfogadására csak a záró tárgyaláson került sor. Ekkor Antall József korábbi ígére-téhez híven javaslatot tett egy olyan záradék elfogadására, amely az alkotmánymódosít-ás szintjén is szabályozta volna, hogy első alkalommal a nép választ elnököt.⁶⁴ Ezt a

⁶³ V.ö.: 48/1991. (IX.26.) AB Határozat.

⁶⁴ Antall József a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások 1989. szeptember 18-i (utolsó) plenáris ülésén a köztár-sasági elnök intézményével kapcsolatban a következőket mondta:

„Javaslatunk tehát az, hogy az alkotmánymódosításnak azt az előtűnk lévő példányát, amelyet az Igazság-ügyi Minisztérium állított össze a legutóbbi tárgyalások eredményeként, szeptember 12-i dátummal, [azt] véve alapul, a 15. §-ban, a 29/A. § (1) bekezdésében az szerepeljen, hogy a köztársasági elnököt az Országgyűlés négy évre választja, tehát az 1946. évi I. törvénycikk alapján. A 4. §-ba beillesztendő a köztársasági elnök megválasztásáról szóló szövegrész az 1946. évi I. törvénycikk 4. §-a alapján. Továbbá a 29/B. § (3) bekezdése, amely így szól: „A köztársasági elnök megválasztásáról alkotmányerejű törvény rendelkezik.” Ez a szövegrész innen kieme-lendő és külön kezelendő.

Ebből az következik, hogy ez az öt szervezet az alkotmánymódosítást úgy kívánja végrehajtani, hogy az új alkotmányban visszaállítja Magyarország államformájaként a köztársaságot. Az 1949. évi alkotmány helyezte hatályon kívül azt a magyar államformát - a köztársaságot -, amelyet az 1945. évi második világháborút követő első szabad választáson megválasztott nemzetgyűlés elfogadott. Ennek indokolását már több alkalommal elmond-tam, nem részletezem. Ezzel is jelezni kívánta azt az Ellenzéki Kerekasztal, hogy a köztársasági államformára való vissza- és áttérés nem egy nép feje fölött, valamilyen előre megalkotott törvényt jelent, valamint alkotmány-módosítást, hanem a magyar nép szabad akaratából megválasztott nemzetgyűlés által megteremtett köztársasági államformához térünk vissza az eredeti koncepció szerint, olyannyira, hogy ez a köztársasági törvény egyenesen az 1848. évi III. törvénycikkre, a modern Magyarországot közjogilag megalapozó, a miniszteriallis felelősség elvét kimondó törvényre épít.

Éppen ezért rendkívüli jelentőségű volt számunkra, hogy ehhez a törvényhez, ennek a koncepciójához tér-jünk vissza. Ez jelenti tehát a közjogi módosítást.

Ugyanakkor figyelembe véve azt a rendkívül nehéz helyzetet, amit az átmenet jelent ma Magyarországon, természetesen hívei vagyunk annak, hogy békés átmenet legyen. Magyarországon, ha idegenek nem avatkoztak ebbe bele, az átmenetek maguktól mindig békések voltak, vértelenek voltak a magyar forradalmak is. Éppen ezért mi ennek hívei vagyunk, és ennek jegyében az egész tárgyalás [anyagát] képező globális megegyezés részeként az átmenet időszakára kivételként elfogadjuk azt, hogy a zárórendelkezés úgy szóljon: 'Ha a köztársasági elnök megválasztására az új Országgyűlés [megválasztása] előtt kerül sor, a politikai átmenet időszakában, akkor a választópolgárok általános és egyenlő választójog alapján, közvetlen és titkos [szavazással] választják meg négy évi időtartamra.' Ennyit kívánunk az alkotmányhoz csatolni záradékként, abból kiindulva, hogy a különleges

megoldást az MDF és – az MSZDP kivételével – a történelmi pártok fogadták el; az SZDSZ és a Fidesz nem írta alá a megállapodást.

A törvényjavaslat parlamenti vitájában a jogi, igazgatási és igazságügyi bizottság előadója javasolta, hogy az alkotmány mégis közvetlenül és hat évre rendelje választani a köztársaság elnökét, ennek megfelelően szabályozta volna az alaptörvény az államfő felelősségre vonását is. A bizottság csupán Antall József azon kijelentésének engedett, mely szerint, ha ezt a módosító javaslatot elfogadja a parlament, az ellenzék felmondottnak tekinti az 1989. szeptember 18-án kötött megállapodását. Ennek nyomán a bizottság a képviselők lelkiismeretére bízta a döntést. Ekkor százötven képviselő szavazott mellette, így végül az eredeti megállapodást iktatta alkotmányba az Országgyűlés.⁶⁵

Az Alkotmánybíróságot eredetileg mint a pártok működésének kontrollálóját, és nem mint alkotmányvédő szervet kívánta életre hívni az MSZMP. A kormány által júniusban a parlament elé terjesztett javaslat tizenegy tagból álló Alkotmánybírósággal számolt, a német modellt átvéve két kollégiumba tömörítette volna a bírakat. Többes jelölést írt elő a tervezet, a jelölőbizottságot az Országgyűlés választotta volna – ennek pontos részleteiről nem szól a javaslat –, valamint a Magyar Jogász Szövetség és a Magyar Tudományos Akadémia további négy főt delegált volna a testületbe. Az Alkotmánybíróság elnökét és helyetteseit kifejezetten erre a tisztségre javasolta választani a tervezet. A törvényjavaslat tizenkét évben állapította meg a bírói mandátumot azzal, hogy az alkotmányörök megbízatása hetvenéves korukban megszűnik. A pártok alkotmányossági felügyelete mellett a klasszikus alkotmánybírói jogköröket állapította meg – megszorításokkal – a javaslat. A legfontosabb alkotmánybírói jogkört, az utólagos normakontrollt csak az Országgyűlés egésze, valamely bizottsága, illetve bármely képviselő indítványozhatta volna, ugyanez a joga meg lett volna a köztársasági elnöknek, a Legfelsőbb Bíróság elnökének, a legfőbb ügyésznek, a kormány bármely tagjának, a bíróságoknak és az érdekképviselői szervezeteknek, valamint a tanácselnököknek. Ugyanakkor a normakontroll érvényesülését alaposan leszűkíti a tervezet, mivel azt az Országgyűlés minősített, kétharmados többsége által felülbírálnak teszi.⁶⁶

átmeneti időszak lehetővé teszi és ugyanakkor indokoltá is ezt a megkülönböztetést, és ez egyben azt is jelenti - s ennek közjogilag egyértelműen az az értelme -, hogy az új parlament összeülése előtt egy közvetlenül megválasztott köztársasági elnök álljon az ország élén, de ez a köztársasági elnök, akit közvetlen választással választanak meg, annak az intézménynek lesz a várományosa, amelyet megteremtettünk és érintetlenül hagytunk, tehát annak a köztársasági elnöki intézménynek, amit a magyar történelmi folytonosság alapján ezek között a falak között újra megalkothattunk."

MOL P. 2117. 7. doboz, 19. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. IV. kötet 78. sz. dokumentum

⁶⁵ Az Alkotmány módosításáról szóló 1989. XXXI. törvényt az Országgyűlés 1989. október 18-i ülésén fogadta el.

⁶⁶ Már a tárgyalások második szakaszában – annak addigi tapasztalatait is felhasználva – dolgozta ki újabb alkotmánybírói koncepcióját az Igazságügyi Minisztérium, amely a normakontrollal kapcsolatban megállapította:

„Legfontosabb és gyakori feladata az alkotmánybírói feladatnak az úgynevezett normakontroll, amely lehet preventív vagy utólagos. Elsősorban az utólagos normakontroll szabályozásának van jelentősége. Ennek lényege, hogy egy megalkotott jogszabály alkotmányosságának kérdésében az alkotmánybíróság dönt és, ha a jogszabály nem felel meg az Alkotmánynak, nem helyezi hatályon kívül azt, hanem kimondja, hogy alkotmányellenes volta miatt nem alkalmazható. Az alkotmánybírói feladatnak ez a döntése a jogalkalmazó szervekre általános érvénnyel kötelező. Másik megoldás lehetne, hogy az alkotmányellenesség megállapítása mellett az alkotmánybíróság felhívja a jogalkotó szervet a jogszabály hatályon kívül helyezésére vagy módosítására, és ha a kötelezett ennek nem tesz eleget, csak akkor hoz hatályon kívül helyező vagy megváltoztató határozatot, amelyet az MK-ban kihirdet.

Egy ennyire szűkített hatáskörű Alkotmánybíróságot az Ellenzéki Kerekasztal nem fogadott el, egyébként is csak akkor egyezett volna bele a testület felállításába, amikor egy védelemre érdemes alkotmánytervezetben már meg tudtak egyezni a felek. Ekkor is feltételül szabta, hogy a törvények megsemmisítésének jogkörével is rendelkezzen az AB, továbbá döntéseit csak az alkotmányozó hatalom bírálhassa felül. További feltételként az EKA javasolta, hogy bárki kezdeményezhesse az Alkotmánybíróság eljárásait, valamint hogy előre egyezzenek meg a bírák személyében. Ez utóbbi úgy történt, hogy csak az első öt bírát választotta meg az akkori parlament, két személyre az MSZMP, kettőre az EKA, egyre pedig közösen tettek javaslatot. További öt bírát az új parlament, újabb ötöt pedig az 1995-ben hivatalban levő Országgyűlés választhatott volna – az ellenzék kérése szerint kétharmados többséggel. Az első öt bírónál az összeférhetetlenségi szabályok alól az EKA kivételt engedett.⁶⁷

Munkabizottsági szinten született ugyan megegyezés az állampolgári jogok országgyűlési biztosairól, ám az ezen intézmény részletes szabályairól szóló törvény ekkor még nem, csak 1993-ban került a parlament elé, így az alkotmányvédelem ezen szerve csak ezt követően tudott felállni.

Az Országgyűlés egyik bizottsága a parlament őszi ülészaka elé terjesztette az Állami Számvevőszékről szóló törvényt, ezért a szerv alkotmánybeli szerepeltetése is felmerült a tárgyalásokon. A vita lényegében arról folyt, hogy folyamatosan ellenőrizze-e az ÁSZ a költségvetési kifizetéseket, vagy csak utólagosan tehesse ezt meg. Az EKA eredetileg ellenjegyzési jogot adott volna a számvevőknek, ettől azonban – mivel az állampárt a folyamatos ellenőrzést elfogadta – elállt. Az ellenzék kérése szerint csak egy elnökhelyettest választhatott volna meg a parlament, az ÁSZ elnöki székét az új Országgyűlés tölthette volna be.⁶⁸

Egyes nézetek szerint az alkotmánybíróság törvénnyel kapcsolatban csak arról döntsön, hogy az megegyezik-e az Alkotmánnyal. Ha a döntés alkotmányellenességet állapít meg, akkor az alkotmánybíróság elnöke ezt a döntést részletesen indokolva az Országgyűlés elé terjeszti és az Országgyűlés kétharmados többségi szavazattal dönt. Ha az Országgyűlés elfogadja az alkotmánybíróság határozatát, akkor módosítja vagy hatályon kívül helyezi a kifogásolt törvényt.”

Feljegyzés az alkotmánybíráskodás létrehozásáról. Budapest, 1989. augusztus 3. IM Törvényelőkészítő Főosztály. MOL P. 2117. 11. doboz, 283. i. sz.

⁶⁷ Az I/1-es bizottság Budapest, 1989. augusztus 23-án a középszintű politikai egyeztető bizottság számára készített feljegyzésben összegezte a viták állását. Ebben az Alkotmánybírósággal kapcsolatos véleménykülönbséget a következőként összegezték:

„Az MSZMP álláspontja szerint az Alkotmánybíróság intézményét már a mostani szakaszban is létre kell hozni azzal, hogy először csak négy bíró és egy elnökhelyettes megválasztására kerüljön sor, lehetőséget biztosítva arra, hogy az Alkotmánybíróság tagjainak többségét illetve elnökét az új Országgyűlés válassza meg.

A Harmadik Tárgyalófél álláspontja, hogy az Alkotmánybíróság felállítása és működtetése az átmeneti időszakban az államszervezet nagymértékű átalakítását eredményezné, ezért felállítását az új Országgyűlés feladatául határozza meg.

Az Ellenzéki Kerekasztal az Alkotmánybíróság felállítását nem tekinti a jelenlegi Országgyűlés feladatának, sőt az Alkotmányba erre vonatkozóan korábban beiktatott rendelkezés hatályon kívül helyezését is szükségesnek tartja; azzal a kiegészítéssel, hogy az alkotmánybíráskodás intézményét elvileg nélkülözhetetlennek tekinti.”

Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 6. kötet 15. sz. dokumentum.

⁶⁸ A középszintű politikai egyeztető bizottság 1989. szeptember 11-i ülésén foglalkozott Somogyvári István előterjesztése nyomán az I/1-es bizottságban addig folyt munka eredményeivel, így az Alkotmánybíróság kérdésével is:

[...] a felek egyetértének abban, hogy létre kellene hozni és az alkotmányban is szabályozni kell az Állami Számvevőszék intézményét. Egyetértének az Állami Számvevőszék hatáskörének megfogalmazásában is, egy eltéréssel. Amiben egyetértés van: az Állami Számvevőszék az Országgyűlés pénzügyi, gazdasági ellenőrző szerve. Feladatkörében ellenőrzi az államháztartás gazdálkodását, ennek keretében az állami költségvetési javaslat megalapozottságát, felhasználásuk szükségességét és célszerűségét, ellenőrzi a költségvetés hitelfelvételeit és

A politikai átmenet során az ellenzék leginkább egy, a fegyveres erők támogatásával végrehajtandó visszarendeződéstől, illetve diktatúrától tartott; ezért meghatározó törekvése lett, hogy ezen tárgykörben a lehető legrészletesebb és a legtöbb garanciát felmutató alkotmányszöveg készüljön, éppen ezért néha ironikusan „rendkívüliállapot-alkotmánynak” nevezték a Nemzeti Kerekasztal nyomán létrejött alaptörvényt. Önálló alkotmányfejezetbe került a fegyveres erők szabályozása, mely fejezet az EKA javaslata alapján készült. Az akár közvetetten politikai célt szolgáló fegyveres erők alkotmányellenessége nem került be a konszenzusos tervezetbe, csupán az, hogy nem hozható létre politikai célt szolgáló fegyveres testület – így az addig meglevő ilyen szervezeteket az egyesülési jog illetően korlátozása nem érintette.⁶⁹

A rendkívüli állapot végül három külön kategóriában nyert szabályozást: a vészhelyzet elemi csapások esetén áll fenn, ilyenkor a kormány jogosult az Országgyűlés felhatalmazása alapján egyes törvényekkel ellentétes rendeleteket és intézkedéseket hozni. A rendkívüli állapotot „hadiállapot vagy idegen hatalom támadásának közvetlen veszélye” esetére szűkítették le, ezt csak a parlament, vagy akadályoztatása esetén a négy legfőbb közjogi méltóság egyetértése nyomán a köztársasági elnök hirdetheti ki, egyúttal Honvédelmi Tanácsot hozva létre. A szükségállapot belső lázadás, elemi csapás és ipari szerencsétlenség esetén léphetett életbe, a veszélyhelyzettel való átfedés feloldatlan maradt. A szükségállapot parlament nélküli kihirdetéséhez ugyanolyan folyamat vezet, mint a rendkívüli állapotéhoz, azonban ilyenkor a köztársasági elnök vezeti be a szükséges intézkedéseket, rendeleti úton. A parlamenti vita során a képviselők az alkotmányba iktatták, pontosan mikor tekinthető akadályoztatottnak a parlament, illetve hogy amint lehetőség nyílik a törvényhozás összehívására, azt meg kell tenni; és az Országgyűlés maga határoz az addig megtett intézkedésekről.⁷⁰

azok törlesztését, ellenőrzi az állami költségvetés végrehajtásáról készített zárszámadást és az állami vagyon kezelését. Az Ellenzéki Kerekasztal mindezeket túl még azt is javasolja, hogy az állami költségvetés végrehajtásának ellenőrzése olyan formában történjen, hogy a lényeges tételek kifizetésére csak az Állami Számvevőszék előzetes ellenőrzése mellett kerülhessen sor.

Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 4. kötet 73. sz. dokumentum.

⁶⁹ A 68. sz. jegyzetben idézett előterjesztés a következőképpen összegzi a fegyveres erők helyzetének megítélésével kapcsolatos álláspontokat:

„A fegyveres erők és a rendőrség alkotmányos szabályai kérdésében egy-két kivétellel mindenben megegyeztek a felek, ezeket nem is kívánom ismertetni. A vitás kérdések közül az első: Az MSZMP és a Harmadik Tárgyalófél a jelenlegi hatásköri szabályoknak megfelelően a rendőrség feladatai körébe javasolja felsorolni az állambiztonság védelmét továbbra is, mert ez ugyan speciális feladat, mégis rendőrségi feladat. Az Ellenzéki Kerekasztal e feladatra külön szervezetet javasol felállítani, a rendőrségtől és a Belügyminisztériumtól függetlenül, csak a Minisztertanácsnak alárendelt szervezetként javasolja működtetni. [...] A következő ilyen kérdés szintén szerepelt már a felek tárgyalásain, ez pedig a fegyveres erők és a rendőrség tagjainak párttagsága kérdése. Nekünk az az álláspontunk, hogy ezt a vitát nem az alkotmány szintjén kellene eldöntenünk, hanem a párttörvény tárgyalását végző munkabizottságban, ha kialakul majd egy konszenzus, azt a megfelelő törvények – akár az egyesülési jogról szóló törvény, akár a honvédelmi törvény, akár a rendőrségről szóló törvény, ha ilyen születik – rendezhetik. Az alkotmány szintjén egy keretszabályt javaslunk csak megfogalmazni, ami arra utalna, hogy a fegyveres erők és a rendőrség tényleges állományú tagjának pártban való tevékenységére alkotmányerejű törvény korlátokat állapíthat meg.” U.o.

⁷⁰ A szükségállapottal kapcsolatos kérdésekről az Ellenzéki Kerekasztal 1989. augusztus 29-i ülésén tárgyalt, s ezen Tölgyessy Péter következő álláspontját fogadták el: „Én elsődlegesen a szükséghelyzetek elrendelését mindenképpen országgyűlési jogkörbe helyezném, méghozzá minősített többséggel. Most ehhez képest az államfőnek nem azt mondanám, hogy ha nem lehet összehívni az Országgyűlést... ez kis ország, és van olyan ország gyakorlata, ahol egész egyszerűen országgyűlést össze kell hívni. Hanem másképp ragadnám meg a dolgot. Azt mondanám, hogy ha mondjuk az elemi csapás már bekövetkezett, akkor az államfő kihirdetheti, ellenjegyzésekkel [...]. Hasonlóképpen azt mondanám, hogy ha az országot megtámadták már, de facto beállt a hadiállapot, akkor. De ha csak veszély fenyeget, akkor egész egyszerűen kizárnám az államfőnek az ilyen típusú

Újrafogalmazta a megállapodás a bíróságok szabályozásának egy részét, az ügyész-ségi fejezet nagy részét, és bírói úton is érvényesíthető módon kodifikálta az alapjogokat. A tanácsok önkormányzati jellegét is alkotmányba iktatta a parlament elé került javaslat, de e fejezet lényegi módosítását, az önkormányzati törvénnyel együtt, 1990-ben fogadta el már a szabadon választott parlament.

A címerről, zászlóról és fővárosról szóló fejezet is – formailag – teljes újrászövegezésen ment keresztül, tartalmilag azonban mindössze annyi történt, hogy a jelképekről való rendelkezést külön törvény szabályozására bízta, a címer pedig az alkotmányból már akkor kiiktatásra került – elsősorban a benne szereplő vörös csillag miatt.⁷¹

Az alapjogi fejezet újraírásához a már addig is hatályban levő ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, a Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, valamint az Európa Tanácsnak az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezménye olyan igazodási pontot teremtett, amely – a többi kelet-európai új demokrácia számára is – mintaként szolgált. A munkához való jogot

jogkörét. Csak azokra vonatkozik, ha jól látható, ténybelileg bekövetkezett valami. Az Országgyűlés valamiért nem hívható össze – szinte kizárt, de mégis ezzel a lehetőséggel számolni kell –, és akkor egy csomó ellenjegyzéssel tudnám ezt elfogadni, de nem úgy ragadnám meg, ahogy ők a szövegben írták ezt. Különösebb megszorítások nélkül is az elnöknek volnának ilyen jogkörei, ha egyáltalán az elnöki jogkörbe belebocsátkozunk.” (Lásd: MOL P. 2117. 1. doboz, 143. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 3. kötet 65. sz. dokumentum) A Honvédelmi Tanács kérdésével a középszintű politikai egyeztető munkabizottság 1989. szeptember 11-i ülése foglalkozott, s ekkor Tölgyessy Péter az EKA nevében kifejtette, hogy az EKA csak két esetre javasolja a Honvédelmi Tanács felállítását: háború vagy háborús veszély idején. Ekkor azonban az EKA szerint szükség van egy olyan szervezetre, amely az ország irányítását végzi, s amelynek elnöke az államfő lenne, tagjai pedig: a Minisztertanács összes tagja, továbbá a parlamenti képvisellel rendelkező valamennyi pártfrakció delegálna egy-egy főt a Honvédelmi Tanácsba. „Úgy érezzük, hogy a rendkívüli helyzet valami ilyen típusú tanácsot kíván, és azt hisszük, hogy erre szükség lehet, hiszen tényleg az ország vezetését operatív döntésekkel lekötő szervre van szükség, ahol ezek a vezető szervek, plusz a katonai vezetésnek a vezetői, tehát a vezérkari főnök gyors és operatív döntéseket tudjanak hozni. Tehát egyetértünk az MSZMP-vel, hogy szükséges ilyen Honvédelmi Tanácsnak a felállítása.” – mondta Tölgyessy Péter. Az MSZMP nevében Somogyvári István ezt azzal egészítette ki, hogy a Honvédelmi Tanács hatáskörébe tartoznának az Országgyűlés által reá utalt döntések, továbbá a köztársasági elnöki hatáskör és a kormány hatáskörének a gyakorlása. Ezért az MSZMP az EKA álláspontjával értett egyet, amely egy nagyobb létszámú és egy komolyabb hatáskörrel felruházott Honvédelmi Tanácsot javasolt. Ezzel szemben a Harmadik Tárgyalófél elképzelése az volt, hogy a testület tulajdonképpen a kormányfőből, az Országgyűlés elnökéből, az államfőből, az Alkotmánybíróság elnökéből állna, amelyben a vezérkari főnök sem szerepelne. Somogyvári István azonban kijelentette: „Ilyen széles hatáskört, tulajdonképpen három fő hatalmi tényezőnek a hatáskörét gyakoroló testület nem állhat véleményünk szerint olyan szűk körű testületből, mint amit a tisztelt Harmadik Tárgyalófél javasol.” A Harmadik Oldal végül elfogadta a másik két tárgyalófél javaslatát. Lásd: MOL P. 2117. 7. doboz, 16. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 4. kötet 73. sz. dokumentum.

⁷¹ Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. augusztus 17-i ülésére benyújtott MDF-es csomagterv-javaslat a nemzeti szimbólumokkal kapcsolatban a következőket tartalmazta: „Az alkotmánymódosításban szerepelnie kell a köztársasági elnöki intézmény, a köztársaság bevezetésével a zászló- és címerhasználatnak. A Kossuth-címer és a koronás címer (régí kiscímer) bevezetése kérdésében jelenleg megoszlik a közvélemény, a feloldás az alábbi lehet:

- a magyar állami zászlóban nem szerepelt korábban semmilyen címer (1848-tól sem);

- a Magyar Köztársaság állami címere a Kossuth-címer (ez szerepel a közhasználati hatósági, hivatali stb.

gyakorlatban);

- a Magyar Köztársaság történeti címerként, különleges ünnepélyes alkalmakkor (alkotmányjogi jelentőségű ünnepélyes alkalmakkor: Szent István ünnepe stb.) használja a koronás címet (a régi kiscímet).” (Lásd: MOL P. 2117. 1. doboz, 142. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 3. kötet 56. sz. dokumentum.) A középszintű politikai egyeztető tárgyalásokon a címer kérdésében nem tudtak megállapodni a felek. A parlament elé terjesztett alkotmánymódosítás 33. §-a alapján a zászló meghatározása az Alkotmány része lett volna, a címerét azonban alkotmányerejű törvényre bízta az alkotmánymódosítási tervezet. Az 1990. XL. törvény sem váltott címet, mivel a parlament a javaslatot nem szavazta meg. Ezután csak a koronás címről való javaslat került az Országgyűlés elé, ebből lett az 1990. XLIV. törvény, melyet a minimálisan szükséges 258 szavazattal fogadott el a parlament, így lett a Magyar Köztársaság címere a koronás kiscímer. Lásd: MOL P. 2117. 7. doboz, 13. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m. 4. kötet 68. sz. dokumentum.

illetően nem tudtak konszenzusra jutni a felek abban, hogy a „munkához való jogot”, vagy csak a „munka szabadságát” ismerje-e el az alkotmány.⁷² A parlamenti vita során az újabb és újabb módosító indítványok beterjesztése után elfogadott szöveg formailag a „B” változat, tehát az ellenzéki javaslat módosítása, ez a módosítás azonban lényegében az „A” változat „B”-ből hiányzó elemeit tartalmazta. Ezért az alkotmány rögzítette az egyenlő munkáért egyenlő bért elvet, továbbá azt a szabályt, mely szerint mindenkinek joga van a munkája minőségének és mennyiségének megfelelő bérhez. A parlamenti vita nyomán ezen pontosítások és átszerkesztések mellett történt néhány változtatás is, így került az alkotmányba a közérdekű adatok megismerésnek és terjesztésének joga, a magyar állampolgárok hazatérésének korlátozhatatlansága, illetve a szociális biztonsághoz való jog.⁷³

* * *

Az I/1-es bizottság munkájának jelentőségét nem elsősorban a két és fél hónap alatt tartott huszonnégy ülése jelzi. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint az üléseken zajló szakmai viták, érvelések színvonala iránymutató lehetett a többi bizottság, de a közép-szintű politikai egyeztető bizottság számára is. A kiegyensúlyozottságra törekvés természetesen elsősorban a bizonytalan politikai jövőnek a függvénye volt, annak, hogy az első szabad választásokat követően bármelyik oldalra is kerüljenek a tárgyalások résztvevői, közjogi értelemben ne lehessen csak győztesekről és csak vesztesekről beszélni. A „diszkusszív igazságkeresés” során pedig – ahogyan a dokumentumokból kiderül – legújabbkori politikai értékrendszerünk és kultúránk fundamentumának meghatározó elemeit rakták le e párbeszéd részesei, amely politikai minta, mérce lehet a demokratikus politikai jövő számára is.⁷⁴

⁷² A munkához való jognak hatályos alkotmánybeli deklarálása is ideológiai értékpreferenciákkal volt terhelt. Az alkotmány 14. §-a ugyanis – csekély módosítástól eltekintve – 1949-től változatlanul hatályban maradt. Eszerint:

„14. § (1) A Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének alapja a munka.

(2) Minden munkaképes állampolgárnak joga és kötelessége, hogy képességei szerint dolgozzék.

(3) Az állampolgárok munkájukkal, munkaversenyben való részvételükkel, a munkafegyelem fokozásával és a munkamódszerek tökéletesítésével a szocialista építés ügyét szolgálják.

(4) A Magyar Népköztársaság a "Mindenki képessége szerint, mindenkinek munkája szerint" szocialista elv következtes megvalósítására törekszik."

1949-ben a munkáról szóló szakasz a következő indoklással került be az alkotmányba: „A szocialista fejlődés biztosítéka a termelés magasabb rendű megszervezése: a termelés eredményességének, a termelékenységnek az emelése. 'A munka termelékenysége – mondja Lenin –, ez végeredményben az új társadalmi rend győzelme szempontjából a legfontosabb, a legfőbb dolog. A kapitalizmus a munkának olyan termelékenységét hozza létre, aminőt a jobbágyrendszer nem ismert. A kapitalizmust azzal lehet véglegesen legyőzni és azzal fogjuk véglegesen legyőzni, hogy a szocializmus a munkának új, jóval magasabb termelékenységét hozza létre.' [...] A munka valóban nem csak jog és kötelesség, hanem 'becsületbeli ügy' is. Ez a magasabb igényű munkatudat képes megteremteni egyedül a munka magasabb rendű tartalmát. Ez teszi alkalmassá a dolgozókat arra, hogy önként vállalt munkafegyvellemmel, a munkamódszernak a burzsoá rendszerben soha el nem érhető tökéletességével emeljék az ország termelési eredményeit, a termelvények minőségét és mennyiségét. [...] 'A szocialista rendszer – írja Sztálin – első ízben teremti meg annak lehetőségét, hogy a versenyt valóban széles, valóban tömegmértékben alkalmazzák. Hogy valóban a dolgozók többségét vonják be az ilyen munkába, ahol megmutatják, hogy mit tudnak.'” A Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló törvény és magyarázata. Összeállította és a magyarázatokat írta: Beér János és Szabó Imre. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Bp., 1951. 46–47. p.

⁷³ V.ö.: 61. sz. jegyzet.

⁷⁴ A Nemzeti Kerekasztal politikai bizottságának résztvevőit lásd az 1. sz. Függelékben.

Saját szerepük jelentőségének öntudatos felismerését pontosan illusztrálják Szabad Györgynek az Ellenzéki Kerekasztal utolsó ülésén, 1990. április 27-én – már a választások után – elmondott szavai: „a rendszerváltás véghezvitelében az Ellenzéki Kerekasztal egész együttese olyan szerepet játszott, ami azt kell hogy mondassa velünk, hogy a mai nap indokolja, miszerint az Ellenzéki Kerekasztal egészét győztesnek minősítsük abban, hogy sikerült a monolitikus politikai rendszert felszámolni, az alkotmányos Magyarország helyreállításának lehetőségét megteremteni, és ehhez képest másodlagos jelentőségűnek mondani azt, hogy az első újra szabad választásokon éppen milyen szervezet vagy milyen szervezetek aratták a nagyobb, milyen szervezet vagy szervezetek aratták a kisebb sikert. Tényleg nem frázis: az alkotmányát visszanyert nép valamennyi, az Ellenzéki Kerekasztalban részt vevő szervezet segítségével jutott vissza jogaihoz, az Ellenzéki Kerekasztal egészét tekinthetjük a siker megalapozójának.”⁷⁵

---

⁷⁵ Lásd: MOL P. 2117. 2. doboz, 145. i. sz.; Kerekasztal-tárgyalások 1989. i. m., 5. kötet 94. sz. dokumentum.

FÜGGELÉKEK

1. sz. Függelék

A Nemzeti Kerekasztal politikai bizottságainak résztvevői

Név (szervezet)	Bizottság	Név (szervezet)	Bizottság
-----------------	-----------	-----------------	-----------

Az Ellenzéki Kerekasztal képviselői

Áder János (Fidesz)	I/3.	Gáspár Miklós (KDNP)	I/2.,6.
Alexa Károly (MDF)	I/5.	Gehér József (BZSBT)	I/1.
Antall József (MDF)	I/1.	Gergely András (MDF)	I/6.
Balás István (MDF)	I/6.	Giczey György (KDNP)	I/5.
Bácskai Sándor (MSZDP)	I/2.,5.	Gombár János (MNP)	I/5.
Balogh Ferenc (KDNP)	I/3.	Hack Péter (SZDSZ)	I/4.
Balsai István (MDF)	I/3.	Hankiss Elemér (FSZDL)	I/1.,5.
Baranyai Tibor (MSZDP)	I/3.	Hann Endre (FSZDL)	I/5.
Bártfay Pál György (FJF, FSZDL)	I/3.	Haraszi Miklós (SZDSZ)	I/3.,5.
Bencsik Gábor (FSZDL)	I/5.	Hardi Péter (FKGP)	I/5.
Benyó Pál (MSZDP)	I/6.	Hegedűs István (Fidesz)	I/5.
Bercsi János (BZSBT)	I/5.	Horváth Balázs (MDF)	I/2.
Bilecz Endre (BZSBT)	I/2.	Jancsó Miklós (FSZDL)	I/6.
Borbély Endre (MSZDP)	I/1.	Kakuk György András (Fidesz)	I/4.
Boross Imre (FKGP)	I/1.,2.	Karcsay Sándor (KDNP)	I/3.
Bozóki András (Fidesz)	I/6.	Kerényi Imre (FSZDL)	I/5.
Bölcskei János (MSZDP)	I/1.,6.	Kis János (SZDSZ)	I/1.
Csurka István (MDF)	I/5.	Kiss Gy. Csaba (MDF)	I/5.
Demszky Gábor (SZDSZ)	I/5.	Kónya Imre (FJF, FSZDL)	I/1.
Deutsch Tamás (Fidesz)	I/5.	Kovács Gyula (MSZDP)	I/6.
Dobozy Dániel (MDF)	I/2.	Kőműves József (MSZDP)	I/2.
Doleschall Pál (FSZDL)	I/3.	Körösi András (Fidesz)	I/3.
Domonkos István (BZSBT)	I/2.,5.	Kőszeg Ferenc (SZDSZ)	I/6.
Dragon Pál (FKGP)	I/6.	Kövér László (Fidesz)	I/1.
Eörsi Mátyás (SZDSZ)	I/2.	Kubinyi András (FKGP)	I/4.
Fábián Gyula (MNP)	I/5.	Kurucz János (SZDSZ)	I/5.
Fényes Gábor (?)	I/2.	Kutruicz Katalin (MDF)	I/4.
Fényi Tibor (SZDSZ)	I/5.	Magyar Bálint (SZDSZ)	I/3.
Fodor Gábor (Fidesz)	I/5.	Magyar Elemér (SZDSZ)	I/6.
Fonyódi Ilona (FSZDL)	I/4.	Mészáros István (SZDSZ)	I/4.
Freisinger Jenő (FKGP)	I/5.	Mohácsi László (BZSBT)	I/4.
Furmann Imre (MDF)	I/2.	Molnár Péter (Fidesz)	I/2.
Für Lajos (MDF)	I/3.	Morvay László (BZSBT)	I/3.
Füzessy Tibor (KDNP)	I/1.	Orbán Viktor (Fidesz)	I/1.
Gaskó István (MSZDP)	I/2.	Pálos György (FKGP)	I/2.

Pandur Erzsébet (MNP)	I/1.	Such György (Fidesz)	I/2.
Pelle Andrea (Fidesz)	I/4.	Szabó András (BZSBT)	I/4.
Pető Iván (SZDSZ)	I/2.	Szabó Miklós (SZDSZ)	I/6.
Petrik Béla (MNP)	I/6.	Szent-Iványi István (SZDSZ)	I/2.
Pösze Lajos (MDF)	I/2.	Szilágyi Gábor (MSZDP)	I/5.
Révész T. Mihály (MSZDP)	I/1.	Szigethy Gábor (MDF)	I/5.
Richter Anna (FJF)	I/5.	Teleki János (KDNP)	I/4.
Rockenbauer Zoltán (Fidesz)	I/6.	Timkó Iván (MDF)	I/1.,5
S. Hegedűs László (MNP)	I/2.	Tirts Tamás (Fidesz)	I/3.
Ság László (MSZDP)	I/3.	Torgyán József (FKGP)	I/3.
Salamon László (MDF)	I/3.	Tölgyessy Péter (SZDSZ)	I/1.,3
Say István (MNP)	I/2.	Varga Csaba (MNP)	I/5.
Sándorfi György (FJF, FSZDL)	I/4.	Vidos Tibor (FSZDL)	I/2.
Sebestyén László (MNP)	I/3.	Vig Monika (Fidesz)	I/5.
Sík János (MSZDP)	I/4.	Vitézy László (FSZDL)	I/6.
Simó Zoltán (FKGP)	I/1.	Zala Simon Tibor (MNP)	I/5.
Sólyom László (MDF)	I/5.	Zétényi Zsolt (BZSBT)	I/6.
Somogyi János (?)	I/4.		

Az MSZMP képviselői

Bálint Tibor	I/6.	Kajdi József	I/1.,5.
Bán Gézané	I/2.	Kapás Edit	I/5.
Bercsényi Botond	I/5.	Kovács Zoltán	I/3.
Bodnár Zoltán	I/2.	Orbán László	I/5.
Bogdán Tibor	I/1.,2.	Palánczai Tiborné	I/4.
Borbély Tamás	I/4.	Pálvölgyi Ferenc	I/1.,4.
Budzsáklia Mátyás	I/2.	Rákosi Ferenc	I/2.,3.
Csalótzky György	I/3.	Sánta Áron	I/5.
Csikós József	I/5.	Simits Iván	I/5.
Dékány András	I/5.	Somogyvári István	I/1.,3.
Farkas Gyula	I/2.	Szegő Tamás	I/5.
Fehér József	I/1.,6.	Szekeres István	I/6.
Fluckné Papácsy Edit	I/5.	Szilvási György	I/3.
Földesi István	I/6.	Szombathelyi Ferenc	I/6.
György-István	I/1.,6.	Tóth András	I/3.
Holló András	I/6.	Tóth Tibor	I/2.
Jakucs Tamás	I/4.	Tóth Zoltán	I/3.
Jutasi György	I/1.	Tunyogi László	I/5.
Kádár András	I/4.	Tütös Sándor	I/6.
Kádas Katalin	I/5.	Varga Sabján László	I/6.

A harmadik oldal képviselői

Ádám Antal (HNF)	I/5.	Kárpáti László (MEASZ)	I/1.
Asztalos László (HNF)	I/6.	Kecskeméti Sándor (HNF)	I/6.
Bálint Attila (SZOT)	I/5.	Kemenci László (?)	I/3.
Bárándy Péter (SZOT)	I/4.	Kiss Barnabás (?)	I/1.
Bátayné Mácsai Anikó (HNF)	I/3.	Kiss Éva (MNSZ)	I/1.
Battyán György (MEASZ)	I/6.	Kiss Sándor (MFT)	I/3.
Bognár Péter (MFT)	I/1.	Kukorelli István (HNF)	I/3.
Bóta Rózsa (Demisz)	I/2.,3.	Lenkei Gábor (BAL)	I/5.
Bugár Nándor (HNF)	I/6.	Molnár Gábor (SZOT)	I/6.
Buza Péter (HNF)	I/5.	Murányi Zoltán (BAL)	I/1.,6.
Castiglione Endre (MFT)	I/3.	Nagy Ernő (MFT)	I/3.
Csizmadia Pál (MFT)	I/6.	Papp László (MFT)	I/4.
Darvasi István (MEASZ)	I/5.	Paukovits Vilmos (Demisz)	I/1.
Dobosné Patyi Mária (HNF)	I/2.	Polgár Tibor (BAL)	I/3.
Donáth Miklós	I/1.	Rabi Béla (Demisz)	I/2.,3.
Drucker György (BAL)	I/1.,6.	Révai Valéria (MNSZ)	I/5.
Fehérvári Ilona (BAL)	I/5.	Róder Edit (HNF)	I/2.
Fodor Pál (MFT)	I/6.	Sallai Péter (SZOT)	I/5.
Fogarasi József (MFT)	I/3.	Sükösd Ferenc (SZOT)	I/1.
Fonyó Gyula (MEASZ)	I/3.	Szakács Gyula (SZOT)	I/3.
Fűrész Klára (MHSZ)	I/1.	Széchy András (MFT)	I/2.
Gál József (?)	I/3.	Szekeres József (MFT)	I/5.
Gáldi György (Demisz)	I/3.	Szenes Iván (MEASZ)	I/2.
Gortvay István (HNF)	I/4.	Szigetvári Miklós (Demisz)	I/6.
Gremesperger Gábor (SZOT)	I/2.	Szikinger István (HNF)	I/6.
Györgyi Kálmán (HNF)	I/4.	Szilágyiné Farkas Zsuzsa (MNSZ)	I/1.,3.
Hajdú András (SZOT)	I/5.	Szücs Katalin (BAL)	I/5.
Hajdu Attila (SZOT)	I/2.	Tálas Miklós (SZOT)	I/2.
Halász György (MFT)	I/1.	Tátrai Gábor (BAL)	I/2.
Hatos Ottó György (?)	I/2.	Tihanyi Sándor (MEASZ)	I/4.
Hegyi Ferenc (HNF)	I/2.	Tóbiás Áron (HNF)	I/3.
Jen Sándor (SZOT)	I/3.	Tóth Gábor (HNF)	I/5.
Jenei László (Demisz)	I/1.	Ugróczky Mária (MNSZ)	I/1.,3.
Jónás József (Demisz)	I/4.	Vajtó Lajos (BAL)	I/3.,6.
Juhász Róbert (HNF)	I/5.	Végh Tibor (BAL)	I/2.,3.
Kaizinger Zoltán (BAL)	I/6.	Verő Gábor (MEASZ)	I/3.,5.
Kálmán János (MEASZ)	I/3.		

A Nemzeti Kerekasztal politikai bizottságának munkabizottságaiban megtárgyalt kérdések

a) A politikai munkabizottságok fő témakörei:

- I/1. Az alkotmánymódosítás időszerű tételei, a köztársasági elnöki intézmény és az alkotmánybíróság kérdései.
- I/2. A politikai pártok működésének jogi szabályozása.
- I/3. A választásokkal kapcsolatos kérdések, a választójogi törvény.
- I/4. A büntető törvénykönyv és a büntető eljárási törvény módosításának elvei.
- I/5. A tájékoztatás és az információ kérdései, az új tájékoztatási törvény.
- I/6. Az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtése.

b) A politikai munkabizottságokban tárgyalt kérdések:

- 1. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. június 30.
A munkabizottság előtt álló feladatok. A javaslatok kölcsönös megismerésének garanciái.
- 2. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. július 7.
Az alkotmány preambulumaának szükségessége. Az alkotmány első fejezete címének átfogalmazása. Az államforma kifejeződése az alkotmányban. Az állam szocialista jellegének kérdései. A hatalom forrásának és jellegének megjelölése. Az MSZMP-delegáció kompetenciájának mértéke.
- 3. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. július 10.
Az alkotmány felülvizsgálatának terjedelmi és időbeni határai. A pártok szabályozásának alkotmányos kérdései. A pártok munkahelyi működésének feltételei. Párttagsággal összeférhetetlen állami pozíciók. Vélemények a pártok szabályozásáról az I/2-es bizottságban kialakított állásponttal kapcsolatban.
- 4. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. július 13.
Az alkotmány társadalmi szervezetekkel foglalkozó szakaszának felülvizsgálata. Vita az állam külső és belső funkcióinak alkotmányos meghatározásáról. Az emberi és állampolgári jogok alkotmánybeli elhelyezéséről, újraszabályozásának terjedelméről. A gazdasági rendszer, a tulajdonformák alkotmányos szabályozásának kapcsolata a II. (gazdasági) bizottságokban folyó munkákhoz.
- 5. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. július 17.
Vita a sajtóban napvilágot látott, a bizottság munkájáról belső információkat kiszivárogtató cikk megjelenésének körülményeiről. A középszintű politikai egyeztető tárgyalások szintjére továbbítandó kérdések köre. Az öröklési jog alkotmányos szabályozása. A munka szerepének megjelenítése az alkotmány szövegében. A házasság

ság és a család intézményeinek alkotmányos jelentősége. Az ifjúsággal, a rászorultakkal kapcsolatos állami feladatok. A tudomány, a művészet, az oktatás állami támogatása. Az államszervezet alkotmányos szabályozásának kérdéseiről szóló vita megkezdése. Az Országgyűlés politikai és jogi legitimációjának problémái. Az Elnöki Tanács intézményének további helyzete, a köztársasági elnöki intézmény létrehozása.

6. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. július 19.

Az alkotmánybíróság intézményének kapcsolata az átmeneti időszak alkotmányozási folyamatához; helye a hatályos alkotmányban; az alkotmánybírósági törvény viszonya a jelenlegi és az új Országgyűlés törvényalkotásához. Az Alkotmánybíróság szabályozásának nemzetközi elismertsége. Az I/1-es bizottság alkotmány felülvizsgálati munkájának további ütemezése.

7. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. július 26.

MSZMP javaslat a naponkénti ülésezésre. Az Országgyűlés hatáskörének tételes felülvizsgálata.

8. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. július 27.

A háborús illetve védelmi helyzet meghatározásának szükségessége. Az Országgyűlés hatáskörének egyes kérdései. A hadiállapottal kapcsolatos Országgyűlési döntések minősített jellege. Az Országgyűlés létszáma, megbízatásának időtartama, tevékenysége céljának meghatározása. A képviselők mentelmi joga, összeférhetetlensége, megbízatásának kezdete, megszűnése, javadalmazása. Az „államfő” elnevezés egységesítése. Az Országgyűlés alakuló ülése, rendkívüli ülészaka, üléseinek nyilvánossága; a törvényhozás, az interpelláció, a kérdés szabályai. A „feszült helyzet” fogalmának meghatározása.

9. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. július 31.

A Harmadik Oldal csatlakozó és fenntartó nyilatkozatai az I/1-es bizottság 1989. július 27-i ülésének állásfoglalásaihoz. A lezáratlan kérdések – főhivatású képviselőség, a parlamenti ülészak rendje, a képviselői összeférhetetlenség, az Országgyűlés megbízatása háborús (védelmi) helyzetben – újra tárgyalása. Az államfői intézmény szabályozása.

10. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. augusztus 2.

A hatályos alkotmánynak a Minisztertanáccsal foglalkozó III., a tanácsokkal foglalkozó IV., a bírói szervezettel foglalkozó V., az ügyészséggel foglalkozó VI., az állampolgárok alapvető jogaival foglalkozó VII., valamint a választások alapelveivel foglalkozó VIII. fejezetének vitája.

11. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. augusztus 10.

A fegyveres erők alkotmányos szabályozása vitájának előkészítése.

12. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. augusztus 17.
 Az Ellenzéki Kerekasztal nyilatkozatának kérdése. Az MSZMP legújabb módosító javaslatai az alkotmány alapelveiről valamint a fegyveres erők és a rendőrség szabályozásáról. Az Országgyűlésnek a rendkívüli állapottal kapcsolatos hatásköre. A Honvédelmi tanács összetétele, hatásköre. A rendőrség feladatainak meghatározása. A munkásőrség, a büntetésvégrehajtási testület kérdései.

13. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. augusztus 21.
 A fegyveres erők és a rendőrség intézményeinek alkotmányos szabályozása. A fegyveres erők depolitizálása. Idegen fegyveres erők Magyarországon. A fegyveres erők felhasználásának irányai, feltételei.

14. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. augusztus 22.
 A középszintű politikai egyeztető bizottság 1989. augusztus 24-25-re tervezett ülésén az I/1-es bizottság munkájával kapcsolatban előterjesztendő tájékoztató szövegeinek egyeztetése. Az alkotmány I. fejezetének – Általános rendelkezések – részletes újratárgyalása.

15. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. augusztus 23.
 Az emberi jogok újraszabályozásának kérdései. A hadiállapot, rendkívüli állapot illetve a szükségállapot egyes kérdéseinek újratárgyalása. Az országgyűlési képviselők jogállása. A Harmadik Oldalnak a köztársasági elnök valamint az Alkotmánybíróság intézményeivel kapcsolatos álláspontja. A kormány alkotmányos tevékenységének szabályozása. A bírói szervezet depolitizálása.

16. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. augusztus 30.
 Egyeztetés az I/1-es és az I/2–6-os munkabizottságok között a kölcsönös érdekelt-ségű kérdésekben. Az Állami Számvevőszék alkotmányos kérdései.

17. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. augusztus 31.
 Az Állami Számvevőszék alkotmányos szabályozásának kérdései. A köztársasági elnök hatásköre, megválasztása módjának és időpontjának vitája. Az Alkotmánybí-róság szerepe, jogköre. Az egyesülési szabadság korlátai. A tulajdonformák szabá-lyozása. A címer kérdése.

18. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. szeptember 4.
 A tárgyalások megállapodásaira épülő egységes munkaanyag elkészítése. A tulaj-donformák alkotmányos szabályozása. A hadiállapot kérdésének újratárgyalása. A rendőrség feladatkörének szabályozása. Fegyveres szervezet létrehozásának tilalma. A címer szabályozásának kérdései.

19. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. szeptember 5.
Az Állami Számvevőszékre vonatkozó EKA javaslat benyújtása. A hadiállapot kérdésének újratárgyalása. A köztársasági elnök jogintézményének alkotmányos szabályozása.
20. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. szeptember 7.
A Harmadik Oldal véleménymódosításra vonatkozó fenntartó nyilatkozata. Az elnöki intézmény alkotmányos szabályozásának kérdései.
21. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. szeptember 11.
A középszintű politikai egyeztető bizottság elé beterjesztendő konszenzussal elfogadott valamint megállapodás nélküli kérdések.
22. Az I/1-es munkabizottság ülése – 1989. szeptember 13.
A középszintű politikai egyeztető bizottság 1989. szeptember 11-én megtartott ülése után még fennmaradt vitás kérdések.
- *
23. Az I/2-es munkabizottság ülése – 1989. június 30.
Az Ellenzéki Kerekasztal és a Harmadik Oldal javaslata: minden szervezet készítson vagyonmérleget.
A munkabizottság tárgyalási témáinak meghatározása: a pártalapítás szabályozása, a pártszerveződés elveivel kapcsolatos kérdések.
24. Az I/2-es munkabizottság ülése – 1989. július 5.
A politikai pártokról szóló törvényjavaslat tárgyalása; a pártalapítás szabályozása.
25. Az I/2-es munkabizottság ülése – 1989. július 10.
Az I/2. sz. munkabizottság átiratai az I/1., az I/6. és az I/3. számú munkabizottságokhoz.
A politikai pártokról szóló törvényjavaslat tárgyalásának folytatása; a pártszerveződés elvei, az összeférhetetlenség esetei.
26. Az I/2-es munkabizottság ülése – 1989. július 17.
A munkabizottság eddigi megállapodásainak összegzése.
27. Az I/2-es munkabizottság ülése – 1989. július 19.
Az 1989. július 17-i jegyzőkönyv kiegészítése illetve módosítása.
28. Az I/2-es munkabizottság ülése – 1989. július 21.
A pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvénytervezet folytatólagos tárgyalásának függőben maradt kérdései; a párt vagyonáról és gazdálkodásáról illetve a párt gazdálkodásának ellenőrzéséről.

29. Az I/2.-es munkabizottság ülése – 1989. július 24.

A párt vagyonának sorsa a párt megszűnése után. A pártok működésével kapcsolatos korábbi jogszabályok hatálytalansítása. A pártok gazdálkodásának ellenőrzése az állami számvevőszék létrehozásáig. A munkabizottság további tárgyalásainak témái, menetrendje.

30. Az I/12-es munkabizottság ülése – 1989. július 26.

Az 1989. július 24-i jegyzőkönyv kiegészítése illetve módosítása. Az MSZMP nyilatkozata: az eddigi megállapodásokat nem írja alá.

31. Az I/2-es munkabizottság ülése – 1989. augusztus 21.

Az MSZMP írásos javaslatai és a másik két tárgyalófél álláspontja a munkabizottsági tárgyalások újakezdésével kapcsolatban.

32. Az I/2-es munkabizottság ülése – 1989. augusztus 30.

A pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény tervezete, az átmenti korszak finanszírozása, a pártok vagyoni elszámolásának törvényi feltételei.

33. Az I/2-es munkabizottság ülése – 1989. szeptember 18.

Az átmenti korszak finanszírozása.

34. Az I/2-es munkabizottság ülése – 1989. szeptember 20.

A vagyonbevallás és az átmeneti korszak finanszírozásának kérdései.

*

35. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. július 30.

A munkabizottság előtt álló feladatok.

36. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. július 5.

A választójogi törvénytervezet vitája; a választási rendszer.

37. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. július 7.

A választójogi törvénytervezet vitája; a választási rendszer.

38. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. július 11.

A választójogi törvénytervezet vitája; a választási rendszer.

39. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. július 13.

A választójogi törvénytervezet vitája; a választási rendszer.

40. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. július 18.

A választójogi törvénytervezet vitája; a választási rendszer.

Eljárási kérdések, IV. és IX. fejezet: választási kampány, igazolások, jogorvoslat.

41. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. július 20.
A tárgyalás során eddig kimaradt kérdések: választási szervek létrejötte, működése; választási kampány felügyeleti rendje, eskü szövege, jogorvoslat. Időközi választások.
Zárórendelkezések.
42. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. július 25.
A választójogi törvény III. fejezete: választási fordulók egyéni és/vagy listás rendszer, megyei és országos lista arányai.
43. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. július 28.
A választási rendszer; a választójogi törvény III. fejezetének kérdései: országos, regionális, megyei listák, jelöltállítási kvóták, társadalmi szervek jelöltállítási joga.
44. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. augusztus 1.
A választási rendszer; a választójogi törvény III. fejezetének kérdései. Visszatérés a munkabizottság 1989. július 28-9 ülésén tárgyalt témákra.
45. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. augusztus 4.
A választások nyilvánossága; Az MSZMP javaslata és az EKA szóbeli kiegészítő javaslata.
46. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. augusztus 8.
A választások nyilvánossága; Az MSZMP javaslatának folytatólagos tárgyalása.
47. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. augusztus 11.
A választások nyilvánossága; Az MSZMP javaslatának folytatólagos tárgyalása, a korábbi megállapodások módosítása kiegészítése. Az MSZMP új javaslata: a választásokon jelöltként induló személyeknek a kampány szűkebb időszakában a Magyarországra irányuló külföldi rádió és televízió adásokban való szerepléséről.
48. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. augusztus 15.
A választások nyilvánossága; Az MSZMP javaslatának folytatólagos tárgyalása, az EKA kiegészítő javaslatának megvitatása.
49. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. augusztus 18.
A választások nyilvánossága; Az MSZMP javaslatának folytatólagos tárgyalása, az EKA kiegészítő javaslatának megvitatása.
50. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. augusztus 22.
A munkabizottság javaslata a középszintű politikai bizottságnak a választási törvénnyel kapcsolatos vitás kérdések eldöntésére.

51. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. augusztus 28.
Belügyminisztérium Választási Irodája példa-összeállítás a szavazatok egyéni és listás arányaira.
52. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. augusztus 31.
Az 1989. augusztus 25-i és 28-i középszintű ülésen kötött megállapodások korrekciója.
53. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. szeptember 6.
A választási kampány finanszírozása. Az MSZMP tervezetének tárgyalása: Javaslat a jelöltek választási kampányának állam költségvetési támogatásának módjára.
54. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. szeptember 11.
A választókerületi beosztással kapcsolatos kérdések.
55. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. szeptember 14.
A társadalmi szervezetek jelöltállítási joga. Ingyenes utazási kedvezmény a képviselőjelöltek számára. Külföldi állampolgárok részvétele a választásokon.
Korábbi megállapodás pontosítása: hol nem gyűjthető ajánló szelvény.
56. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. szeptember 18.
A választójogi törvénytervezet korábban függőben maradt kérdéseinek tárgyalása: a társadalmi szervezetek jelöltállítási joga, kipótlási kötelezettség a második fordulóban, szavazatok számlálásának szabályai, a választási kampányt érintő megállapodások.
57. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. szeptember 25.
Az MSZMP új javaslata az országos lista kialakítására. Az EKA javaslata az ajánlási cédulákra vonatkozó előírásokra.
58. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. október 2.
A választókerületi beosztás részletes tárgyalása. Az MSZMP javaslata a köztársasági elnök választására vonatkozó törvényre.
59. Az I/3-as munkabizottság ülése – 1989. október 9.
A választókerületi beosztás részletes tárgyalása. Az MSZMP javaslata a köztársasági elnök választására vonatkozó törvényre.
60. Az I/3-as és az I/5-ös számú munkabizottság együttes ülése – 1989. szeptember 19.
61. Az I/3-as és az I/5-ös számú munkabizottság együttes ülése – 1989. október 3.
A választási kampány nyilvánossága.

62. Az I/3-as és az I/5-ös munkabizottságok együttes ülése – 1989. október 10.
A választási kampány nyilvánossága: fizetett hirdetések, a regionális rádió- és televízió programok a választási kampányban.

63. Az I/3-as és az I/5-ös munkabizottságok együttes ülése – 1989. október 26.
A választási kampány nyilvánossága.

64. Az I/3-as – I/5-ös számú közös munkabizottsági ülése – 1989. november 7.
A választási kampány nyilvánossága.

*

65. Az I/4-es munkabizottság ülése – 1989. június 30.
A tárgyalófelek javaslatai a munkabizottság tárgyalási témáiról. A büntető anyagi és eljárási jog, a rendőrhatalósági kényszerintézkedések valamint a szabálysértési jog szabályainak felülvizsgálata a demokratikus átmenettel kapcsolatosan.

66. Az I/4-es munkabizottság ülése – 1989. július 11.
A rendőri kényszerintézkedések kérdéseinek áthelyezése az I/6-os munkabizottságba. Az erőszakmentes politikai magatartások kivonása a bűncselekmények köréből. A jogellenes erőszak tilalma a hatalom megtartására.

67. Az I/4-es munkabizottság ülése – 1989. július 19.
Vita folytatása az Igazságügyi Minisztérium által a BTK módosításáról benyújtott tervezetről: jogellenes hatalomátvitel, összeesküvés, fenyegetés, lázadás, hűtlenség, izgatás, közösség megsértése. Átirat megfogalmazása az I/1-es bizottság számára. A Fidesz és az SZDSZ különvéleménye

68. Az I/4-es munkabizottság ülése – 1989. július 25.
Vita folytatása az Igazságügyi Minisztérium által a BTK módosítására benyújtott tervezetről: tiltott határátlépés, embercsempészet, rémhírterjesztés, károkozás (hanyag kezelés, gondatlan rongálás) dekriminalizálása.

69. Az I/4-es munkabizottság ülése – 1989. augusztus 7.
Vita az Igazságügyi Minisztérium által a büntetőeljárás törvény módosítására benyújtott tervezetről: a terhelt, a védelem jogai; előzetes letartóztatás; nyomozási határidők, nyomozás megszüntetése; bírósági hatáskörök; kártalanítás; katonai eljárás személyi hatálya; tárgyalás nyilvánossága; perújítás; óvadék.

70. Az I/4-es munkabizottság ülése – 1989. augusztus 14.
Vita az Igazságügyi Minisztérium által a büntetőeljárás törvény módosítására benyújtott tervezetről: tárgyalás nyilvánossága; a terhelt, a védelem jogai; előzetes letartóztatás; nyomozási határidők, nyomozás megszüntetése; bírósági hatáskörök; katonai eljárás személyi hatálya.

71. Az I/4-es munkabizottság ülése – 1989. augusztus 29.

Vita az Igazságügyi Minisztérium által a büntetőeljárás törvény módosítására benyújtott tervezetről: katonai büntető eljárás személyi hatálya; a törvény vagy hatósági rendelkezés elleni izgatás;

72. Az I/4-es munkabizottság ülése – 1989. szeptember 18.

A büntetőeljárás törvény módosításáról hozandó törvény hatálybalépésének vitája.

*

73. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. június 30.

A tárgyalási témák meghatározása: tájékoztatási- és informatikai törvény, a nyilvánosság szféráinak áttekintése a választásokig, az üldözött sajtó rehabilitálása.

74. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. július 10.

A sajtótörvény tervezete.

75. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. július 18.

A sajtótörvény tervezete és az alkotmánymódosításnak a szabad véleménynyilvánításra és a sajtószabadságra vonatkozó része.

76. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. július 25.

Az Ellenzéki Kerekasztal és az I/5. számú munkabizottság javaslata Ideiglenes Felügyelő Bizottság létrehozására.

77. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. augusztus 1.

A tárgyalások nyilvánossága, a rendszeres televíziós műsorok ügye. Az előző, az 1989. július 25-i ülés napirendjének folytatása; javaslat a pártatlan tájékoztatásra, Ideiglenes Felügyelőbizottság felállítására.

78. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. augusztus 8.

Az Ellenzéki Kerekasztal javaslata a nemzeti tömegkommunikációs intézmények pártatlanságának alapelveire. A munkabizottság elfogadja az Ideiglenes Felügyelő Bizottságról szóló határozatot.

79. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. augusztus 15.

A munkabizottság állásfoglalása a három nemzeti tömegkommunikációs intézmény válaszeveléről a pártatlan tájékoztatás intézményes biztosítékaival kapcsolatban.

Javaslatok a további napirendre: sajtótörvény, üldözött sajtóval kapcsolatos igazságtételi eljárás, a tárgyalások nyilvánossága. Tájékoztatási monopólium: a megyei lapok ügye.

80. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. augusztus 22.

Egyeztetés az I/3. számú munkabizottsággal a választások nyilvánosságának kérdésében; képviselők delegálása a közös szakértői csoportba. Javaslatok a posta-, a sajtó- és informatikai törvény tárgyalásához.

81. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. augusztus 29.

A posta-, a sajtó- és informatikai törvény. A tárgyalásokról szóló televíziós műsor témái; javaslat a műsorok szerkesztésében részt vevő szakbizottságra.

82. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. szeptember 4.

Az 1989. szeptember 4-i középszintű politikai tárgyalás közvetlen elkészítése; az addigi munka áttekintése.

83. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. szeptember 5.

Állásfoglalás az 1989. szeptember 6-i középszintű politikai ülésre: mielőbb kezdjék meg a tárgyalásokat bemutató televíziós műsorok sugárzását.

84. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. szeptember 12.

Megállapodás az I/3. és I/5. számú közös munkabizottság üléséről. A Közlekedési, Hírközlési és Építési Minisztérium szakértőinek tájékoztatója a frekvencia-elosztás kérdéseiről. Képviselők delegálása a Pártatlan Tájékoztatás Bizottságába.

85. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. szeptember 19.

Az I/5. számú munkabizottság ülései innentől fogva az 1989. szeptember 18-i megállapodásnak a jegyében folytatódnak mely szerint: a tárgyalópartnerek megállapodnak abban, hogy a középszintű tárgyalások lezárulta után, a Megállapodás aláírását követően is folytatják a szakértői munkát ebben az albizottságban. Lásd még 77. sz. dokumentum 5. sz. jegyzet.

86. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. szeptember 26.

Megállapodás: a zárt láncú távközlési hálózatok kérdése nem tartozik a munkabizottság kompetenciájába. Az Ellenzéki Kerekasztal javaslata a sajtó esélyegyenlőségének megteremtésével kapcsolatban; a megyei lapok kérdése.

87. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. október 3.

Az MSZMP delegációjának javaslata az esélyegyenlőség megteremtésére az írott sajtóban a választások idejére.

88. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. október 10.

Az MSZMP javaslatának folytatatólagos vitája; a politikai esélyegyenlőség megteremtése a tájékoztatásban. Az EKA az MSZMP-MSZP kongresszus után a vagyonjogi kérdéseket is érintő megyei lapok kérdésének újratárgyalást indítványozza.

89. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. október 26.
A politikai esélyegyenlőség megteremtése a tájékoztatásban.

90. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. november 9.
A politikai esélyegyenlőség megteremtése a tájékoztatásban.

91. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. november 16.
A Sajtótörvény szövegtervezetének tárgyalása.

92. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. november 23.
A Sajtótörvény szövegtervezetének tárgyalása.

93. I/5-ös munkabizottság ülése – 1989. november 29.
A Sajtótörvény szövegtervezetének tárgyalása.

*

94. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. június 30.
A tárgyalófelek javaslatai a munkabizottság tárgyalási témáiról.

95. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. július 5.
Az I/6-os bizottság első, 1989. június 30-i ülésén megkezdett egyeztetés folytatása a bizottságban folytatandó munka témaköreiről: fegyverviselés korlátozása, mentelmi jog, állambiztonsági szolgálat helyzetének újraszabályozása, fegyveres erők bevetetősége, munkásörtség megszüntetése, rendőrségi kényszerintézkedések korlátozása, állampolgári engedetlenség kifejezésének határai.

96. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. július 12.
Napirend előtt: az MSZMP tárgyaló delegációjának tiltakozása a Fidesz július 11-i akciója miatt. A tárgyaló delegációk tagjainak mentelmi joga. Az ombudsman/szószóló státusa az átmeneti időszakban. A korábbi megállapodások (1989. július 5.) szövegének kiegészítése, módosítása. Az erőszak fogalmának meghatározása.

97. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. július 19.
Az EKA módosító javaslatai a munkabizottság képviselői által aláírt 1989. július 14-i javaslatokkal kapcsolatban; az MSZMP és a Harmadik Oldal a módosításra javasolt kérdések újratárgyalását javasolja. Az erőszak, az állampolgári engedetlenség fogalmának meghatározása. A munkásörtség kérdése.

98. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. július 26.
A politikai engedetlenség vitájának folytatása. Megállapodás a mentelmi jog, a szószóló és az átmenet időtartama kérdéskörökben. Az erőszak fogalmának meghatározásáról szóló vita folytatása; részleges megállapodás. A rendőrhatalom kényszerintézkedések korlátozásáról.

99. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. augusztus 2.

Napirend előtt: az állampolgári engedetlenség vitájának folytatása. Az Igazságügyi Minisztérium, az MSZMP és az EKA javaslata a fegyveres erőkre vonatkozó kérdésekkel/szabályokkal kapcsolatban.

100. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. augusztus 9.

Napirend előtt: az MSZMP tiltakozása az EKÁ-nak az 1989. augusztus 2-i sajtótájékoztatón a munkabizottság tevékenységéről elhangzott nyilatkozatával kapcsolatban. Az I/1. számú munkabizottsághoz intézett átirat szövegének kiegészítése.

Az EKA javaslata a társadalmi béke megbontására irányuló kísérlet esetén teendő intézkedésekre, egy „Biztonsági Tanácsra” felállítására.

101. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. augusztus 16.

A társadalmi béke megbontására irányuló kísérletek esetén teendő intézkedések. Nemzetközi hadgyakorlatok engedélyezése, nyilvánossága. A munkásőrség jövőjével kapcsolatos kérdések.

102. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. augusztus 23.

A munkásőrség jövőjével kapcsolatos kérdések. A fegyveres erők irányításának jogi szabályozása. A párt és az állam szétválasztása a közszolgálati szférában.

103. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. augusztus 30.

A munkásőrség határőrizeti szerepe. Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter tájékoztatója, kérdésekre adott válaszai.

104. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. szeptember 6.

A munkásőrség határőrizeti szerepe. A munkásőrség megszüntetésének kérdése. Túrós András és Pallagi Ferenc belügyminisztériumi miniszterhelyettesek tájékoztatója, kérdésekre adott válaszaik.

105. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. szeptember 13.

A munkásőrség vagyonával kapcsolatos problémák. A tárgyaló felek személyi sértetlensége. A munkásőrség megszüntetésének kérdése. A Biztonsági (preventív) Tanács intézményének felállítása.

106. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. szeptember 20.

A politikai ombudsman szerepének jogi szabályozása. A Munka törvénykönyve módosítása, a közszolgálati törvény megalkotása. Esélyegyenlőség a Néphadseregben a választási kampány során. A Munkásőrség megszüntetésének kérdése.

107. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. október 11.

Az MSZMP – MSZP közötti jogutódlás, az MSZP tárgyalási pozíciója. A választási kampány szabályozása a fegyveres erőknél. A Munkásőrség megszüntetésének kérdése.

A rendőri kényszerintézkedések alkalmazásának korlátozása. Október 23-a megünneplése.

108. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. október 25.

Napirend előtt: Október 23-a eseményeinek visszhangja. A közszolgálati törvény előkészületei. Az ellenzéki szervezetek rendezőgárdája.

Honvédelmi Minisztériumi elképzelések a hadsereg depolitizálásról.

109. Az I/6-os munkabizottság ülése – 1989. november 8.

A Köszolgálati Törvénykönyvébe beiktatandó szabályok. A (köszolgálati) munkahelyek depolitizálása. Az 1956-os forradalom résztvevőinek rehabilitációja.

BÉLA RÉVÉSZ

REDEFINED VALUES OF STATE IN THE DISCUSSIONS OF TRANSITION

(Summary)

The post-Communist transition is a new, unknown political change of history, where not only the earlier dictatorial political system is replaced by a more liberal and democratic one but also the collectivized and centrally planned economy is replaced by a market economy based on private ownership. Successful transition means the establishment of democratic system based on human rights, and a return to capitalism in the countries of the region.

In Hungary by the summer of 1989 the opposition began to jell. In National Roundtable Negotiations, they extracted concession after concession from the party regarding the shapes of the new party-law, the new Constitution, and the political process Hungary was to include as the firmament of its new political structure. In fact, what was called the roundtable actually was triangular. One side was occupied by the ruling communist party, which later has changed its name to the Hungarian Socialist Party, reflecting its strong reformist inclinations. The second side of the triangle was occupied by the main opposition parties at that time, led by the Hungarian Democratic Forum, the Alliance of Free Democrats, the Young Democrats, and the Smallholders Party. The third side was occupied by other organizations influential in Hungarian society – primarily labour unions. What type of political regime do we really want; what is meant by political democracy; what could be the ideal political value-system for the country and for the people? These were the main issues in the negotiations at the National Roundtable between the power elite and the opposition forces, when a new, democratic system was first formulated. The Communist party, ever on the defensive, had to yield greater and greater concessions to the opposition, the new political structure of the nation must be firmly ground in democracy. However, the Rule of Law and the democratic state was being born again. Finally the Parliament proclaimed Hungary an independent republic. A new and practically democratic constitution was promulgated, and Hungary began to take the first real step on the road to a multi-party democratic system.

In Hungary the process of transition was more elaborate and longer than elsewhere and concluded from conscious political thinking and not that much from spontaneity and the storm of indignation. From among the East-Central European countries that started their way towards democracy, it was only Hungary where the transition was a most thoughtful process. It was only the Hungarian elite – both new and old – which had the time and the possibility in the region to think about the questions. This feature of the transition was a major advantage and concluded both from the particularities of the previous regime and also from the political cultural tradition of the country which prefers legal, moral and political values.

Nyomás és kötés az Officina Tannyomdában készült
6721 Szeged, Vadász u. 2/B   2001-382
Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK E SOROZATBAN ÚJABBAN MEGJELENT KIADVÁNYAI

Tomus LVIII.

Tanulmányok Bérczi Imre egyetemi tanár 75. születésnapjára (Szeged, 2000. 593 p.)

Előszó (Besenyei Lajos) 5–6. p.

Fasc. 1. *Badó Attila*: Laikus bírászkodás és reprezentativitás (A „fair cross section” doktrína) (Szeged, 2000.) 7–14. p.

Fasc. 2. *Balogh Elemér*: Egyházi és világi bíróságok joghatósága a középkori Európában (Szeged, 2000.) 15–26. p.

Fasc. 3. *Besenyei Lajos*: Az élettársi viszonyról I (Szeged, 2000.) 27–37. p.

Fasc. 4. *Bíró György*: Szerződéstípusok – a dare alaptípus az új Ptk-ban (Szeged, 2000.) 39–49. p.

Fasc. 5. *Blazovich László*: A peres eljárás a 15–16. századi alföldi városokban (Szeged, 2000.) 51–70. p.

Fasc. 6. *Blutman László*: A hatáskör és elfogadhatóság a nemzetközi bírászkodásban (Szeged, 2000.) 71–79. p.

Fasc. 7. *Bodnár László*: A nemzetközi szerződések megszűnésének kérdései a nemzetközi bíróságnak a bős-nagymarosi beruházás ügyében hozott ítéletében (Szeged, 2000.) 81–90. p.

Fasc. 8. *Botos Katalin*: Likviditás, szolvencia, prudencia (Szeged, 2000.) 91–102. p.

Fasc. 9. *Czucz Ottó*: A magyar szociális intézményrendszer változásai a piacgazdasági átalakulás első évtizedében (Szeged, 2000.) 103–119. p.

Fasc. 10. *Csécry György*: A fogyasztóvédelem védjegyjogi eszközei (Szeged, 2000.) 121–128. p.

Fasc. 11. *Farkas Csaba*: A gazdasági társaságok alapításával kapcsolatos alapvető változások (Szeged, 2000.) 129–145. p.

Fasc. 12. *Gádl Sándor*: Perorvoslat kis perértékű ügyekben (Szeged, 2000.) 147–158. p.

Fasc. 13. *László Gáspárdy*: La Costituzione ungherese (Szeged, 2000.) 159–164. p.

Fasc. 14. *Gellén Klára*: Föld, hitel, bank – jelzáloglevél (Szeged, 2000.) 165–185. p.

Fasc. 15. *Hajdú József*: Az alternatív vitamegoldási rendszerek alapvető vonásai (Szeged, 2000.) 187–204. p.

Fasc. 16. *Harmathy Attila*: Kódex és társadalom (Szeged, 2000.) 205–209. p.

Fasc. 17. *Homoki-Nagy Mária*: A törvényes öröklés jogi szabályozása Magyarországon 1861-ig (Szeged, 2000.) 211–231. p.

Fasc. 18. *Jakab Éva*: *Per eum stare* és „breach of contract” – néhány gondolat a jogosulti késedelemről (Szeged, 2000.) 233–248. p.

Fasc. 19. *Józsa Zoltán*: Terület – helyi igazgatás – hatékonyság (Szeged, 2000.) 249–258. p.

Fasc. 20. *Juhász Zvolenszki Anikó*: Polgári eljárásjogunk egyes időszéri alapelveiről (Szeged, 2000.) 259–283. p.

Fasc. 21. *László Kecskés*: EU-Hungary Perspectives in the Approximation of Laws (Szeged, 2000.) 285–300. p.

Fasc. 22. *Kemenes Béla*: Felelősségi jogi kérdések, különös tekintettel néhány európai jogcsaládra, valamint a versenyjog újabb magyar szabályai (Szeged, 2000.) 301–313. p.

Fasc. 23. *Kemenes István*: A jogi személy elkülönült felelősségének az „áttörése” (Szeged, 2000.) 315–330. p.

Fasc. 24. *Kereszty Béla*: Az új társasági törvény a hitelezők érdekeinek védelmében (Szeged, 2000.) 331–345. p.

Fasc. 25. *Könyáné Simics Zsuzsanna*: Az általános szerződési feltételekkel kapcsolatos polgári jogi szabályozás változásairól (Szeged, 2000.) 347–364. p.

Fasc. 26. *Molnár Imre*: A császárkori Róma büntetési rendszere (Szeged, 2000.) 365–383. p.

Fasc. 27. *Nagy Ferenc*: Gondolatok a hatályos magyar büntetőjog főbüntetési nemeiről (Szeged, 2000.) 385–397. p.

Fasc. 28. *Nagy Károly*: Soft law jellegű szabályok Magyarország kisebbségi rendelkezéseket tartalmazó kétoldalú szerződéseiben (Szeged, 2000.) 399–408. p.

Fasc. 29. *Papp Tekla*: A magyar társasági jog fejlődése (Szeged, 2000.) 409–434. p.

Fasc. 30. *Pokol Béla*: Gondolatok a hatalommegosztásról (Szeged, 2000.) 435–441. p.

Fasc. 31. *Ruszoly József*: A választási bírászkodás és Jókai Mór (Szeged, 2000.) 443–458. p.

Fasc. 32. *Szentpéteri István*: A Kerek Asztalt követő 10 év néhány alkotmányjogi problémája (Szeged, 2000.) 459–465. p.

- Fasc. 33. *Till Szabolcs*: Metodikai adalékok a hatpárti egyeztetések elemzéséhez (Esettanulmány – kudarc nyomán) (Szeged, 2000.) 467–473. p.
- Fasc. 34. *Judit Tóth*: The Hungarian Diaspora in the legal regulations (Szeged, 2000.) 475–493. p.
- Fasc. 35. *Tóth Károly*: A köztársasági elnök közvetlen választásáról (Egy alkotmánybíróági döntés margójára) (Szeged, 2000.) 495–507. p.
- Fasc. 36. *Tóthné Fábán Eszter*: Házassági vagyonjog – de lege ferenda (Szeged, 2000.) 509–519. p.
- Fasc. 37. *Trócsányi László*: Az összehasonlító parlamenti jog egyes kérdései (Szeged, 2000.) 521–535. p.
- Fasc. 38. *Újvári József*: A munkáltatói felmondás jeles napjai a Munka Törvénykönyvében (Szeged, 2000.) 537–551. p.
- Fasc. 39. *Vékás Lajos*: Fogyasztóvédelmi magánjog és az új Polgári Törvénykönyv (Szeged, 2000.) 553–562. p.
- Fasc. 40. *Veres József*: A szövetséget jogi minősítése (Szeged, 2000.) 563–573. p.
- Fasc. 41. *Vida Sándor*: A magyar védjegy- és versenyjog az EU-jogharmonizáció tükrében (Szeged, 2000.) 575–587. p.

Tomus LIX.

- Fasc. 1. *Badó Attila*: La réforme de la justice pendant les années 90 (Szeged, 2001.) 54 p.
- Fasc. 2. *Bodnár László*: Az ezredvég kihívásai a nemzetközi jog alapelveivel szemben (Szeged, 2001.) 17 p.
- Fasc. 3. *Császár Mátyás*: Az Európai Unió normáinak jogforrási hierarchiája (Szeged, 2001.) 18 p.
- Fasc. 4. *Farkas Csaba*: A gazdasági társaságok megszűnése, különös tekintettel a végelszámolásra (Szeged, 2001.) 15 p.
- Fasc. 5. *Hajdú József*: Alternative Dispute Resolution Systems in the sphere of labour law in some EU countries and in Hungary (Szeged, 2001.) 105 p.
- Fasc. 6. *Homoki-Nagy Mária*: Az adományrendszer reformjára tett kísérletek az 1795. és az 1830. évi magánjogi tervezetekben (Szeged, 2001.) 40 p.
- Fasc. 7. *Juhász Zsuzsanna*: A börtönmunka nemzetközi áttekintése (Szeged, 2001.) 18 p.
- Fasc. 8. *Karsai Krisztina*: Drogjog Ausztriában (Szeged, 2001.) 26 p.
- Fasc. 9. *Katona Tamás*: A közigazgatási informatika néhány aktuális kérdése (Szeged, 2001.) 10 p.
- Fasc. 10. *Kiss Barnabás*: Az egyenlő jogvédelem alkotmányjogi kérdései az Egyesült Államokban (Szeged, 2001.) 23 p.
- Fasc. 11. *Miklós László*: A környezeti hatásvizsgálatok nyilvánossága a hatósági eljárásokban (Szeged, 2001.) 18 p.
- Fasc. 12. *Nagy Ferenc*: A jogellenességet kizáró okok elvi kérdéseiről (Szeged, 2001.) 24 p.
- Fasc. 13. *László Nagy*: Globalisation et emploi (Szeged, 2001.) 7 p.
- Fasc. 14. *Tekla Papp*: Die Grundzüge des englischen Gesellschaftsrechts (Szeged, 2001.) 23 p.
- Fasc. 15. *Révész Béla*: Az államiság értékeinek újrafogalmazása a rendszerváltás vitáiban (Szeged, 2001.) 55 p.
- Fasc. 16. *Szondi Ildikó*: Demográfiai és szociális változások Szeged lakótelepein (Szeged, 2001.) 45 p.
- Fasc. 17. *Tóth Lajos*: Gondolatok a termőföldre vonatkozó jogalkotásról (Szeged, 2001.) 21 p.